

Bernard Lewis

Haşhaşîler

İslâm'da Radikal Bir Tarikat

araştırma-inceleme

kapı

BERNARD LEWIS

İslâm ve Orta Doğu tarihi alanında uzman Bernard Lewis, 1974'ten beri Princeton Üniversitesi Yakın Doğu Araştırmaları Bölümü'nde emeritus profesördür. 1916 doğumlu Lewis, 1949-1974 yılları arasında Şark ve Afrika Araştırmaları Okulu Orta Doğu Tarihi Bölümü'nde profesör olarak bulundu. Yazdığı çok sayıda kitaptan bazılarının adları şunlardır: *Tarihte Araplar* (1950); *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (1961); *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi* (1982); *Orta Doğu: Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze 2000 Yıllık Tarihi* (1995); *Orta Doğu'nun Çoklu Kimliği* (1998) ve *Bir Orta Doğu Mozaiği: Yaşam Kesitleri, Mektuplar ve Tarih* (2000). *Haşîşîler*, ilk kez 1967 yılında yayımlandı. Lewis'in kitapları yirmi dört dile çevrildi.

HAŞHAŞÎLER
İslâm'da Radikal Bir Tarikat

Bernard Lewis

Çeviren: Kemal Sarısözen

kapı

Kapı Yayınları 49
Araştırma-İnceleme 6

HAŞHAŞîLER: İslâm'da Radikal Bir Tarikat
The Assassins: A Radical Sect in Islam
(Weidenfeld & Nicolson, 2001)
Bernard Lewis
Çeviren: Kemal Sarısözen

1. Basım: Mart 2014
Kitap Nisan 2005'te Kapı Yayınları'ndan *Haşîşîler* adıyla yayımlanmıştır.

ISBN: 978-605-5107-41-3
Sertifika No: 10905

Editör: Cahit Akın
Kapak Tasarımı: Utku Lomlu

© 1967, Bernard Lewis
© 2004; bu kitabın Türkçe yayın hakları Kapı Yayınları'na aittir.

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Matbaa Sertifika No: 12088
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa / İstanbul
Tel: (212) 674 9723 Fax: (212) 674 9729

Kapı Yayınları
Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (212) 513 3420-21 Faks: (212) 512 3376
e-posta: bilgi@kapiyayinlari.com
www.kapiyayinlari.com

Genel Dağıtım
Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (212) 511 5303 Faks: (212) 519 3300

Kapı Yayınları, Alfa Yayın Grubu'nun tescilli markasıdır.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 7
2001 Baskısına Önsöz 9
Kısaltmalar 13
Resim Listesi 15

Haşîşîlerin Ortaya Çıkışı 17
İsmailîler 44
Yeni Davet 69
İran'da Davet 109
Dağın Şeyhi (Şeyhü'l-Cebel) 155
Araçlar ve Amaçlar 193

Dizin 225

Yayıncı Notu: Bernard Lewis kitabın konusunu oluşturan tarikatın adıyla ilgili farklı etimolojik, siyasi, tarihî bakışları ve yaklaşımları çalışmasında bütün detaylarıyla açıklamaktadır. Genel olarak kitabın çevirisinde "Haşîşîler" tabiri kullanılmakla beraber biz kitabı, daha yaygın bilinen "Haşhaşîler" sözcüğüyle isimlendirmeyi tercih ettik.

TEŞEKKÜR

Profesör J.A. Boyle ve Manchester University Press'e, Alâüddin Atâ Melik Cüveynî'nin *The History of the World-Conqueror* (Farsçadan çev. John Andrew Boyle, Manchester, 1958) adlı eserinden alıntılar yapmama izin verdikleri için; Profesör K.M. Setton ve University of Wisconsin Press'e, kitabımın Haşîşîler bölümünde kullanmak üzere *A History of the Crusades* (başeditör Kenneth M. Setton, c. I, *The First Hundred Years*, Marshall W. Baldwin, Philadelphia, 1955) adlı eserinin nüshasını çıkarmama izin verdikleri için teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, resimlerin bulunup elde edilmesindeki sabrı ve paha biçilmez yardımlarından dolayı British Museum'dan G. Meredith Owens'a; Türk arşivlerindeki dokümanların suretlerinin bulunması ve teminindeki üstün hizmetleri için İstanbul Üniversitesi'nden Dr. Nurhan

Atasoy'a; elindeki fotoğrafları cömertçe kullanımıma sunan Binbaşı Peter Willey'e; ve son olarak da, bir kez daha, usta işi edebî yargılarını ve keskin editöryel gözlemlerini esirgemeyen Prof. A.T. Hatto'ya şükranlarımı sunarım. –B.L.

Yayıncının Notu: Yayıncılar, resimlerin kitapta kullanılmasına izin vermiş olan kişi ve kurumların adlarını teşekkürleriyle aşağıda sıralamaktadır: Binbaşı Peter Willey (7, 8, 9, 10 ve 11 numaralı resimler); British Museum (1 ve 5 numaralı resimler); S.I. Asad (6 ve 13 numaralı resimler); Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul (3 numaralı resim); Warburg Enstitüsü Müdürü (4 numaralı resim); ve Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul (2 numaralı resim).

2001 BASKISINA ÖNSÖZ

Bu kitap, ilk kez yayımlandığı 1967 yılıyla kıyaslanamayacak derecede bir ilgi uyandırmış bulunuyor. Bu durum, muhtemelen, kitabın basım tarihleri incelendiği vakit de göze çarpacaktır. İngilizce orijinali, hem İngiltere'de hem de ABD'de birkaç kez yeniden basılmıştır; Fransızca çevirisi ise, M. Maxime Rodinson'un uzun ve bir o kadar da ilginç giriş yazısıyla beraber Paris'te 1982 yılında yayımlanmıştır. Bir tanesi bilgim ve onayımla yayıma hazırlanmış olan, üç ayrı Arapça çevirisi yayımlanmış bulunmaktadır. İzinsiz bir Farsça çevirisi Tahran'da, birincisi şahlık döneminde, ikincisi de cumhuriyet döneminde yayımlanmıştır. Peşleri sıra Japonca, İspanyolca, Türkçe, İtalyanca, Almanca ve İbranice çevirileri de yayımlanmıştır.

Konuya ve dolayısıyla da kitabıma yönelik ilginin tabiatındaki değişim, en belirgin ifadesini, muhtemelen, yabancı

dillere çevirip yayımlayanların kitabın adına eklemiş oldukları altbaşlıklarda bulmaktadır. İngilizce orijinali, olduğu gibi, *Haşîşîler: İslâm'da Radikal Bir Tarikat* ismiyle yayımlanmıştır. Yabancı bir dildeki ilk çevirisi olan Fransızca çevirisinde altbaşlık değiştirilmiş ve "Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset" olmuştur. İtalyancadan çeviren şahıs, benim altbaşlığımı aynen aldığı gibi, yanına bir de "Tarihin İlk Teröristleri" ifadesini –ki doğru bir ifade de değildir– eklemiştir. Almanca çevirisine ise, *Haşîşîler: Radikal İslâm'da Dinî Katl Üzerine* ismi konmuştur.

Tüm bu tashihlerden kasıt, açıkça, kitapta tasvir edilmiş fiiller ile günümüzde Orta Doğu'nun Müslüman coğrafyasında kol gezen benzer hadiseler arasında paralellik kurmaktır. Şüphesiz, Ortaçağ'ın Haşîşîleri ile günümüzdeki suretleri arasında yadsınamaz bir benzerlik mevcuttur: Suriye-İran bağlantısı; terörün planlı bir şekilde kullanımı; davasının hizmetinde ve öbür dünyada mekânının cennet olacağına inanan suikastçı ajanın, kendini kurban etmeye varan adanmışlığı. Saldırıların odağında haricî bir düşmanın yer alması bağlamında, geçmişte Haçlı ordularına, bugün İsrail'e yönelik eylemlerde bu benzerlik durumu iyice su yüzüne vurmaktadır.

Benzeşimler listesine bir ekleme daha yapacak olursam, o da, Haşîşîlere ait eylemlerin yanlış anlaşılması durumudur. Ortaçağ'dan bu yana Batı dünyasında yaygın olarak kabul gören bir görüşe göre, Haşîşîlerin öfkesi ve hançerleri evvelâ Haçlılara çevrilmiştir. Bu, düpedüz yanlıştır. Arkalarında bıraktıkları sayısız kurbanların bir çetelesini tutacak olsak Haçlıların azınlıkta kaldıklarını, üstelik bunların Müslümanlar arasındaki karışıklıkların neticesinde hesaptan düşülmüş olduklarını görürüz. Davalarının önünde bertaraf edilmek üzere duran engeller, İslâm dünyasının haricî düşmanları değil, bilâkis İslâm dünyası içinde yer

alan, çağdaşları olan İslâm dünyasının seçkinleri ve bu kimselerin görüşleri olmuştur. Günümüzde kimi İslâmcı terörist örgütlerin İsraillilere ve Batılılara karşı faaliyet yürütmekte oldukları doğrudur. Fakat uzun vadede daha ses getirecek muhtemel hedefler olarak, İslâm dünyasının mevcut –kendi deyimleriyle mürtet– rejimlerini bellemişlerdir ve hedefleri, bu rejimleri alaşağı edip yerlerine kendi nizamlarını hâkim kılmaktır. Bu bulgular, Enver Sedat'ın suikastçılarının beyanlarında ve referans aldıkları eserlerde alenen göze çarpmaktadır. Grubun lideri gururla "Firavunu öldürdüm" dediğinde, hepimizin tarih kitaplarından tanıdığı Firavun'u İsrail'le barışmakla itham etmemiştir herhalde.

Yol yordam noktasında da aralarında ilginç benzerlikler ve zıtlıklar mevcuttur. Ortaçağ'ın Haşîşîleri, kurbanlarını istisnasız mevcut düzenin idarecileri ve liderleri –krallar, generaller, vaizler ve önde gelen din adamları– arasından seçmişlerdir. Sadece tepede yer alanlara ve güç sahibi olanlara saldırmışlar, işinde gücünde olan sıradan insanlara dokunmamışlardır. Silahlarını –bizzat suikastla görevli Haşîşî'nin kullandığı hançer– neredeyse hiç değiştirmemişlerdir. Dönemin kendilerini daha güvencede tutacak silahlarına –ok, arbalet, zehir ve benzerleri– teveccüh etmemiş olmaları bilhassa dikkat çekicidir. Diyeceğim o ki, en güç ve en korunaklı hedefleri ve en tehlikeli saldırı tarzlarını tercih etmişlerdir. Vur emrini aldığı kurbanını öldürdüğü vakit bir Haşîşî, ne kaçmaya yeltenirmiş ne de kendisini kurtarmaya teşebbüs edermiş. Aksine, görevden sağ kurtulmak utanç verici sayılırmış. Bu bağlamda, Haşîşîlere günümüzün intihar bombacılarının ataları diyebiliriz. Yine günümüzdeki pek çok terör eyleminde kullanılmakta olan, uzaktan kumandayla hedef gözetmeksizin cinayet, şantajla adam kaçırma benzeri yöntemlerse her iki gruba da terstir.

İslâm; Hıristiyanlık ve Musevîlik gibi ahlâkî bir dindir ve inançlarında veya uygulamalarında terör ve şantaja asla yer yoktur. İslâm hukuku cihadı dinî bir vazife olarak emretmişse de, ne gibi hallerde savaş açılabileceği ve savaşa son verileceği, sivillere nasıl muamele edileceği, hedef gözetmeksizin zayiat yaratan kimi silahların kullanılmayacağı gibi, savaşın idaresi hususundaki meseleleri en ince ayrıntısına dek belirlemiştir. Yine de bugün olduğu gibi o zaman da, başka dinlerden olanların yanı sıra Müslümanlar arasından da din adına cinayete başvurmuş belli gruplar çıkmıştır ve Ortaçağ'ın Haşîşîler tarikatının incelenmesini bu bağlamda, İslâm'ın suikast meselesine yaklaşımları üzerine bir rehber olarak değil, İslâm'ın temelde dinle siyaseti birleştiren tarzını benimsemiş belli grupların, hedeflerine giden yolda takip etmiş oldukları radikal ve şiddete dayalı rotayı ele alan örnek bir çalışma olması bakımından ön açıcı sayabiliriz. İran'da doğup Suriye'ye, oradan da Lübnan dağlarına yayılmış olan bu tarikatın öyküsünden çıkarabileceğimiz en önemli ders, bizzat nihaî yenilgilerinde yatmaktadır.

B.L.
Princeton, NS
Ocak 2001

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
akt.	aktaran
BIE	*Bulletin de l'Institut Égyptien*
BIFAO	*Bulletin de l'Institut Français d'Archélogie Orientale*
bkz.	bakınız
BSOAS	*Bulletin of the School of Oriental [and African] Studies*
c.	cilt
çev.	çeviren
ed.	editör
EI(1)	*Encyclopedia of Islam*, 1. Baskı
EI(2)	*Encyclopedia of Islam*, 2. Baskı
Fr.	Fransızca
h.	hicrî
IC	*Islamic Culture*
İng.	İngilizce
JA	*Journal Asiatique*
JAOS	*Journal of the American Oriental Society*
JBBRAS	*Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society*

JRAS	*Journal of the Royal Asiatic Society*
karş.	karşılaştırınız
m.	milâdî
no.	numara
örn.	örneğin
RCASJ	*Royal Central Asian Society Journal*
REI	*Revue des Études Islamiques*
RHC	*Recueil des Historiens des Croisades*
s.	sayfa
S.	sayı
SI	*Studia Islamica*
vd.	ve diğerleri
ZDMG	*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*

RESİM LİSTESİ

FOTOĞRAFLAR

Lebey de Batilly'nin *Traicté* adlı eserinin baş sayfası
Nizâmülmülk suikastı
Yazarlar, kâtipleri ve refakatçileriyle birlikte
Hülâgü, İsmâilî kalelerini zaptetme yolunda
Hülâgü
Masyaf kalesinden bir yazıt
Kâin kalesi
Kâin surları
Lemeser kalesi
Alamut kayalığı
Meymûndiz kalesi
Isfahan yakınlarındaki Bozi kalesi
Masyaf kalesi
Halep kalesi

HARİTALAR

Mezopotamya, İran ve Orta Asya (s. 101)
Suriye ve Filistin (s. 146)

HAŞÎŞÎLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Kaynakça:

Ortaçağ Batı literatüründe Haşîşîlerin ele alınış tarzı, C.E. Nowell tarafından "The Old Man of the Mountain" (*Speculum*, XXII, 1947, s. 497-519) ve L. Olschki tarafından da *Storia Letteraria Delle Scoperte Geografiche* (Florence, 1937, s. 215-222) adlı çalışmalarda incelenmiştir. Batı'nın Haşîşîlere ve Haşîşîlere bağlı tarikatlara ait ilmî bilgisine B. Lewis'in "The Sources for the History of the Syrian Assassins" (*Speculum*, XXVII, 1952, s. 475-489) adlı makalesinde yer verilmiştir. İsmâilî araştırmalarına ait bibliyografyalar, Asaf A.A. Fyzee ("Materials for an Ismaili Bibliography: 1920-34", *JBBRAS*, XI, 1935, s. 59-65; "Additional Notes for an Ismaili Bibliography", a.g.e., XII, 1936, s. 107-109; ve "Materials for an Ismaili Bibliography: 1936-1938", a.g.e., XVI, 1940, s. 99-101) tarafından hazırlanmıştır. Daha yakın tarihli makaleler, J.D. Pearson tarafından *Index Islamicus 1906-1955* (Cambridge, 1958, s. 89-90) ve *Supplement* (Cambridge, 1962, s. 29) adlı derlemelerde listelenmiştir. Terimin kökenleri ve kullanımı için, İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve diğer Avrupa dillerindeki standart etimoloji ve tarih sözlüklerine ve *EI(2)*'deki "Haşîşiyye" maddesine başvurulabilir.

1332 yılında, Fransa kralı VI. Philip, Hıristiyan âleminin kutsal mekânlarını yeniden zaptetmenin planlarını kurduğu

sırada, Brocardus isimli bir Alman papaz, krala bu seferinde rehberlik edecek tavsiyelerine yer verdiği bir risale kaleme almıştır. Bir süreliğine Ermenistan'da da yaşamış olan Brocardus, risalesinin önemli bir bölümünü, Doğu'yu hedef alan bu çapta bir seferin doğuracağı tehlikelere ve bu tehlikelere karşı alınması zarurî önlemlere ayırmıştır.

> Bu tehlikeler arasında, Haşîşîler diye bir grup var ki, bilhassa lânetlenmeli ve kendilerinden sakınılmalıdır. Kendilerini satarlar, gözlerini kan bürümüştür ve karşılığı ödendiğinde, masum bir insanı dahi gözleri kapalı öldürürler, ne yaşamak ne de kurtulmak umurlarındadır. Şeytan misali, farklı farklı milletlerin ve halkların jestlerini, kılık kıyafetlerini, dillerini, âdetlerini, hal ve tavırlarını taklit ederek kendilerini iyilik melekleri olarak gösterirler; böylece, kuzu postuna bürünmüş kurt gibi, bir kez açık vermeye görsünler, sonları ölüm olur. Onları hiç görmediğim ve haklarındaki bilgim yalnızca onları hakkındaki rivayetlere ve doğruluğu sınanmış birtakım metinlere dayandığı için, daha doyurucu bir bilgi vermem mümkün değil. Âdetlerine ya da taşıdıkları başka herhangi bir işarete bakılarak nasıl tanınacaklarını anlatamam, zira bu tür şeyler bana da başkalarına olduğu denli yabancı; kimliklerinin isimlerinden nasıl anlaşılacağını da söyleyemem, çünkü meslekleri öylesine bayağı ve herkes onlardan öylesine iğreniyor ki, hepsi kendi ismini elinden geldiğince gizli tutuyor. Benim tavsiyem odur ki, kralımız en basit bir hizmet için bile, yeri yurdu, soyu sopu, ismi cismi hakkında en ufak bir belirsizlik olan kimseyi yanına yaklaştırmasın.[1]

Brocardus'a göre Haşîşîler, kimliklerini asla açığa vurmayan, işlerinin ehli, son derece tehlikeli bir tür kiralık katiller

---

1 Brocardus, *Directorium ad passagium faciendum*, *RHC*, E, *Documents Arméniens* II, Paris, 1906, s. 496-497.

topluluğudur. Her ne kadar Haşîşîleri Doğu'nun tehlikeleri arasına katmışsa da, belli bir mekânla, mezheple veya milletle açıkça ilişkilendirmediği gibi, kendilerine herhangi bir dinî inanç veya siyasî bir hedef de yüklememiştir. Bu kimseler acımasız ve bir o kadar da maharetli bir katiller güruhundan ibarettir ve kendilerine aynı acımasızlıkla karşılık verilmelidir. Gerçekten de, Haşîşî* sözcüğü, daha 13. yüzyılda, farklı biçimlerde de olsa, Brocardus'un ortaya koymuş olduğu "kiralık profesyonel katil" manasında Avrupa dillerinde kullanıma girmiş gözüküyor. 1348 yılında yaşamını yitirmiş olan Floransalı vakanüvis Giovanni Villani, Lucca derebeyinin, bir düşmanını ortadan kaldırmak üzere "suikastçılarını" (i suoi assassini) Pisa'ya gönderdiğinden bahsetmiş. Daha da erken bir tarihte, bu sefer Dante'nin Cehennem [Inferno] adlı eserinin on dokuzuncu şiirinde "hain suikastçı" (lo perfido assassin) sözü geçmektedir; bu eseri 14. yüzyılda ele almış olan eleştirmen Francesco da Buti, dönemin okuyucularına hâlâ tuhaf ve belirsiz geliyor olması muhtemel bu sözcüğü şu sözlerle açıklamış: "Assasino è colui che uccide altrui per danari (Suikastçı, para karşılığı başkalarını öldüren kimsedir)."[2] O zamandan beri assassin sözcüğü, Avrupa dillerinin pek çoğunun ortak kullandığı bir isim niteliği kazanmıştır: Taassup veya tamahın tesiriyle, tanınmış kişiler arasından seçtiği kurbanlarını gizlilik veya ihanet yoluyla öldürmeyi meslek edinmiş katil.

Bu kullanım, geçmişten bugüne değişmeden kalmış bir kullanım değildir. Tarihte ilk kez, Haçlı seferleri vakayiname-

---

* İngilizce *Assassin*; bu sözcüğü Türkçeye özel isim olarak kullanıldığında *Haşîşî*, cins isim olarak kullanıldığında *suikastçı* olarak çeviriyoruz. [çev.]

2 Villani, *Cronica*, IX, s. 290-291; Dante, *Inferno*, XIX, s. 49-50; akt. *Vocabulario della Lingua Italiana*, "assassino" maddesi.

lerinde, inançları ve âdetleri itibariyle, dindar Hıristiyanların ve Müslümanların benzer saiklerle lânetledikleri, başlarında Dağın Şeyhi (Şeyhü'l-Cebel) diye nam salmış esrarengiz bir şahsın yer aldığı, Doğu Akdeniz topraklarını mesken tutmuş tuhaf bir Müslüman tarikatının ismi yerine kullanılmıştır. Tarikata ilişkin en eski anlatılardan birisi, İmparator Frederick Barbarossa'nın 1175'te Mısır ve Suriye'ye yollamış olduğu bir elçiye aittir:

> Şam, Antakya ve Halep civarında, dağlık kesimleri kendilerine mesken edinmiş olan, kendi dillerinde *Heyssessini*, Latincede ise *sronges de montana* olarak bilinen bir Sarrasin ırkının varlığını bilgilerinize arz ederim. Bu soydan gelenler, hak-hukuk diye bir şey tanımazlar; bizzat kendi dinlerine aykırı olarak domuz eti yerler ve anne-kızkardeş ayrımı yapmaksızın tüm kadınları kullanırlar. Dağları mesken tuttuklarından ve müstahkem kalelerde ikamet ettiklerinden, dize getirilmeleri fevkalâde güçtür. Toprakları verimsiz olduğundan, hayvancılıkla geçinirler. Başlarında, hem Arap emirlerin hem de komşu Hıristiyan derebeylerinin korkulu rüyası, Reis diye biri yer alır. Reisten bu denli çok korkulmasının sebebi, gözüne kestirmiş olduğu kimseyi akla hayale sığmayacak yöntemlerle öldürtmesidir. Reis, dağlarda, etrafları yüksek surlarla çevrili ve fevkalâde korunaklı küçük bir kapıdan başka girişi olmayan pek çok ihtişamlı saraya sahiptir. Bu saraylarda, küçük yaşlarından itibaren ailelerinden ayrı yetiştirilmek üzere alıkoyduğu çok sayıda köylü oğlan çocuğunu barındırır. Buluğ çağından yetişkinliğe dek aralıksız süren eğitimleri boyunca bu delikanlılara, Latince, Yunanca, Roma dili ve Sarrasince başta olmak üzere pek çok yabancı dil öğretilir. Bunların yanı sıra, hocaları, reislerine gözü kapalı itaat etmelerini, bu sayede tanrılar tanrısı reislerinin kendilerine cennetin güzelliklerini bahşedeceğini ama en ufak itaatsizliğin cezasının ölüm olacağını âdeta zihinlerine kazırlar. Bu çocuklar, eğitime alındıkları andan

birini öldürmek üzere efendilerinin huzuruna çıkana dek, hocalarından başka kimseyi ne görürler ne de sözünü işitirler. Efendilerinin huzuruna çıktıkları vakit efendi onlara, cennete kabulün anahtarı olan emirlerine itaat edip etmeyeceklerini sorar. Çocuklar da, kendilerine öğretilenleri harfiyen yerine getirerek, bir an bile duraksamadan, huşu içerisinde efendinin ayaklarına kapanıp, emirlerine amade oldukları cevabını verirler. Bu andan itibaren efendi, her birine altın bir hançer teslim eder ve sıradaki kurban kim ise onun üzerine gönderir.[3]

Birkaç yıl sonra bu kez Tyre [Sûr-ed.] Başpiskoposu William, kaleme almış olduğu Haçlı seferleri vakayinamesinde, bu tarikat hakkında şunları rivayet etmiştir:

> Fenike adıyla da bilinen Sûr bölgesinde ve Tartus piskoposluğu bölgesinde, kendilerine bağlı köylerle beraber on tane müstahkem kaleye sahip bir halk yaşıyor; nüfusları, sıklıkla işittiğimiz üzere altmış bin civarında. Âdetleri gereği, efendilerini seçerken kan bağına değil liyakata bakıyorlar. Bilindik soyluluk unvanlarından farklı olarak, bu zata *şeyh* diye hitap ediyorlar. Reislerine sarsılmaz bir sadakatle bağlı olan bu halk, en güç vazifeyi dahi, reisin emri olduktan sonra gözü kapalı üstleniyorlar. Halk arasında bir hükümdara karşı nefret veya güvensizlik başgöstermişse, reis müritlerinden birine veya birkaçına bir hançer veriyor. Emri alan, işin sonunda ölüm olacağını bile bile derhal yola koyuluyor. Mürit, bir kez reisin emrine girmeye hak kazanana dek, kendisine nerede ihtiyaç duyulursa, yorulmak nedir bilmeden şevkle didinip duruyor. Hem bizim insanlarımız hem de Sarrasinler, kendi-

3 Strasburg *vice-dominus*'u Gerhard'ın raporu (muhtemelen, editörün de belirttiği gibi, Burchard tarafından tahrif edilmiş), Alman vakanüvis Lübeck'li Arnold tarafından (*Chronicon Slavorum*, VII, 8, ed. W. Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen*, Stuttgart-Berlin, 1907, II, s. 240) aktarılmıştır.

lerine *Haşîşîler* diyorlar; bu ismin kökeni hakkında herhangi bir malûmata sahip değiliz.[4]

1192 yılına gelindiğinde, Haşîşîlerin o güne dek çok sayıda Müslüman hükümdar ve kumandanın kalbine saplanmış olan hançerleri, ilk Haçlı kurbanlarının, Kudüs Latin Krallığı'nın kralı Montferrat'lı Conrad'ın canını almıştı. Bu cinayet Haçlılar üzerinde derin izler bırakmış ve üçüncü Haçlı seferi vakanüvislerinin pek çoğu, dehşet saçan bu tarikatın müritlerine, tuhaf inanışlarına, ürkütücü yöntemlerine ve yiğitliğiyle hürmete lâyık resilerine değinmeden geçememişlerdir. Alman vakanüvis Lübeck'li Arnold'a kulak verelim:

> Şimdi bu şeyhe dair yazacaklarım pek çoğunuza saçma gelecektir, lâkin son derece muteber saydığım kimselerin tanıklıklarından edinmiş olduğum bu bilgilerin altına gözü kapalı imzamı atarım. Bu Şeyh, büyüsüyle halkının gözünü öyle kamaştırmıştır ki, kendisine Tanrı imişçesine bir inançla bağlıdırlar. Ebedî mutluluğun anahtarını vadeden bu adam uğruna ölümü yaşama yeğ tutarlar. Nicesi surların üzerine çıkıp, bir emri veya işaretiyle kendilerini gözü kapalı boşluğa bırakabilirler. En kutsal olanların, öç almak ve kan dökmek için ölüme kendi araçlarıyla gidenler olduğuna inanılır. Öyle ki, kurtuluşa ulaşmak için birini öldürmeyi seçenler, Şeyh'in elinden bu göreve vakfedilmiş bıçakları alırlar, ardından Şeyh takdim ettiği iksirle vecit haline soktuğu müritlerini toz pembe rüyalarda gezdirir ve gördükleri her şeyin amellerinin mükâfatı olarak ölümlerinden sonra da kendilerine bahşedileceği vaadinde bulunur.[5]

---

4 William of Tyre, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, XX, s. 31, ed. J.P. Migne, *Patrologia*, CCI, Paris, 1903, s. 810-811; karş. E.A. Babcock ve A.C. Krey'in İngilizce çevirisi, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, II, New York, 1943, s. 391.

5 *Chronicon*, IV, s. 16, ed. Wattenbach, s. 178-179.

İlk görüşte Avrupalıları şaşkına çeviren, Haşîşîlerin ölümcül yöntemleri değil, bu gözükara adanmışlıkları olmuştur. "Size olan sadakatimin yanında, can düşmanlarını katletmeye yollanmış Haşîşîlerin Şeyh'e duydukları bağlılık hiç kalır" diyor taşralı bir ozan, hanımına. Bir diğeriyse, "Efendisine sonsuz sadakatle bağlı bir Haşîşî gibi, ben de aşka sonsuz sadakatle hizmet ettim" diyor. İsimsiz bir aşk mektubunda yazar, hanımına söz veriyor: "Emirlerinize amade, cenneti zaptetmeye gönüllü Haşîşî'nizim."[6] Ama döneme damgasını vurup suikastçı sözcüğüne bugünkü kullanımını kazandıran, sadakatten ziyade cinayet unsuru olmuştur.

Haçlıların Doğu Akdeniz memleketlerinde kalış süreleri uzadıkça, Haşîşîlere ait daha kapsamlı bilgilere ulaşılmış, aralarından Haşîşîlerle bizzat tanışma ve konuşma fırsatını yakalayabilenler bile çıkmıştır. Tapınak Şövalyeleri ve Hospitaller, Haşîşî kaleleri üzerinde hâkimiyet kurmaya muvaffak olmuş ve buraları haraca bağlamışlardı. Tyre'li William, Dağın Şeyhi'nin nafile bir çabayla Kudüs kralına bir nevi ittifak teklif ettiğini kayda geçmiş; halefinin bahis konusu ettiği ve doğruluğu şüphe götürür bir hikâyeye göreyse, 1198'de Champagne'li Kont Henry'nin Ermenistan'dan dönüşü şerefine kalesinde eğlence düzenleyen Şeyh, sırf misafiri görsün diye, maiyetindeki bir grup adamına kale surlarından atlamalarını emretmiş, ardından da misafirperver bir edayla, ihtiyaç duyduğunda adamlarını emrine verebileceği önerisinde bulunmuş: "Kılına bir zarar getiren olursa isim vermesi kâfiymiş, o da kalemini kırarmış." Daha güvenilir bir kaynak

6 F.M. Chambers, "The Troubadors and the Assassins", *Modern Language Notes*, LXIV, 1949, s. 245-251. Olschki, muhtemelen Dante'nin gençliğinde kaleme almış olduğu bir sonesinde, şairin, âşığına bağlılığını, Haşşişî'nin Dağın Şeyhi'ne ya da din adamının Allah'a bağlılığından daha üstün olarak tasvir ettiği benzer bir pasaja (*Storia*, s. 215) işaret etmiştir.

gözüyle bakabileceğimiz İngiliz vakanüvis Paris'li Matthew, 1238'de, Müslüman hükümdarlardan bazılarının ve Dağın Şeyhi'nin Avrupa'ya elçi gönderdiğini kayda geçmiş; ziyaretinin sebebi, Doğu'nun bağrından kopup gelerek dehşet saçmaya başlamış olan Moğollara karşı Fransızlardan ve İngilizlerden yardım dilemekmiş. St. Louis, Arz-ı Mukaddes'e düzenlenen bir Haçlı seferine komuta ettiği 1250'de dönemin Dağın Şeyhi ile hediye ve misyon alışverişi fırsatı bulmuş. Arapça da bilen Katolik keşiş Yves the Breton, kralın Haşîşîlere yolladığı habercilere eşlik etmiş ve şefleriyle din mevzuunda görüşmüş. Kesif bir cehalet ve önyargı bulutunun sinmiş olduğu anlatısında, Haşîşîlerin bağlı oldukları İslâm tarikatına dair kimi bilinen öğretilere üstünkörü değindiğini görebiliriz.[7]

Haçlılar, Haşîşîleri Suriye'de mukim bir tarikattan ibaret saymaktaydılar ve ne İslâm dinindeki yerlerinden ne de İslâm coğrafyasındaki diğer topluluklarla olan bağlantılarından haberdar değillerdi. Haçlı seferleri yazarları içerisinde Müslümanlık üzerine en fazla bilgi sahibi olarak gösterebileceğimiz yazarlardan Akka piskoposu Vitry'li James dahi, 13. yüzyılın başlarına ait çalışmasında, tarikatın İran'da doğduğunun haricinde bir bilgi aktarmamıştır.[8] Lâkin 13. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, İran doğumlu tarikat hakkında yeni ve birinci elden bilgiler edinilmeye başlanmış. Fransa kralının 1253-1255 tarihleri arasında Moğol hanı

---

7 Cont. William of Tyre, XXIV, s. 27, ed. Migne, *Patrologia*, CCI, s. 958-959; Matthew of Paris, *Chronica Majora*, ed. H.R. Luard, *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores*, 57, III, Londra, 1876, s. 488-489; Joinville, *Historie de Saint Louis*, Bölüm LXXXIX, *Historiens et Chroniqueurs du Moyen Age*, ed. A. Pauphilet, Paris, 1952, s. 307-310.

8 Nowell, 515, Fransızca çevirisini *Collection des Memoires Relatifs a l'Histoire de France* (XXII, s. 47 vd.) adlı eserden aktarırken; Latince metin *Historia Orientalis* (I, 1062), Bongars'ın *Gesta Dei per Francos* (Hanover, 1611) adlı eserinden aktarılmaktadır.

Cengiz Han'ın Karakurum'daki sarayına yollamış olduğu Flaman rahip Rubruck'lu William, bu hususta bir ilktir. William, seyahati sırasında, yolunun üzerindeki İran'da, Haşîşîlerin, Hazar denizinin güneyinden geçen Hazar dağlarıyla bitişik bir sıradağı mesken tutmuş olduklarını kayda geçmiştir. Karakurum'a vardığındaysa, tebdilikıyafet içinde kırk kadar Haşîşî'nin kendisine suikast düzenlemek üzere yollandığı duyumunu almış olan Cengiz Han'ın olağanüstü güvenlik önlemlerine başvurduğuna tanıklık etmektedir. Cengiz Han bu duyuma cevaben, kardeşlerinden birini başına geçirdiği bir orduyu önlerine çıkanı öldürmeleri emriyle Haşîşîn topraklarına yollamıştır.[9]

William, İranlı Haşîşîler için –çoğulu melâhide, tekili mülhit olan Arapça sözcükten türeme– muliech veya mulihet sözcüklerini kullanır. "Dinden çıkan, dinsiz" manasına gelen bu sözcük, sıklıkla, ehlisünnet dışı tarikatlara, bilhassa da Haşîşîlerin bağlı oldukları İsmailî mezhebine atfen kullanılmıştır. Haşîşîlerin adına, bir kez daha, bu sefer, yolu 1273 yılında İran'dan geçmiş olan meşhur bir seyyahın, Marco Polo'nun seyahatnamesinde rastlamaktayız. Polo, anlatısında, uzun yıllar tarikatın merkezi olmuş Alamut vadisini ve vadinin ismini taşıyan kaleyi tasvir etmektedir.

> Şeyh'in kendi dillerindeki ismi Alâaddin'dir. İki dağ arasındaki bir vadinin girişlerini kapattırmış ve burayı envaitürlü meyvelerin yetiştiği, eşi benzeri görülmemiş güzellikte bir bahçeye çevirtmiştir. İçerisine her biri göz kamaştırıcı zarafette resimlerle bezeli, akla hayale gelmeyecek görkemli köşkler ve saraylar inşa ettirmiştir. Kanallardan alabildiğine

9 *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World 1253-1255* (çev. ve ed. W.W. Rockhill, Londra, 1900, s. 118, 222); *The Texts and Versions of John de Plano Carpini and William de Rubruquis*, ed. C.R. Beazley, Londra, 1993, s. 170, 216, 324. Başka rivayetlerde, dört yüz suikastçıdan bahsedilmektedir.

şarap, süt, bal ve su akmaktadır. Dünya güzeli kadınların ve genç kızların ellerindeki çalgılardan en hoş tınılar, dudaklarından en hoş şarkılar dökülür, dans figürleri izleyeni büyüler. Şeyh'in gayesi, tebaasını buradan öte bir cennetin olmadığına inandırmaktır. Bunun için, Hz. Muhammed'in sözünü ettiği, ırmaklarından şarap, süt, bal ve suyun eksik olmadığı, sakinlerini zevklerin doruklarına eriştiren hurilerle dolu cennet tasvirini örnek almaktadır. Sahiden de, bu civarda yaşayan Arapların gözünde vadi, cennetin ta kendisiydi!

Haşîşîler olarak ayırdıklarının haricinde kimse bahçeye alınmıyordu. Bahçenin girişinde, dünyaya kafa tutabilecek denli güçlü bir kale vardı, başka da bir girişi yoktu. Bizzat kendi maiyeti altına almak üzere sarayında barındırdığı on iki ilâ yirmi yaş arası gençlere, tıpkı Hz. Muhammed gibi, cennet hikâyeleri anlatıyordu; gençler de, Sarrasinler Hz. Muhammed'e nasıl inanıyorlarsa aynı inançla ona bağlıydılar. Önce kendilerine uyuşturucu bir iksir içirip, ardından dörderli, altışarlı ya da onarlı gruplar halinde bahçesine sokuyordu. Böylece, gözlerini açtıkları vakit gençler kendilerini dillere destan bahçede buluyorlardı.

Uyanıp da kendilerini hayal dahi edemeyecekleri güzellikte bir mekânda buluverince, buranın cennetin ta kendisi olduğuna kanaat getiriyorlardı. Etraflarında gönüllerince oynaşan kadınlar ve genç kızlar, kendileri de gençliklerinin baharında olunca, burayı terk etmek akıllarının ucundan dahi geçmiyordu.

Bizim İhtiyar dediğimiz Efendi, sarayını alabildiğine görkemli bir hale getirerek, basit dağlı halkı kendisini yüce bir peygamber olduğuna inandırmıştı. Haşîşîlerinden birini bir göreve yollamak istediği vakit, aynı iksirle bu kez sarayına taşıtıyordu. Genç adam gözünü açtığı vakit, kendisini cennetten sonra hiç de hoş gelmeyecek kalenin içerisinde buluveriyordu. Ardından, Şeyh'in huzuruna çıkarılıyordu ve genç adam bir peygamberin huzurunda olduğuna canı

gönülden inanarak önünde hürmetle secde ediyordu. Şeyh nereden geldiğini soruyordu, o da cennetten geldiğini ve burasının Hz. Muhammed'in *Kur'an*'da sözünü ettiğinin tıpatıp aynısı olduğunu söylüyordu. Bu da hiç şüphesiz, yanında hazır bekleyen ve bahçeye henüz davet edilmemiş olanların bir an için dahi olsa bahçeye girebilme arzularını kamçılıyordu.

Şeyh, bir hükümdarın katlini isteyeceği vakit gence şöyle diyordu: "Git ve şunu, şunu öldür; geri döndüğünde meleklerim seni cennete taşıyacaklar. Ölsen dahi, seni cennete almaları için meleklerimi yollayacağım." Bu sözlerle, geri dönmek için can attığı cennetin anahtarına ilelebet sahip olduğuna inanan genç, sabırsızlıkla düşmanını katletmeye koşuyordu. Bu sayede, Şeyh'in, ölümüne karar verdiği kim varsa müritleri sırada bekliyordu. Elindeki böylesi muazzam gücün yarattığı korku hissi, kendilerini hançerin ucunda hisseden hükümdarları kendisiyle iyi geçinmeye mecbur kılıyor, tehdit yaratacak fiillerden alıkoyuyordu.

Şunu da eklemeden geçemeyeceğim; Şeyh'in emrinde, kendisiyle tıpatıp aynı tarzda hareket eden başka kimseler de bulunuyordu. Bunlardan birini Şam'a, bir diğerini de Kürdistan'a yollamıştı.[10]

İranlı İsmailîlerden Haşîşîler, liderlerinden de Şeyh diye bahsederken, Marco Polo –ya da seyahatnamelerinin derleyicisi–, Avrupa'nın halihazırda aşinası olduğu sözcükleri kullanmışlardı. Lâkin bu kimseler, İran'dan değil Suriye'den gelmişlerdi. Arap ve İran kaynaklarının da açıklık getirmiş oldukları üzere, Haşîşî sadece Suriyeli İsmailîlere atfedilmiş yöresel bir isimdir; İsmailîlerin İran'daki veya başka herhangi bir yerdeki kolları için bu ismin kullanımı asla söz konusu

10 *The Book of Ser Marco Polo*, çev. ve ed. Sir Henry Yule, 3. baskı, gözden geçiren: Henri Cordier, I, Londra, 1903, Bölüm XXIII ve XXIV, s. 139-143.

olmamıştır.[11] Dağın Şeyhi (Şeyhü'l-Cebel) payesi de, aynı şekilde Suriye kökenliydi. İsmailîlerin, başlarındaki kimseye, Müslümanlar arasında yaygın kullanıma sahip bir hürmet ifadesi olarak İhtiyar Adam veya Ata ya da Arapça Şeyh veya Farsça Pîr demiş olmaları son derece doğaldır. Buna karşılık, bugüne dek dönemin Arapça metinlerinde Dağın Şeyhi tabirine ait herhangi bir kayda rastlanmaması itibariyle, bu tabir sadece Suriye coğrafyasında ve muhtemelen Haçlılarla sınırlı olarak kullanılmış gözükmektedir.

Söz konusu tabirler, tarikatın hem Suriye hem de İran kollarında kullanılmaktaydı. Yarım yüzyıl kadar sonra, Pordenone'li Odoric imzalı benzer bir anlatıyla desteklenmiş olan Marco Polo'nun seyahatnamesi, Suriyeli Haşîşîlerin Avrupalıların şuurlarında yarattıkları tesiri pekiştirmiştir. Haşîşîlerin cennet bahçelerini, müritlerin gözü kapalı ölüme koşmalarını, kılık değiştirme ve cinayet işlemedeki emsalsiz maharetlerini ve başlarındaki Dağın Şeyhi'ni işleyen gizemli tasvirler, vakayinamelerden seyahatnamelere, şiirden romana ve mitolojiye dek Avrupa edebiyatında ziyadesiyle yankı bulmuştur.

Oldukça erken sayılabilecek tarihlerden itibaren, Avrupa'ya dek yayılan bir coğrafya üzerinde, Dağın Şeyhi'nin rol oynadığı siyasî cinayetler veya bu yönde teşebbüsler saptanmıştır. Rivayetlere göre, Fredérick Barbarossa'nın 1158'de Milano'yu kuşattığı sırada ordugâhında bir Haşîşî yakalanmış; 1195 yılında bu kez, Kral Richard Coeur de Lion [Arslan Yürekli

---

11 İbn Müyesser, *Annales d'Égypte*, ed. H. Massé, Kahire, 1919, s. 68; el-Bündârî, İmâdüddin'den özetleyerek, *Histoire des Seldjoucides de l'Iraq*, M.Th. Houtsma, *Recueil de Textes Relatifs à l'Histoire des Seldjoucides*, I, Leiden, 1889, s. 195; *Kitâbü'r-reddi ale'l-Mülhidîn*, ed. Muhammed Taki Dânişpezhûh, *Revue de la Faculté des Lettres, Université de Tabriz*, XVII/3, h.1344, s. 312. Marco Polo'nun anlatısının kimi uyarlamalarında tam olarak *assassin* kelimesine rastlanmaz dahi.

Richard] Chinon'dayken yakalanmış olan on beş kadar Haşîşî, Fransız kralının emriyle Kral Richard'ı öldürmek üzere yollandıklarını itiraf etmişlerdi. Çok geçmeden benzer ithamlara sık sık rastlanır olmuş ve çok sayıda hükümdar, Şeyh'le işbirliğine gitmekle ve düşmanlarını ortadan kaldırmak üzere bu zatın gönderdiği gizli ajanlarının hizmetlerinden faydalanmakla itham edilmişlerdi. Bu ithamların asılsız olduğuna dair en ufak bir şüphemiz olamaz. Ne İran'daki ne de Suriye'deki Haşîşî liderlerinin Batı Avrupa'da dönen oyunlardan veya entrikalardan zerre kadar çıkarları; ne de Avrupalıların Haşîşîlerin cinayet sanatlarındaki maharetlerine başvurmak gibi hariçten bir yardıma ihtiyaçları vardı. 14. yüzyıla gelindiğinde, assassin sözcüğü, katil ile eşdeğer manada bir kullanıma kavuşmuş ve sözcüğe adını veren tarikatla ilişiğini yitirmiştir.

Lâkin tarikata dönük ilgi artarak devam etmiş, Batılıların Haşîşîler tarihi üzerine ilk ilmî araştırma denemesi Denis Lebey de Batilly imzasıyla 1603 yılında Lyon'da yayımlanmıştır. Tarihi bilhassa önemlidir. Rönesans'ın pagan etiği, cinayetin siyasetin bir aracı olarak yeniden hayat bulmasına kaynaklık etmiştir; din savaşları, cinayeti dinî bir vazife olarak kutsamıştır. Devletin siyaset ve din işleri üzerindeki otoritesini tek bir kişinin tekelinde toplayan yeni monarşilerin türemesi, suikastı, tesirli ve bir o kadar da kabul edilebilir bir silah vasfına büründürmüştür. Prensler ve piskoposlar, siyasî veya dinî hasımlarını ortadan kaldırmak gayesiyle kiralık katillerin kapılarını çalmaya bayağı heveslenmişlerdir; peşleri sıra, şiddetin katıksız mantığına inceden bir ideolojik kılıf uyduracak olan kuramcılar da cabası olmuştur.

Lebey de Batilly, mütevazı bir gayeyle yola çıkmıştı: Fransızcanın sözcük dağarcığına yeni girmiş bir sözcüğün tarihî kökenini gün ışığına çıkartmak. Araştırmaları yalnızca

Hıristiyan kaynaklara dayalı olduğundan, 13. yüzyıl itibariyle Avrupa coğrafyasında bilinenlerin bir adım ötesine geçememişti; ancak, yeni deliller olmaksızın da yeni kavrayışlara ulaşılması mümkündü. Hele de, Nassau'lu William'ın İspanya kralının maiyetinden biri tarafından vurulmasına, Fransa kralı III. Henry'nin bir Dominiken rahip tarafından hançerlenmesine, İngiltere kraliçesi Elizabeth'in kutsanmış suikastçılarından güç bela kaçışına tanıklık etmiş bir nesilden bahsediyorsak.

Haşîşîlerin kökenlerini ve Haşîşî kimliğinin esrarını gün ışığına çıkartmaya dönük en dikkate değer adım, Aydınlanma çağının erken dönemlerinde atılmıştır. Bartholomé d'Herbelot, 1697 tarihli Bibliothéque Orientale adlı çığır açıcı çalışmasında, dönemin Avrupa menşeli şarkiyat ilminin İslâm tarihi, dini ve edebiyatı hakkında ortaya koymuş olduğu ham bilgileri bir potada işlemiştir. Batılı bir âlim, ilk defa, dogmaları reddeden, sorgulayıcı bir üslûpla, o sıralar Avrupa'da pek azı bilinen Müslüman kaynaklardan faydalanarak, İranlı ve Suriyeli Haşîşîleri İslâm tarihinin daha geniş çaplı bağlamı içine yerleştirmeye girişmiştir. Bartholomé d'Herbelot, elde ettiği bulgulara dayanarak, Haşîşîlerin köken itibariyle İslâm coğrafyasındaki en ciddî hizipleşmede Sünnî mezhebine hasım olan Şiî mezhebinden kopmuş en başına buyruk tarikatlardan biri olan İsmailîlere bağlı olduğunu ortaya koymuştur. İddialarına göre, İsmailî mezhebinin başında, soyları İsmail b. Cafer'e, ondan da Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'ya, damadı Hz. Ali vasıtasıyla da Hz. Muhammed'e dek uzanan imamlar bulunuyordu. 18. yüzyıla gelindiğinde, bu temayı ele almış başka şarkiyatçılar ve tarihçiler de, Haşîşîlerin, kökenleri sayılan İsmailî mezhebiyle tarihî, inançsal ve diğer münasebetler bağlamındaki ortaklıklarını pekişti-

ren yeni ayrıntılara ulaştılar. Kimi yazarlar da, Haşîşî isminin –genellikle Arapça kökenli olduğu sanılsa da, halihazırda Arapça hiçbir metinde izine rastlanamamıştır– kökenini açıklamaya girişmişlerdir. Kimi etimolojilerde bu istikamette yargılara varılmışsa da, ikna edici olmaktan uzaktırlar.

19. yüzyıla gelindiğinde, Haşîşîlere yönelik ilgide yeni bir patlamaya şahit olmaktayız. Fransız Devrimi ve ertesindeki gelişmeler, suikast ve cinayete dönük ilgiyi yeniden canlandırmış; Bonaparte'ın Mısır ve Suriye seferleri Doğu'daki İslâm'la yeni ve daha yakın münasebetlere vesile olmuş, İslâm araştırmalarının önüne yeni ufuklar açmıştır. Kamuoyundaki bu ilgiyi tatmine dönük sınırlı çabaların ardından, dönemin en kalburüstü Arapça âlimi Silvestre de Sacy, Haşîşîler meselesini ele almış ve 19 Mayıs 1809 tarihinde Institut de France huzurunda Haşîşîler hanedanını ve Haşîşî isimlerinin etimolojisini konu alan bir incelemeyi okumuştur.[12]

Silvestre de Sacy'nin incelemesi, Haşîşî araştırmalarında bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Kendinden önceki âlimlerin başvurmuş oldukları bir avuç şarkî kaynakla yetinmeyerek, o tarihe dek Batılı âlimlerin bîhaber kaldıkları önde gelen birkaç Arapça Haçlı seferleri vakayinamesi de dahil olmak üzere, Paris'teki *Bibliothèque Nationale*'de yer alan zengin Arapça elyazmalarından da faydalanmayı bilmiş; söz konusu kaynaklara getirmiş olduğu tahliller, kendinden önceki Avrupalı yazarların çalışmalarını fersah fersah aşmıştır. Hiç kuşkusuz, incelemenin en önemli kısmı, artık içinden çıkılmaz bir hal almış olan, *Haşîşî* sözcüğünün

12 "Mémoire sur la dynastie des Assassins...", *Mémoires de l'Institut Royal*, IV, 1818, s. 1-85 (*Mémoires d'Histoire et de Littérature Orientales*, Paris, 1818, s. 322-403).

kökeni meselesine son noktayı koyan izahatı olmuştur. Evvelki kuramları tetkik edip bir bir eledikten sonra, nihaî olarak sözcüğün Arapça *haşîş* sözcüğünden türediğini ortaya koymuş ve Haçlı kaynaklarında izine rastlanan *assassini*, *assissini*, *heyssisini* ve benzeri sözcüklerin ise, Arapçadaki diğer muadilleri sayılabilecek *haşîşî* ve *haşşâş* (çoğul halleri, *haşîşiyyûn* ve *haşşâşîn*) sözcüklerinden türetildiklerini öne sürmüştür. Bunu doğrulamak için, tarikat mensuplarına *haşîşî* denildiği, lâkin hiçbirinde bu bağlamda *haşşâş* sözcüğünün kullanımına rastlanılmadığına dair bir dizi Arapça metni delil olarak göstermiştir. Bu çalışmayı takiben gün ışığına çıkartılabilmiş başka metinlerle de, *haşîşî* sözcüğünün kullanımı teyit olunmuş, lâkin bugüne dek eldeki hiçbir metinde tarikat mensuplarına *haşşâş* dendiğine rastlanmamıştır. Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki, Silvestre de Sacy'nin getirmiş olduğu izahatın bu kısmı bir kenara itilmiştir ve sözcüğün Avrupa dillerine girmiş karşılıkları, Arapça *haşîşî* ve çoğulu *haşîşiyyûn* kelimelerinden türetilmiştir.

Bu tashih, bir kez daha, etimolojiden ayrı olarak, terimin anlamı meselesini gündeme getirmektedir. Arapça *haşîş* sözcüğü, aslen "ot", bilhassa da "kuru ot veya hayvan yemi" manasına gelmektedir. Daha sonraları, yalnızca Ortaçağ Araplarının uyuşturucu tesirine aşina oldukları hintkeneviri (*cannabis sativa*) yerine kullanılmaya başlanmıştır. Daha modern bir sözcük olan *haşşâş*, "haşhaş kullanıcısı" anlamına gelmektedir. Silvestre de Sacy, ardılı pek çok yazar tarafından dile getirilmiş olan, Haşîşîlerin isminin uyuşturucu müptelâsı olmalarından ileri geldiği fikrini olduğu gibi benimsememiş ise de, ismin kökeninde, tarikat liderinin suikastçılarına görevlerini başarıyla neticelendirmeleri kar-

şılığında vadettiği cenneti önceden tattırmak üzere gizliden haşhaş içirdiğinin yattığına değinmeden geçmemiştir. Bu yorumunu, Marco Polo'nun seyahatnamesinde yer vermiş olduğu ve başka Doğulu ve Batılı kaynaklarda da izine rastlamış olduğumuz, başları dumanlı müritlere sunulan gizli cennet bahçeleri hikâyesine bağlamıştır.

Erken tarihlerde ortaya atılmış olmasına ve geniş bir coğrafyada rağbet görmüş olmasına rağmen bu hikâye, neredeyse tamamen gerçek dışıdır. Haşhaş kullanımı ve haşhaşın tesirleri o dönemde de bilinmekteydi ve bir sır değildi; ne İsmailî yazarlar ne de diğer ciddî Sünnî yazarlar, tarikat mensupları arasında uyuşturucu kullanıldığını öne sürmüşlerdir. *Haşîşî* ismi dahi Suriye coğrafyasına aittir ve muhtemelen her yöne çekilebilecek bir sözcüktür. Her halükârda hikâyeyi çekici kılan, bu isim olmuştur. Önümüze konmuş çeşitli izahatlar arasında kulağa en makul geleni, bunun, tarikat mensuplarının –yaptıklarından ziyade hâl ve tavırlarına saplanıp kalınarak– yabanıl inançlarını ve abartılı tavırlarını hakir görmenin bir ifadesi sayılmasıdır. Bilhassa Batılı gözlemciler açısından bu tür hikâyeler, aksi takdirde izahattan büsbütün yoksun kalacak bir davranışı açıklamaya çalışma niyeti taşımış sayılabilir.

Silvestre de Sacy'nin incelemesi, bu mevzu üzerine daha geniş çapta bir dizi araştırmanın önünü açmıştır. Bunlar arasında en rağbet görmüş olanı, şüphesiz, 1818'de, Stuttgart'ta Almanca olarak yayımlanmış olan, Avusturyalı şarkiyatçı Joseph von Hammer imzalı *Haşîşîler Tarihi* (*L'Histoire des Assassins*)'dir. Fransızca çevirisi 1833'te, İngilizce çevirisi ise 1835'te yayımlanmıştır. Joseph von Hammer'in tarihi, Doğulu kaynaklara dayanmasına rağmen, söz konusu dönemleri konu alan bir risale –"gizli cemaatlerin ... ve ... dinin ürkütü-

cü boyutlara varan istismarının, dizginsiz bir tutkunun mahsulü olan dehşet dalgası üzerindeki habis tesirlerine karşı" bir uyarı– olmanın ötesine geçememiştir. Joseph von Hammer'e göre Haşîşîler, "daha sofu görünümlü bir itikadın ve daha katı görünümlü bir ahlâkın maskesi ardına sığınarak dinin ve ahlâkın topyekûn dibini oyan bir grup komplocunun, hükümdarları ve milletleri hançerlerinin ucunda oynatan bir katiller nizamının, ruhanî ve dünyevî iktidarın merkezi saydıkları halifeliği yıkana dek geçen üç yüzyıl boyunca dünyaya korku salmış bir güç merkeziydiler. Her halükârda okurlarının gözden kaçırdıkları husus, Joseph von Hammer'in Haşîşîleri Tapınak Şövalyeleri ile, Cizvitlerle, İllüminati ile, Masonlarla ve Fransız Millî Kongresi'nin hükümdar katilleriyle mukayese etmesidir.

> Tıpkı, Batı'da en devrimci toplulukların Masonların içinden çıkması gibi, Doğu'da da Haşîşîlerin membaı İsmailîlerdir... Salt vaazla ulusları hükümdarların acımasız baskılarından ve dinî tatbikatın zincirlerinden azat edebileceklerini tasavvur edip Fransız Devrimi'nde en kanlı dehşet hadiselerine yol açmış olan Aydınlanmacılardaki çılgınlık, Asya'da da II. Hasan saltanatında kendini göstermiştir.[13]

Joseph von Hammer'in kitabı, ciddî bir kabul gördüğü gibi, bir buçuk yüzyıl boyunca Batı toplumlarının zihinlerindeki Haşîşî mefhumuna kaynaklık etmiştir. Bu esnada bilhassa Fransa'da ilerleyen ilmî araştırmalar sayesinde Suriye'deki ve İran'daki İsmailîlere yer verilmiş olan Arapça ve Farsça metinler ele geçirilmiş, işlenmiş, çevrilmiş ve açığa kavuştu-

13 J. von Hammer, *Geschichte der Assassinen aus Morgenländischen Quellen*, Sttutgart, 1818; İngilizce çevirisi: *The History of the Assassins*, çev. O. C. Wood, Londra, 1835, s. 1-2, 217-218.

rulmuştur. Bunların en önemlileri arasında, Moğol dönemi İranlı iki tarihçinin, Cüveynî'nin ve Reşîdüddin'in eserlerini sayabiliriz; her ikisi de, ellerinin altındaki Alamut kaynaklı İsmailî el yazmalarına dayanarak, İsmailî hâkimiyetinin Kuzey İran'la ilk bağlantılarını ilk kez ortaya koymuşlardır.

Yeni türde bir materyalin ortaya çıkışı, önemli bir adımın atılabilmesine olanak sağlamıştır. Müslüman kaynaklarına erişim, Ortaçağ Avrupa'sına ait çalışmalardan edinilmiş bilgileri daha ileri taşımıştır; lâkin bunlar dahi, umumiyetle Sünnî kaynaklardı; Batılı vakanüvislere ve seyyahlara nazaran daha fazla bilgi sahibi iseler de, İsmailîlerin kuramlarına ve amaçlarına yaklaşımları daha ziyade düşmanca olmuştur. En nihayet, tarihte ilk kez, bizzat İsmailîlere ait görüşleri birinci ağızdan aksettiren bilgiler gün ışığına çıkarıldı. Daha 18. yüzyıldayken, Orta Suriye'nin kimi köylerinde hâlâ yaşamakta olan İsmailîlerin varlığına tanıklık etmiş seyyahlara rastlamaktayız. 1810 yılında Fransa'nın Halep konsolosu Rousseau, Silvestre de Sacy'nin de teşvikiyle, kendi döneminde Suriye'de yaşamakta olan İsmailîleri coğrafî, tarihî ve dinî verilere dayanarak incelediği bir çalışmasını yayımladı.[14] Kaynak belirtmemişse de, yerel ve sözlü kaynaklara başvurmuş olduğu izlenimini vermektedir. Silvestre de Sacy de, bizzat bir dizi ilâve aydınlatıcı bilgi temin etmiştir. Rousseau, yöre insanının bilgilerine bağlı kalmak suretiyle, bizzat İsmailîlerden edinilmiş bilgileri Avrupa'ya taşımış olması itibariyle bir ilktir. 1812 yılında, Suriye'deki belli başlı İsmailî merkezlerinden biri olan Masyaf'ta eline geçen bir İsmailî kitabından alıntılar yayımlamıştır. Tarihî içeriği

14 "Mémoire sur les Ismaelis et les Nosairis de la Syrie, Addressé à M. Silvestre de Sacy par M. Rousseau...", *Cahier*, XLII, *Annales de Voyages*, XIV, Paris, 1809-1810, s. 271 vd.; daha fazla bilgi için, Lewis, "Sources...", s. 477-479.

yetersiz kalsa da, tarikatın dinî akidelerine ilişkin bir dizi bilinmeyeni gün ışığına çıkarttığı yadsınamaz. Suriye menşeli diğer metinler Paris'e ulaştığı gibi, bazıları da burada yayımlanmıştır. 19. yüzyıl boyunca bir dizi Avrupalı ve Amerikalı seyyah Suriye'deki İsmailî köylerini ziyaret etmiş ve buralardaki kalıntılara ve yöre insanına dair özet raporlar hazırlamışlardır.

Heybetli Alamut kalesinin kalıntılarının hâlâ ayakta durduğu İran kaynaklı bilgiler nispeten azdı. 1833'te Albay W. Monteith isimli bir subay, *Journal of the Royal Geographical Society*'ye, bir seyahatinde Alamut vadisinin girişine dek ulaşabildiğini, lâkin kaleye ulaşma ve teşhis edebilme olanağı bulamadığını anlatır. Hatıraları 1838 yılında aynı mecmuada yayımlanmış olan meslektaşı Yarbay [Sir] Justin Sheil, Monteith'in kaldığı yerden devam etmiş; birkaç sene sonra, bir üçüncü Britanyalı subay kaleyi ziyaret etmiş, bundan sonra Alamut'un keşfine ancak bir yüzyıla yakın bir duraklamanın ardından kalındığı yerden devam edilebilmiştir.[15]

Fakat İsmailîlerin İran'da geçmişte kurdukları muhteşem uygarlığı anlatırken sadece yıkıntılardan söz etmek yetmez. 1811 yılında Halep konsolosu Rousseau, İran'a seyahati sırasında İsmailîler hakkında sorular sorup da, ülkede varlıkla-

15 W. Monteith, "Journal of a Journey through Azerbijan and the Shores of the Caspian", *J.R.Geog.S.*, III, 1833, s. 15 vd.; J. Shiel, "Itinerary from Tehrân to Alamût and Khurramabad in May 1837", *a.g.e.*, VII, 1838, s. 430-434. Daha fazla bilgi için bkz. L. Lockhart, "Hasan-i Sabbah and the Assassins", *BSOAS*, V, 1928-1930, s. 689-696; W. Ivanow, "Alamut", *Geographical Journal*, LXXVII, 1931, s. 38-45; Freya Stark, *The Valleys of the Assassins*, Londra, 1934; W. Ivanow, "Some Ismaili Strongholds in Persia", *IC*, XII, 1938, s. 383-392; keza, *Alamut and Lamasar*, Tahran, 1960; P. Willey, *The Castles of the Assassins*, Londra, 1963; L. Lockhart ve M.G.S. Hodgson, "Alamut" maddesi, *EI(2)*; Menûçehr Sütûdeh, "Kal'a-i Alamut", *Ferheng-i İrân-zemîn*, III, h.1334, s. 5-21.

rını hâlâ sürdürmekte olan ve İsmail'in soyundan gelen bir imama sadakatle bağlı İsmailîlerin var olduğu cevabını alınca epey şaşırmıştı. İmamın adı Şah Halîlullah idi ve bu zat, Tahran-Isfahan arasında ortalarda bir yerde kalan Kum'un civar köylerinden Kehk köyünde yaşıyormuş. Rousseau şöyle diyor:

> Şunu da eklemeliyim ki, kendisine neredeyse bir tanrı gibi iman eden müritleri, imama mucizevî güçler atfetmekte, onu hediyelere boğmakta ve kendisini yüce bir paye olan halifelik unvanıyla tezyin etmekteler. İsmailîlerin varlığı Hindistan'a dek yayılmış ve bu kimseler, sırf imamın hayır-dualarını alabilmek ve karşılığında yanlarında getirdikleri kıymetli hediyeleri kendisine sunabilmek için ta Ganj ve İndus kıyılarından kalkıp Kehk'e akın etmekteler.[16]

1825 yılında İngiliz seyyah J.B. Fraser da, İran'da halen yaşayan İsmailîlerin varlığını teyit etmiş, namına cinayet işlemeyi bırakmış olmalarına rağmen liderlerine olan bağlılıklarının aynen sürdüğünü de eklemiştir:

> Tarikatın doğuşu sırasında olduğu kadar derinden ve ürkütücü olmasa da, hayatta kalmış olanlar bugün dahi şeyhe ya da tarikatın başı olan zata gözü kapalı iman etmeyi sürdürmekteler.

Tarikatın Hindistan'da da "erenlerine gönülden bağlı" müritleri bulunmaktadır. Önceki reisleri Şah Halîlullah, birkaç sene evvel (kesin tarihi 1817) Yezd'de eyalet yönetimine karşı başkaldırmış asilerce katledilmiştir.

---

16 *Annales des Voyages*, XIV, 1818, s. 279; akt. St. Guyard, *Un Grand Maître des Assassins... JA*'dan ayrı basım, Paris, 1877, s. 57-58.

> Kendisinden sonra dinî makamına oturmuş olan oğlu, tarikat içerisinde edinmiş olduğu hürmetle, babasından geriye kalan boşluğu pekâlâ doldurmuştur.[17]

Bir sonraki bilgi temini, oldukça farklı bir kaynaktan gelmektedir. Aralık 1850 tarihinde, benzerine şahit olunmamış bir cinayet davası Bombay mahkemesinin huzuruna getirilir. Dört adam, mensubu bulundukları dinî cemaat dahilinde başgöstermiş bir fikir ayrılığı neticesinde güpegündüz pusuya düşürülüp öldürülmüşlerdi. On dokuz kişinin yargılandığı davada dört kişi idam edilecektir. Cinayetin kurbanları da, failleri de, *Hocalar* olarak bilinen mahallî bir Müslüman tarikatının üyeleriydi. Bu cemaatin mensuplarının sayısı on binleri buluyor ve bu insanların çoğu Bombay eyaletinde ya da Hindistan'ın diğer bölgelerinde yaşıyor, ticaretle uğraşıyorlardı.

Hadise, yirmi seneyi aşkın süredir devam eden bir ihtilâfın neticesinde cereyan etmişti. İhtilâfın doğuşu, 1827 yılına dayanıyordu. Bir grup Hocalar müridi, tarikatlarının İran'da yaşayan şeyhine düzenli olarak yapılan ödemeyi vermeyi reddetmişlerdi. Şeyhleri, 1817 yılında katledilen babasının yerine geçmiş olan Şah Halîlullah'tı. 1818 yılında İran şahı kendisine Mahallât ve Kum'un idaresini devretmiş ve *Ağa Han* unvanını vermişti. Kendisi ve soyundan gelenler, genellikle bu unvanla anılmaktadırlar.

Hindistan'daki müritlerinden bir grubun dinen paylarına düşen ödemeyi yapmayı ani bir kararla reddetmeleri karşısında Ağa Han, bu sorunu gidermeleri için İran'dan Bombay'a bir heyet gönderdi. Heyetle beraber, sadakatlerini tekrar kazanmak üzere "Bombaylı Hocalara" bizzat dokunaklı bir nutuk çektiğini öğrendiğimiz Ağa Han'ın büyükannesi de yola

17 J.B. Fraser, *Narrative of a Journey into Khorassan*, Londra, 1825, s. 376-377.

çıkmıştı. Hocalar'ın ekserisi şeyhlerine sadakatlerini sürdürürlerken, küçük bir grup, kararlı bir tavırla, Ağa Han'ın otoritesini tanımadıklarını ve Hocalar'ın Han'la en ufak bir bağlarının bulunmadığını öne sürdüler. Peşi sıra gelen çatışmalar, cemaat içinde kuvvetli yankı bulmuş ve 1850 yılındaki cinayetlere varana dek bir çığ gibi büyümüştür.

Bu esnada Ağa Han da İran'ı terk edip Şah'a karşı başarısız bir isyana teşebbüs etmiş, kısa bir müddet Afganistan'da kaldıktan sonra Hindistan'a sığınmıştır. Afganistan'da ve Sind'de İngiltere hesabına verdiği hizmetler neticesinde Ağa Han, İngilizlerin gözüne girmeyi başardı. Önce Sind'de, ardından Kalküta'da kaldıktan sonra Bombay'ı mesken edindi ve elde etmiş olduğu bu güç sayesinde Hocalar cemaatini egemenliği altına aldı. Buna rağmen, söz dinlemeyen, Han'ın hak taleplerini meşru yollardan boşa çıkartma gayretinde olan muhalifleri de yok değildi. Emekleme kabilinden atılan adımları takiben, cemaatten ayrılan bir grup, Bombay Adalet Yüce Divanı'na sundukları dilekçede, Ağa Han'ın "Hocalar cemaatine ait emanet mülklerin idaresine ve cemaatin içişlerine müdahaleden men edilmesi" talebinde bulundu.

Yüce Divan Başkanı Sir Joseph Arnould'un baktığı davada, yirmi beş gün süren duruşmalara Bombay Barosu'nun neredeyse tamamı iştirak etmişti. Her iki taraf da savlarını kılı kırk yararcasına ortaya koymuş, mahkeme heyeti davaya ilişkin olarak, tarih ve kimlik tespitinin yanı sıra ilâhiyat ve şeriatı da kapsayan, derinlemesine ve geniş çaplı araştırma ve soruşturmalarda bulunmuştu. Çok sayıda tanık içerisinde mahkeme heyeti huzurunda bizzat tanık sandalyesine oturan Ağa Han, şeceresine ait delilleri ortaya koymuştur. 12 Kasım 1866 günü Sir Joseph Arnould kararını açıklar: Bombaylı Hocalar, dinen Şiî mezhebinin İsmailî koluna bağlı olan

Hindistan'daki kalabalık Hocalar cemaatinin bir parçasıdır; köken itibariyle ataları Hindu olup sonradan Şiî mezhebinin İmam İsmail kolunun inancını benimsemişler ve tarikatları, geçmişten bugüne dek kesintisiz olarak İsmailî imamlarına ruhanî bir bağla sadakatlerini muhafaza etmişlerdir. Dört yüzyıl evvel İran'dan gelen bir İsmailî dâîsi vasıtasıyla mezheplerini değiştirmişler ve o gün bugündür, en sonuncusu Ağa Han olan İsmailî imamlar soyunun ruhanî otoritesine tâbi kalmışlardır. Bu imamlar, Alamut hâkimlerinin soyundan gelmektedirler ve aralarından, Mısır'daki Fâtımî halifesi, oradan da ta Hz. Muhammed'e dek uzanan bir kanbağı iddiasında bulunmuş olanlar da çıkmıştır. Ortaçağ döneminde mensupları *Haşîşîler* ismiyle nam salmışlardır.

Arnould'un zengin tarihî deliller ve iddialarla destekli kararı, Hocaların İsmailîlerin Haşîşîlerin torunları olan bir cemaati olduklarını, Ağa Han'ın da Alamut imamlarının torunu sıfatıyla İsmailîlerin manevî lideri olduğunu hukuken tescillemiştir. Hocalar cemaatine dair ilk ayrıntılı bilgiye, 1899 tarihli *Gazetteer of the Bombay Presidency*'de rastlamaktayız.[18]

Arnould'un kararı, aynı zamanda, dünyanın diğer coğrafyalarında, içlerinde Ağa Han'ı liderleri olarak tanımayan başka İsmailî cemaatlerinin de var olduğuna dikkatleri çekmiştir. Umumiyetle küçük topluluklar halinde, uzak, tecrit edilmiş coğrafyaları mesken edinmiş olan bu cemaatler, inanışlarını ve yazılı eserlerini ölümüne bir ağızsıkılıkla gizli tutmaktaydılar. Her şeye rağmen, sözkonusu yazılı belgele-

18 Bu hadiselerin eksiksiz anlatımı, Zawahir Noorally'nin Nisan 1964 tarihinde Londra Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne sunmuş olduğu *The First Agha Khan and the British 1838-1868*... başlıklı yüksek lisans tezinde yer almaktadır. 1867'de Bombay'da yayımlanmış olan Arnould kararı, A.S. Picklay'in *History of the Ismailis* (Bombay, 1940, s. 113-170) adlı çalışmasında yeniden yer almıştır.

rin bir kısmı elyazmaları halinde âlimlerin eline ulaşabilmişti. İlk başlarda, kaynak akışının merkezi –Ortaçağ dönemleri kadar günümüzde de Batı'nın İsmailîlerin izini sürmeye koyulduklarında ilk uğrak yerleri olan– Suriye iken, ardından farklı farklı coğrafyalardan da bilgi akışı sağlandı. 1903 yılında İtalyan tacir Caprotti, Yemen'den –Milano'daki Ambrosiana kütüphanesine konmuş birkaç adet derlemenin ilki olan– altmış kadar Arapça elyazması metni beraberinde getirdi. İncelemeler ışığında, metinler içerisinde, bizzat Güney Arabistan'ın bazı bölgelerinde yaşamlarını sürdüren İsmailîlerin kaleminden çıkma, İsmailî öğretisini konu alan çalışmalara rastlanmıştır. İçlerinden bazılarında, gizli şifrelerle kaleme alınmış pasajlar da yer alıyordu.[19] Avrupa'nın diğer bir ucunda kalan Rus âlimler, ellerindeki Suriye kaynaklı İsmailî elyazmalarından, bizzat kendi imparatorluklarının sınır boylarında İsmailîlerin yaşadığını keşfetmişler ve 1902'de Kont Alexis Bobrinskoy, İsmailîlerin Rusya'nın Orta Asya'da yer alan topraklarındaki örgütlenmelerini ve yerleşimlerini konu eden bir anlatı yayımlamıştı. Yakın tarihlerde, bir sömürge valisi olan A. Polovtsev de Farsça kaleme alınmış bir İsmailî din kitabını ele geçirmiş; eser, Sovyet Bilimler Akademisi'ndeki Asya Müzesi'ne konmuştur. Ardından diğer bir nüsha daha gelmiş ve 1914 ile 1918 yılları arasında müze, I.I. Zarubin ve A.A. Semyonov adlı şarkiyatçıların Amu-Derya nehrinin yukarı kesimlerinde kalan Şugnan'dan getirdikleri bir İsmailî elyazmaları koleksiyonunu daha bünyesine katmıştır. Bu ve peşi sıra elde edilen başka elyazmalarıyla beraber, Rus araştırmacılar, Pamir ve

19 E. Griffini, "Die Jüngste Ambrosianische Sammlung Arabischer Handschriften", *ZDMG*, 69, 1915, s. 63 vd.

bitişiğindeki Bedehşan'ın Afganistan sınırları içerisindeki bölümünde yaşayan İsmailîlerin dinî edebiyatlarını ve inanışlarını inceleyebilmelerini mümkün kılacak kaynak zenginliğine erişmişlerdir.[20]

Bu tarihten itibaren İsmailî araştırmalarında süratli ve kayda değer bir gelişme kaydedildi. Bilhassa da tarikatın Hindistan'daki zengin kütüphaneleri sayesinde, eldeki İsmailî metinlerin sayısında patlama olmuş, pek çok coğrafyada içlerinde bizzat İsmailî olanların da yer aldığı ilim adamları tarafından daha kapsamlı araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Kayıp literatürün derlenmesi, tek bir açıdan –tarihî açıdan– hayal kırıklığı yaratmıştır. Gün ışığına çıkartılabilmiş kitaplar, neredeyse sırf din ve dinle alâkalı mevzuları işleyen eserlerdi; tarihî nitelikte olanlarıysa, hem sayıca az hem de içerik açısından tatmin edici olmaktan uzaklardı; bu, Ortaçağ tarihçilerinin tek başlarına kavrayıp tarihçesini kaleme alabilecekleri, coğrafî ve kurumsal odaktan yoksun bir azınlık cemaati için kaçınılmaz sayılabilecek bir eksiklikti. Bir tek, Alamut emirliğinin, kendine ait vakayinamelere –ki bunlar da İsmailî değil Sünnî tarihçiler tarafından muhafaza edilmişlerdir– sahip olduğunu söyleyebiliriz. Lâkin İsmailî literatür her ne kadar tarihî muhteva açısından zayıf ise de, tarihî kıymetine kimse toz konduramaz. Tarihî hadiselerin hikâye üslûbunda aktarımına katkıları yok denecek kadar azdır; azıcık İranlı Haşîşîlerin, daha da azıcık Suriye'deki kardeşleri hakkında kaleme alınan metinlerden ibarettir. Lâkin eldeki eserler, hareketin dinî arka

20 W. Ivanow, "Notes sur 'l'Ummu'l-Kitab' des Ismaéliens de l'Asie Centrale', *REI*, 1932, s. 418 vd.; V. Minorsky, "Shugnan" maddesi, *EI(2)*; A. Bobrinskoy, *Sekta Ismа'iliya v Russkikh i Bukharskikh Predelakh*, Moskova, 1902. Yakın tarihte Sovyetler'in Pamir'e düzenlediği seferin özet anlatısı için bkz. A.E. Bertel, "Otcet o Rabote Pamirskoy Ekspeditsii...", *Izvestya Akad. Nauk Tadzhiksoy SSR*, 1962, s. 11-16.

planının kavranabilmesine paha biçilmez bir katkı sunmuş, İsmailîlerin İslâm dini bünyesinde, Haşîşîlerin de İsmailî tarikatı bünyesindeki inançları ve gayeleri, dinî ve tarihî açıdan önemleri bağlamlarında yeni bir kavrayışı mümkün kılmıştır. Ortaya çıkan Haşîşîler tablosu, gerek Ortaçağ dönemi seyyahlarının Doğu'dan beraberlerinde getirmiş oldukları tüyler ürpertici söylence ve fantazilerle, gerekse de 19. yüzyıl şarkiyatçılarının, maksatları anlayıp anlatmaktan ziyade karalayıp mahkûm etmek olan ortodoks Müslüman ilâhiyatçıların ve tarihçilerin kalemlerinden çıkma elyazmalarından yola çıkarak çizmiş oldukları saldırgan ve çarpık tabloyla kökten bir farklılık arz eder. Artık Haşîşîlere, ne başlarındaki düzenbaz tertipçinin uyuşturucuya boğup dünyadan kopuk bir katiller çetesine çevirdiği teröristler ne de hepsi birbirinden maharetli bir katiller güruhu denmemektedir. Geçmişteki bu nevi yakıştırmalardan doğmuş ilginin sönmesi de söz konusu değildir.

İSMAİLÎLER

Kaynakça:

Haşîşîler üzerine en kapsamlı çalışma, M.G.S. Hodgson'un *The Order of Assassins* (La Haye, 1955) adlı eseridir. Esasen 1094 sonrası zaman dilimiyle ilgilenmişse de, daha önceki dönemlere ait kimi anlatılara da yer vermiştir. Tarikatın dinî gelişimini konu alan daha kısa bir anlatı ise, W. Ivanow'un *Brief Survey of the Evolution of Ismailism* (Leiden, 1952) adlı çalışmasıdır. Ivanow, İsmailî mezhebi, edebiyatı ve tarihi üzerine sayısız kitaba ve makaleye imza atmış bir kimsedir. Hindistan'a özel atıfta bulunan bir İsmailî tarihçesi ve betimlemesi için bkz. J.N. Hollister, *The Shî'a of India* (Londra, 1953). A.S. Picklay'in *History of the Ismailis* (Bombay, 1940) adlı çalışması, İsmailî bir yazarın İsmailî okurlar için kaleme almış olduğu popüler bir anlatıdır. Çağdaş Arap eserleri arasında, Suriyeli bir İsmailî yazar olan Mustafa Gâlib'in *Târih el-dava el-İsmâiliyye* (Şam, tarihsiz) adlı tarihçesiyle, *Â'lâmü'l-İsmâiliyye* (Beyrut, 1964) adlı biyografik sözlüğünü ve Mısırlı (İsmailî olmayan) bir âlim olan Muhammed Kâmil Hüseyin'in *Taifetü'l-İsmâiliyye* (Kahire, 1959) adlı genel bir anlatısını örnek verebiliriz. Mezhebin ilk dönem tarihçesinin unsurları, B. Lewis tarafından *The Origins of Ismâ'îlism* (Cambridge, 1940) adlı çalışmasında; W. Ivanow tarafından *Ismaili Tradition Concerning the Rise of the Fatımids* (Londra-Kalküta, 1942) ve *Studies in Early Persian Ismailism* (Bombay, 1955) adlı çalışmalarda; W. Madelung'un "Fatimiden und Bahrainqarmaten" (*Der Islam*, XXXIV, 1958, s. 34-88) ve aynı yazarın "Das

Imamat in der Frühen Ismailitischen Lehre" (*a.g.e.*, XXXVII, 1961, s. 43-135) adlı çalışmalarında; P.J. Vatikiotis'in *The Fatimid Theory of State* (Lahore, 1957) adlı çalışmasında ve Pearson'ın derlemiş olduğu, Ivanow, Corbin ve S.M. Stern imzalı çok sayıda makalede incelemeye tâbi tutulmuştur. Nâsır-ı Hüsrev üzerine pek çok inceleme mevcuttur; A.E. Bertel'in *Nasir-i Khosrov i Ismailism* (Moskova, 1959) adlı çalışmasında, Hüsrev'in döneminde İsmailîliğin tarihî arka planı ve önemi üzerine teferruatlı bir tartışma yer almaktadır. Gazâlî'nin, İsmailîlere karşı fikirlerini Abbasî Halifesi el-Müstahzir için 1094-1095 yılları arasında polemik tarzında kaleme almış olduğu esaslı çalışması, I. Goldziher'in *Streitschrift des Gazali gegen die Batinijja-Sekte* (Leiden, 1916) adlı çalışmasında analize tâbi tutulmaktadır. Gazâlî imzalı bir diğer İsmailî karşıtı risale, "Gazâlî'nin Batınîlerin Belini Kıran Delilleri [Kitâb Kavâsım al-Bâtınîya]" (*İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, c. III, S. 1-2, 1954, s. 23-54), Ahmet Ateş tarafından Türkçeye çevrilmiş ve yayına hazırlanmıştır. Her iki risale de, İsmailîlerin kendi dönemindeki yeni öğretilerini hedef almıştır. Gazâlî'nin İsmailîlere karşı tutumu, W. Montgomery Watt tarafından *Muslim Intellectual; A Study of al-Ghazali* (Edinburgh, 1963, s. 74-86) adlı çalışmasında irdelenmektedir.

İsmailîlerin İslâm dini ve tarihinin geniş çerçevesi içerisindeki konumu üzerine H. Laoust'un *Les Schismes dans l'Islam* (Paris, 1965), M. Guidi'nin "Storia della Religione dell'Islam" (P. Tacchi-Venturi, *Storia delle Religioni*, II, Torino, 1936), A. Bausani'nin *Persia Religiosa* (Milano, 1959), W. Montgomery Watt'ın *Islam and the Integration of Society* (Londra, 1961), B. Lewis'in *The Arabs in History* (gözden geçirilmiş yeni baskı, Londra, 1966) adlı eserleri ve *L'Élaboration de l'Islam* (Paris, 1961) ve *The Cambridge Medieval History* IV/I (yeni baskı, Cambridge, 1966) adlı eserlerin ilgili bölümleri referans gösterilebilir.

İslâm dini, ilk sarsıntıyı Hz. Muhammed'in 632 yılındaki ölümü ertesinde yaşamıştır. Hz. Muhammed asla, fâni bir insan olmanın ötesinde bir iddiada bulunmamıştır; Allah'ın resulü, Allah'ın kelâmını insanlığa nakleden bir elçi olmaktan gayri hiçbir ilâhî kudrete ya da ölümsüzlük gibi bir vasfa sahip olmaması itibariyle diğer emsalleri arasından sıyrılmıştır. Lâkin İslâm cemaatine ve yeni yeni ayaklarının üzerinde durmaya başlamış İslâm devletinin başına kendisinden sonra kimin geçeceği hususunda herhangi bir tavsiyede bulunmamıştı ve Müslümanların önlerinde, İslâmiyet öncesi Arabistan'dan miras kalan kusurlu siyasî deneyimlerden gayri bir emsal bulunmamaktaydı. Münakaşaların ve tehlikeli bir gerilim sürecinin ardından, Hz. Peygamber'in vekil-

liği, yani *halifelik* makamı için, ilk Müslümanlar arasında en saygıdeğer şahsiyetlerden biri olan Hz. Ebu Bekir ismi üzerinde bir mutabakata varılmış, neredeyse tesadüfen gerçekleşmiş olan bu mutabakat neticesinde tarihin en uzun ömürlü müesseselelerinden biri olmuş olan halifelik makamının temelleri atılmıştır.

Halifeliğin ilk günlerinden itibaren, bir kesim, ısrarla, Hz. Peygamber'in halefi olmanın ne Hz. Ebu Bekir'in ne de peşi sıra gelen halifelerin değil, Hz. Peygamber'in yeğeni ve damadı olan Hz. Ali'nin hakkı olduğunu iddia etmiştir. Hz. Ali'nin ardındaki bu desteğin temelinde, bir yandan üstün vasıflar taşımasından ötürü Hz. Ali'yi bu mertebeye en fazla lâyık kişi olarak gören, bir yandan da Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in ailesinin bir ferdi olmasından doğan tabiî hakları olduğunu öne süren meşruiyetçi bir görüş yatıyordu. Önceleri *Ali Şiası*, yani "Ali yanlıları" olarak tanınan söz konusu grup, sonraları kısaca *Şia* ismini almıştır. İlerleyen süreçte bu grup, İslâm dini içerisindeki en sert dinî ihtilâfın tohumlarını atacaktır.

İlk zamanlar Şia, ne ayrıksı dinî akidelere ne de İslâm dinindeki siyasî otoritenin tabiatında içkin olanın ötesinde bir dinî muhtevaya sahip olmayıp, salt iktidar namzetlerinden birinin destekçisi siyasî bir hizipten ibaret idi. Lâkin çok geçmeden, hem taraftarlarının niteliğinde hem de öğretilerinin doğasında önemli değişimler meydana geldi. Çoğu Müslüman'ın gözünde İslâm cemaati ve devleti sapkın bir yoldaydı; Hz. Peygamber ve ilk sahabelerin hayallerindeki ideal toplum modeli, uzunca bir süreden beri, tamahkâr ve vicdan yoksunu bir aristokrasinin egemenliği altında bir imparatorluğa dönüşmüş; adalet ve eşitliğin yerini eşitsizlik, imtiyaz ve baskı almıştı. Hadiselere bu istikamette bakan büyük çoğunluğun gözünde, İslâm'ın mesajının gerçek ve

özüne sadık bir biçimde yeniden hâkim kılınabilmesi, ancak Hz. Peygamber'in soyundan gelenlere geri dönüşle mümkün olabilirdi.

Hz. Ali, en nihayet 656 yılında, Müslüman isyancıların üçüncü halife Hz. Osman'ı katletmelerinin ardından dördüncü halife oldu; lâkin kısa süren hükümdarlığı çekişmeler ve neticesinde patlak veren iç savaşla kesintiye uğradı. 661 yılında kendisinin de bir cinayete kurban gitmesinin ardından hasmı Muaviye'nin eline geçen halifelik, bir asra yakın süre boyunca, soyundan geldiği Emevîlerin elinde kaldı.

Ali Şiası'nın ömrü Hz. Ali'nin ömrüyle sona ermeyip, hatırı sayılır kalabalıkta Müslüman topluluklar, Müslümanlığın gerçek önderlerinin yer aldığına inandıkları Hz. Peygamber'in soyuna sadakatlerini korumuşlardır. Bu toplulukların talepleri ve arkalarına aldıkları destek, bir çığ gibi büyüyerek, dinî, hatta mesihî bir niteliğe bürünmüştür. En kusursuz haliyle tasavvur edilen İslâm devleti, ilâhî hukuk çatısı altında tesis ve muhafaza edilen bir dinî idaredir. Egemenliğini Allah'tan almaktadır; egemeni olan halifeye İslâm'ı koruyup kollama ve Müslümanların dinlerinin gereğince yaşayabilmelerini temin vazifeleri tevdi edilmiştir. İslâm toplumu bünyesinde dünyevî ve dinî olan arasındaki fark –ne hukuk, ne yetke ne de hâkimiyet bağlamlarında– belirgin değildir. Din ve devlet müesseseseleri birdir ve başlarında da halife bulunmaktadır. Toplum dahilinde kimlik ve bağlılığın temeli, devlet dahilinde sadakat ve vazifenin rabıtası din bağlamında tasavvur ve ifade bulurken, Batılı bağlamda aşinası olduğumuz din ve siyaset –dinî ve siyasî tutum ve faaliyetler– arasına bir çizgi çekmekse abesle iştigalle birdir. Sosyal koşullara bağlı da olsa, siyasî hoşnutsuzluklar, ifadelerini dinî açıklamalarda bulmaktadır; dinî tartışmalar da, siyasî imalar taşır

hale gelmektedir. Bir Müslüman topluluk, iktidar sahiplerine yönelik olarak salt yerel veya münferit sayılabilecek olanın ötesinde bir muhalefeti dillendirdikleri –mevcut nizama karşı bir meydan okuma geliştirip bu nizamı değiştirmeye dönük bir örgütlenme önerdikleri– vakit, meydan okumaları bir ilâhiyat, örgütlenmeleriyse siyasî bir hizip vasfına bürünmektedir. Teokratik bağlama oturan İslâmî halifelik düzeninde, şahsî fiillerin ve doğrudan hedeflerin ötesine geçebilecek bir araç yaratmaktan veya bir öğreti formüle etmekten başka yol yoktur.

İslâm'ın yayılışının ilk bir yüzyıllık süreci boyunca, hizipler arası çekişmeler ve isyanlar biçiminde su yüzüne vuran hoşnutsuzlukların müsebbibi olan pek çok gerilim yaşanmıştır. İslâm dışı kitlelere dinlerini değiştirtme [ihtida] yoluyla hayat bulan İslâm'ın yayılışı, sayıları çığ gibi büyüyen yeni Müslümanların, beraberlerinde, Müslümanlığı ilk olarak benimsemiş olan Arapların hiç de aşinası olmadıkları Hıristiyan, Musevî ve Farsî geçmiş tecrübelerini İslâm cemaati içerisine taşımalarına yol açmıştır. Bu yeni Müslüman kitle, kendileriyle aynı dine inanıyor olmalarına rağmen, Arap olmadıkları gibi aristokrat da değillerdi; bu nedenle, hâkim Arap aristokrasisinin, kendilerine, aşağı sosyal ve iktisadî mevkiler reva görmesinin yarattığı adaletsizlik hissi, söz konusu kitle mensuplarını mevcut nizamın meşruiyetini sorgulayan hareketlerin tabiî birer neferi olmaya itmiştir. Bizzat Arap fatihler dahi, kendilerini bu hoşnutsuz kitleden bağışık tutamamıştır. Dindar Araplar, halifelerin ve egemen kesimlerin dünyevî hayata kendilerini bu denli kaptırmalarından yaka silker olmuşlardı; yetki suistimalleri, göçebe Arapları hükümdarlarından soğutmuştu. Bunlara ilâveten, fetihlerin ve yağmaların doğurduğu iktisadî ve sosyal farklı-

laşmalardan daha şiddetle zarar gören niceleri de, yeni Müslümanların acılarını ve umutlarını paylaşır hale gelmişlerdi. Sözünü ettiğimiz bu kesimlerin büyük çoğunluğu, siyasî ve dinî meşruiyetçi geleneklerden geliyorlardı –Musevî ve Hıristiyan inanışında Kral Davud'un ailesinin kutsallığı ve mesholunmuş Mesih eliyle nihaî zafere kavuşması, Zerdüştîlerin kıyamet günü Zerdüşt'ün kutsal tohumundan kurtarıcı bir *Saoşyans*'ın doğacağına inanmaları gibi. Bu kimseler, Müslümanlığı benimsedikleri vakit, mevcut nizamın doğurduğu eşitsizliklerin sona ermesini ve İslâm'ın vaadinin hayat bulabilmesini, Hz. Peygamber'in ailesine geri dönüşte görmüşlerdir.

Şia'nın bir yandaş grubundan bir mezhebe doğru evrilmesi sürecinde, Şiî taliplerin Emevî halifeliğini tahttan indirmeye yönelik başarısız teşebbüslerinden doğan iki hadise bilhassa önemlidir. 680 yılındaki ilk hadisede, Hz. Ali ile, Hz. Peygamber'in kızı olan eşi Hz. Fâtıma'dan doğan oğlu Hz. Hüseyin başroldeydi. Muharrem ayının onuncu günü Irak'ta Kerbelâ denen bir yerde Emevî kuvvetleriyle karşılaşan Hz. Hüseyin ile ailesi ve müritleri acımasızca katledilmişlerdir. Katliamda yetmiş kadar insan can vermiş; bir tek, çadırlardan birinde uyur halde bırakılmış olan hasta bir çocuk, Ali Zeynelâbidin hayatta kalabilmişti. Hz. Peygamber'in ailesinin bu dokunaklı şehadetinin ve peşi sıra kabaran keder ve nedamet dalgasının Şia içerisinde kıvılcımını çaktığı yeni dinî reaksiyon, günümüzde de sarsıcı acı, tutku ve kefaret dışavurumlarıyla varlığını sürdürmektedir.

İkinci dönüm noktası, 7. yüzyılın sonuyla 8. yüzyılın başı arasına rastlar. 685 yılında Kûfe Araplarından olan Muhtar, isyan bayrağını çekmiş ve Hz. Ali'nin oğullarından biri olan Muhammed İbn Hanefiyye'yi imam, Müslümanların tek ve

gerçek lideri ilân etmişti. Muhtar bozguna uğrayıp öldürülmüşse de hareketi sürmüştür. Muhammed İbn Hanefiyye 700 yılı dolaylarında öldüğü vakit, bazı taraftarlarınca, imamlığın onun oğluna miras kaldığı iddia edilmiştir. Başka bir kesim de, Muhammed İbn Hanefiyye'nin gerçekte ölmeyip Mekke yakınlarındaki Radvâ dağında gizlendiğini; Allah'ın takdir ettiği an geldiğinde dağdan inip düşmanlarını dize getireceğini öne sürmüştür. Bu mesihî imama, "hak yolunda" manasına gelen *Mehdî* denmiştir.

Bu hadiseler, bir silsile halinde filiz verecek olan dinî motifli devrimci harekete esin kaynağı olmuştur. Bu türden bir hareket içerisinde iki temel figür karşımıza çıkar: zalimlerin iktidarını yıkıp adaleti hâkim kılmaya gelmiş olan, kimi zaman *Mehdî* kimliğindeki imam ve onun mesajını vaaz eden –ve sıklıkla bu mesajı bizzat tertip eden–, müritlerini toplayan ve en nihayet zafer veya şehadet yolunda müritlere önderlik eden *dâî* [davet eden]. 8. yüzyılın ortalarında bu hareketlerden bir tanesi, Emevîleri devirip yerine Hz. Peygamber'in ve Hz. Ali'nin soyundan gelen Abbasîleri geçirmek suretiyle geçici de olsa bir başarı elde etmiştir; lâkin daha zaferin dumanı tütmeden, Abbasî halifeleri kendilerini iktidara taşımış olan mezheple ve dâîlerle ilişiklerini kesmiş, dinde ve siyasette durağanlık yolunu tercih etmişlerdir. Devrimci umutları hüsrana uğratan bu rota değişimi yeni ve öfkeli bir hoşnutsuzlar kitlesi yaratmış ve buradan da pek çok yeni aşırılıkçı ve mesihî hareketler türemiştir.

İlk zamanlarında Şia'nın akideleri ve örgütlenme yapıları, sıklıkla vuku bulan değişimlere maruz kalmıştır. Etraf Hz. Peygamber'in soyundan veya maiyetinden geldiği iddiasıyla ortaya çıkıp, beklenen kurtarıcının efsanevî tasvirini fâni gözlerden kaçan bazı ayrıntılarla bezeyen, kimi gerçek, kimi

sahte talipten geçilmiyordu. Ortaya, az çok hanedanlık motifleri taşıyan ılımlı bir muhalefetten, mevcut İslâm kavrayışı ve İslâm'ın ortak kabul görmüş öğretilerinden kopuk aşırı uçlardaki muhalefete dek geniş bir yelpazede yer alan farklı farklı reçeteler atılmıştır. Bu manzara içinde tekrar tekrar karşımıza çıkan bir unsur, mucizevî güçlere sahip olduklarına inanılan ve öğretilerinde din dışı Gnostisizm, Maniheizm ve diğer pek çok Farisî ve Musevî-Hıristiyan öğretilerin harmanlaması olan mistik ve aydınlanmacı fikirlerin yer aldığı, kutsal adamlar –imamlar ve dâîler– mezhebidir. Bu kimselere atfedilen inanışlar arasında, ruhun bir bedenden diğerine geçmesi [tenasüh], imamların ve kimi zaman dâîlerin de Allah mertebesine konulması ve sefahat –her türlü hukukun ve sınırlamaların bir kenara itilmesi– yer almaktadır. Kimi bölgelerde –meselâ İran ve Suriye'de yer alan köylüler ve göçebeler arasında–, Şiîlik öğretilerinin ve kökenleri daha eskilere dayanan yerel mezheplerin ve akidelerin karşılıklı etkileşimlerinden türeyen yerel dinî oluşumlar ortaya çıkmıştır.

Tarikatların ortaya atmış oldukları siyasî reçete son derece açıktı: mevcut nizamın yıkılması ve başa kendi seçtikleri imamın geçirilmesi. Açıkça sosyal ve iktisadî huzursuzluklar ve arzulardan hareketle iş görüyorlar idiyse de, herhangi bir sosyal veya iktisadî reçetelerinin olduğunu öne sürebilmek güçtür. *Mehdî*'nin gidereceği umulan ihtiyaçları gösteren halihazırdaki mesihî geleneklere bakarak, söz konusu arzulara da yer verildiği pekâlâ öne sürülmüş olabilir. *Mehdî*'ye biçilen vazifenin bir kısmı, yaygın bir inanışa göre İslâmîdir: hakikî İslâm'ın yeniden tesisi ve İslâm dininin dünyanın dört bir yanına dek yayılması. Uzun lafın kısası, *Mehdî*, adaleti tesis etmek –"bugün zorbalığın ve baskının hâkim olduğu dünyaya adaleti ve eşitliği hâkim kılmak", zayıfla güçlü ara-

sındaki eşitsizliği ortadan kaldırmak ve sulh ve refah getirmek– üzere gelecektir.

Başlangıçta, Şiîlerin bağlılıklarını sundukları liderler, kızı Hz. Fâtıma vasıtasıyla doğrudan bir kan bağından ziyade, Hz. Peygamber'le hısımlık bağları üzerinden hak talebinde bulunmuşlardır; en faallerinin de aralarında bulunduğu birkaçı, Hz. Fâtıma'nın soyundan değillerdi; kimisi Hz. Ali'yle dahi kan bağı olmayıp Hz. Peygamber'in kabilesinin başka kollarından gelme kimselerdi. Lâkin Abbasîlerin zaferi ve ihanetlerinin ardından Şia, bütün ümidini Hz. Ali'nin soyundan gelenlere, bilhassa da Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in kızıyla olan evliliğinden doğan çocuklarının soyundan gelenlere bağladı. Hz. Peygamber'le doğrudan kan bağının önemine giderek artan bir vurgu yapıldı ve Hz. Peygamber'in ölümünden sonra İslâm cemaatinin yegâne meşru önderleri olma hakkına haiz tek bir imam soyunun var olduğu fikri geçerlilik kazandı. Bu kişiler, Hz. Ali, oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ve Hz. Hüseyin'in Kerbelâ faciasından sağ kalabilmiş tek kişi olan oğlu Ali Zeynelâbidin'den olma torunları idi. Hz. Hüseyin haricinde bu imamlar ekseriyetle siyasî faaliyetlere soğuk bakarken, diğer talipler beyhude yere halifeliği zor yoluyla iktidardan indirmeye çalıştılar; iktidarın meşru sahipleri addedilen imamlar, iktidardaki halifeye karşı kurulu nizam dahilinde bir muhalefetin sözcüleri olmayı tercih etmişlerdir. Siyasetin odağından uzakta Mekke veya Medine'de yaşamış ve hak iddialarından vazgeçmemişlerse de bu cihette cüretkâr adımlar atmaktan geri durmuşlar, sırasıyla imparatorluğun Emevî ve Abbasî hükümdarlarını meşru sayıp yeri geldiğinde bunlara tavsiyelerde bulunmuşlardır. Dindar Şia geleneğinde meşru imamların bu tutumu dinî bir kisveye büründürülmüş, edilginlikleri dindarlıklarının ve dünyevî hayatı umursamayışlarının bir ifa-

desi, uysallıkları ise *takıyye* prensibinin gereği olarak görülmüştür.

"İhtiyat, tedbir" manasına gelen *takıyye* tabiri, İslâm öğretisinde geçen *takdiriilâhî* mefhumunun bir ifadesidir; mecburiyet veya tehdit hallerinde mümin, dinî vecibeleri yerine getirmekten muaf tutulur. Türlü türlü tarif ve tefsire uğramış olan *takıyye* prensibi, Şia'ya mahsus değildir; lâkin en fazla zulüm ve baskıya maruz kalmış olup *takıyye*'ye en fazla başvurmuş olanlar da bu kesime mensup olanlar arasından çıkmıştır. İktidar sahiplerinin veya halkın düşmanlığını üzerlerine çekme temayülü gösterenler itikatlarını gizlemeye mecbur kaldıklarında, bu durumu mazur gösterme maksadıyla, umutsuz isyan çırpınışlarında olan yığınlarca insanı gözü kapalı ölüme yürütmüş, her halükârda dönüp dolaşıp gene sahibini mahvetmiş olan militan tavra karşı bir yanıt olarak *takıyye*'ye dayanılmıştır.

8. yüzyılın ilk yarısı, Şia'nın aşırılıkçı unsurları arasında hummalı bir faaliyete sahne olmuştur. Bilhassa Irak'ın güneyini ve Basra körfezi kıyılarını mesken tutmuş karma topluluklar içerisinde sayısız tarikat ve hizipler hasıl olmuştur. Akideleri değişken ve eklektik idi ve bir tarikat veya liderden diğerine intikal hem kolay hem de sıklıkla vuku bulan bir hadiseydi. İslâm kaynaklarında çok sayıda dâînin ismine rastlamaktayız. Özünde mütevazı olan kimileri isyanlara önderlik etmiş ve idam edilmişler, kimilerine de ileride İsmailîlerle bir tutulacak akideler isnat edilmiştir. Bir grup, tellerle adam boğazlamayı dinî bir vazife bellemişti ve bunlar Hintli Thuglara* tıpatıp benzeyen ve ileriki yüzyıllarda karşımıza çıkacak olan *suikastçılar*'ın ilk nüveleriydi. En

---

* Tanrı Şiva'nın öldürücü yanı olan Kali'ye tapmak için insan öldürmeye inanan ve giderek para için adam öldürme noktasına varan Hindu inancı. (–ed.)

mutedil akidelerin savunucularının dahi arasından, zor kullanarak iktidarı ele geçirmeye kalkışmış ve önce Emevî, ardından da Abbasî ordularının elinde yıkımı ve ölümü tatmış militan gruplar türeyebilmişti.

8. yüzyılın ikinci yarısına girildiğinde, geçmişteki aşırılıkçı ve militan hareketlerin çoğunluğunun akıbeti mağlubiyet olmuştu. Bazıları tarih sahnesinden topyekûn silinirken, geriye kalanlar ise bölünüp parçalanmak suretiyle kayda değer bir güç olmaktan çıktılar. Tüm bunlar olup biterken, İslâm cemaatinin meşru liderleri sayılan –ılımlı, yumuşak başlı ama bir o kadar da sebatkâr– imamlar, Şiî inancını muhafaza edip zenginleştirmek suretiyle, İslâm dünyasının hâkimiyetini ele geçirme cihetinde yeni ve görkemli bir hamleye zemin hazırladılar.

İlk dönemlerde yaşanmış bunca başarısızlığa ve bizzat imamların aksi istikamette telkinlerine rağmen, imamların yakın çevresinin içinden dahi aşırılıkçı ve militan unsurlar türemeye devam etmiştir. Aşırılıkçılarla ılımlılar arasındaki kesin ayrışma, Hz. Ali'den sonraki altıncı imam Cafer es-Sâdık'ın 765 yılında ölümünün ertesinde vuku bulmuştur. Cafer'in en büyük oğlu İsmail'di. Kesin olarak bilinmeyen sebeplerle ve muhtemelen aşırılıkçı unsurlarla olan ilişkisi yüzünden İsmail, Cafer'in mirasından reddolunmuş ve Şia, yedinci imam olarak bir küçük kardeşi Musa Kâzım'ı tanımıştır. İmamlık, on ikinci imama dek Musa'nın soyundan gelenlerin elinde kalmıştır. Şia'nın çoğunluğu, 873 yılı dolaylarında ortadan kaybolmuş olan on ikinci imamın "beklenen imam", *Mehdî* olduğuna bugün dahi inanmaktadır. *İsnâ Aşeriyye* veya *On İki İmam Şiası* olarak da bilinen, On İki İmamların müritleri, tarikatın nispeten daha ılımlı olan kolunu temsil ederler. Sünnî İslâm'ıyla aralarındaki temel farklılıklar, akide bağlamında belli birkaç noktayla sınırlıdır,

ki yakın geçmişte bu farklılıklar da ehemmiyetlerini yitirmişlerdir. On İki İmam Şiîliği, 16. yüzyıldan bu yana İran'ın resmî mezhebi konumundadır.

Bir diğer grup ise, İsmail'in ve soyundan gelenlerin izinden gitmiş olup İsmailîler olarak tanınmaktadırlar. Uzunca bir süre kendilerini gizli tutmuş olan bu topluluk, gerek bağlılık ve örgütlenme bakımından, gerekse de entelektüel ve duygusal bir çekim merkezi olması bakımından, rakiplerini geride bırakan bir mezhep kurmuşlardır. Kendilerinden önceki mezheplere nüfuz etmiş kaotik tahliller ve iptidaî hurafelerin yerine, bir kısım ehil ilâhiyatçı, üstün bir felsefî temel üzerinde yükselen bir din öğretisi sistemi, yüzyıllar boyu gözlerden uzak tutulmasının ardından gerçek kıymeti bir kez daha anlaşılmaya başlanmış bir literatür hasıl etmişlerdir. Dindar kesimlere göre İsmailîler, gerek anane, gerekse hukuk bağlamında en az Sünnîler kadar Kur'an'a itibar etmektedirler. Entelektüel kesimlere göre ise kadim, bilhassa da yeni-Eflâtuncu düşünce temelinde kâinata felsefî bir izahat getirmişlerdir. Manevî kesimlere göre, imamların ıstırapları ve müritlerinin fedakârlıklarını –tutku deneyimi ve hakikate erişme– ibret alarak, yeni, şahsî, mistik, hisli bir inanç hasıl etmişlerdir. En nihayet, hoşnutsuz kesimlere göre de, mevcut nizamı ortadan kaldırıp yerine imam –Hz. Peygamber'in varisi, Allah'ın seçtiği, insanlığın meşru lideri– önderliğinde yeni ve adil bir toplum inşa edebilmek için gerçek bir imkân sunabileceğine inanılan, örgütlü, yaygın ve kudretli bir muhalefet hareketinin cazibesini uyandırmışlardır.

İmam, İsmailî nizamının –öğreti ve örgütlenme, sadakat ve eylem bakımından– odağında yer alan bir şahsiyettir. Dünyanın evrensel aklın evrensel ruh üzerine tesiriyle yaratılışının ardından insanlık tarihi, her biri "konuşan" bir

imam ya da peygamberle başlayıp, peşi sıra "sessiz" imamların geldiği bir dizi döngü içine girmiştir. İnancın gizli tutulduğu veya zafer kazandığı süreçlere mukabil, imamların perde gerisinde ve açıkta durdukları döngüler olmuştur. Mevcut döngüde Hz. Ali ile Hz. Fâtıma'nın soyundan gelen imam, ilâhî bir güçle doludur ve hak yolundan şaşması söz konusu dahi edilemez; kâinatın fizik ötesi ruhunun temsilcisi, kişileşmiş hali olması itibariyle zaten özünde ilâhîdir. Bu suretle, bilginin ve hâkimiyetin –haberdar edilmemiş olanlardan gizli tutulmuş derunî doğruların, topyekûn ve sorgusuz bir itaat gerektiren buyrukların– membaıdır.

Mürit, bu gizli bilginin ve gizli eylemin temsiline ve heyecanına kapılır. Söz konusu gizli bilgi, derunî tefsir manasına gelen ve kimi yerde karşımıza çıkan *bâtınî* tabirine de ismini vermiş olan tarikatın özgün öğretilerinden *tevilü'l-bâtın* vasıtasıyla gün ışığına çıkartılmıştır. *Kur'an*'ın apaçık emirleri ve zahirî anlamı yanında, imam tarafından ifşa edilip müritlere öğretilen ikinci bir manası, mecazî ve derunî bir tefsiri de vardır. Tarikatın kimi kolları daha da ileri giderek, işi, yaygın İslâm anlayışına karşı uç muhalif fikirlerde ve tasavvufta tekerrür eden mütenâkız (antinomian) bir öğretiyi benimsemeye dek vardırmışlardır. Nihaî dinî vecibe, gerçek imamın bilgisi, irfanıdır; müminler lehinde ilga edilmiş olan zahirî emirler, kâfirlerin cezalandırılması cihetinde varlığını sürdürmektedir. İsmailîlere ait dinî belgelerde yaygın olarak işlenmiş mevzulardan biri de –ilk anda nafile gözüken, ardından göz kamaştırıcı bir aydınlanma ânıyla zirveye ulaşan– hakikate erişme çabasıdır. Tarikatın örgütlenmesi ve faaliyetleri, öğretilerinin muhafazası ve neşredilmesi, tepesinde imamın sağ kolu konumundaki başdâînin yer aldığı bir dâîler hiyerarşisinin uhdesinde olmuştur.

İsmail'in ölümünün ardından geçen ilk bir buçuk yüzyıllık süre zarfında, imamlar gizlenmeye devam etmişlerdir ve dâîlerin ne faaliyetleri ne de öğretilerine dair en ufak bir bilgi edinilememiştir. 9. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Bağdat'taki Abbasî halifelerinin güç kaybetmesinin İslâm imparatorluğunun dağılacağını ve İslâm cemaatinin bir kargaşa içine sürükleneceğini haber vermesiyle birlikte yeni bir safhaya girilmiştir. Uzak bölgelerde mahallî –köken itibariyle umumiyetle askerî, zaman zaman da kabile motifleri taşıyan– hanedanlıklar türemiştir; çoğu yerde kısa ömürlü olan bu hanedanlıklar, kimi bölgelerde egemenliklerini zorbalığa dek vardırmışlardır. Başkentte dahi güçlerini yitirmiş olan halifeler, kendi askerlerinin elinde birer kukladan farksızdılar. İslâm'ın evrensel siyasetine temel teşkil eden emniyet ve rıza unsurları çatırdarken, insanlar rahatı ve huzuru başka yerlerde aramaktaydılar. Muğlaklığın damgasını vurduğu bu süreçte Şia'nın mesajı –İslâm cemaati yanlış bir yola girmiştir ve doğru yola çekilmelidir– bir ilgi odağı haline gelecektir. Şia'nın hem On İki İmamlar hem de İsmailî kolları bu yeni durumun kendilerine sunduğu olanaklardan faydalanırlarken, ilk başlarda On İki İmamlar taraftarları zaferin eşiğinde oldukları izlenimini vermiştir. Birkaç yerde On İki İmamlar yanlısı Şiî hanedanlıkları kurulurken, 946 yılında İranlı bir Şiî hanedanlığı, Büveyhîler, Bağdat'ı alıp bizzat halifeye Şiî egemenliğini kabul ettirmek suretiyle Sünnî İslâm'ına nihaî darbeyi indirmiştir. Lâkin On İki İmamlar yanlısı Şiîler, bu tarihe dek, yetmiş yıl kadar öncesinde ortadan kaybolmuş olan on ikinci ve sonuncusunun yerine koyacak bir imama sahip değildi. Büveyhîler, Hz. Ali soyundan başka bir talip tanımayıp, Abbasîleri kendi hâkimiyetlerine tâbi, temsilî halifeler olarak yerlerinde tutmak gibi hayatî bir tercihle yüz yüze kalmışlardı. Bu tercihle dahi, halihazırda alnına kara

bir leke sürülmüş olan Sünnî halifeliğin itibar kaybını derinleştirebilmişler; aynı esnada da, halifelik makamı için ciddî bir alternatif teşkil eden ılımlı Şiîliği en nihayet bertaraf edebilmişlerdi.

İnsanları bir alternatif aramaya iten saikler bunlarla sınırlı kalmadı. 8. ve 9. yüzyıllarda vuku bulan büyük sosyal ve iktisadî değişimler, servet ve iktidar dağılımını bir azınlığın elinde toplamış, çoğunluğun payına ise eza ve hayal kırıklıkları düşmüştü. Kırsal kesimlerde, geniş ve malî imtiyazlarla donanmış mülklerin sahipleri büyüyüp serpilirlerken, yanı başlarındaki küçük mülk sahipleri sefalete mahkûm edilmişler; kasabalarda ticaret ve sanayide yaşanan gelişmeler gezgin bir işçi sınıfı doğurmuş ve buraları yersiz yurtsuz, fakir göçmenlerden müteşekkil, seyyar bir topluluğun cazibe merkezi haline gelmişti. Göz alıcı bir zenginlik hemen yanı başında yaşanan büyük acılarla yan yana durmaktaydı. Ortodoks din inancının katı kuralcılığı ve donuk aşkıncılığı, bu inancın muteber temsilcilerinin kurulu düzenle ihtiyatlı bir barışıklık sergilemeleri, yoksul, köksüz ve mutsuz müminlerin ne maddî ne de manevî hiçbir ihtiyacına deva olamamıştı. Bu tabloya entelektüel çoraklığı da katabiliriz. Sayısız kaynaktan beslenen İslâm düşüncesi ve ilmi, gitgide daha karmaşık, kafa karıştırıcı ve teferruatlı bir hüviyete bürünmekteydi. İslâm vahyinin, Yunan bilimi ve felsefesiyle, Fars mantığıyla ve tarihin katı gerçekleriyle yüzleşmesinden doğan ve cevap bekleyen ciddî ve sancılı problemleri vardı. Büyük çoğunluk, İslâm penceresinden bu problemlere verilen geleneksel yanıtlara itimadını yitirmiş ve acilen yeni cevaplar aramaktaydılar. Dinî, felsefî, siyasî ve sosyal büyük İslâm mutabakatı çatırdamaktaydı; İslâm'ı bu çöküşten koruyabilmek için, adil ve itibarlı yeni bir birlik ve otorite prensibine ihtiyaç vardı.

İsmailîlerin büyük gücü, tam da bu prensip ihtiyacını giderebilmesinden –imam önderliğinde yeni bir dünya nizamı tasarımı yapabilmesinden– ileri gelmiştir. Dâîlerin mesajı ve uzattıkları yardım eli, hem dindar hem de hoşnutsuz kesimlerde bir huzur ve itimat hissi uyandırmıştır. İsmailîlerin tahlil gücü, gerek filozoflar ve ilâhiyatçılar, gerekse de şairler ve âlimler için bir çekim merkeziydi. İleriki tarihlerde İsmailîlerin şiddetli tepkilere maruz kalmış olmaları neticesinde, İsmailî külliyatının büyük bölümü İslâm coğrafyasının önemli merkezlerinden kazınmıştır ve ancak tarikat mensupları sayesinde muhafazaları mümkün olabilmiştir. Lâkin İsmailî tesiri altında kaleme alınmış birkaç eser, uzunca bir süredir geniş kitlelerce bilinmektedir ve yine pek çok büyük Arap ve Fars klasiklerinde en azından İsmailî tesirinin izlerine rastlanmaktadır. 10. yüzyılda kaleme alınmış, dinî ve dünyevî bilgilerin derlendiği meşhur bir ansiklopedi olan *Resail-i İhvânü's-Safa*'da, İsmailî düşüncesine sıkça yer verilmiştir ve bu eser, İran'dan İspanya'ya İslâm fikir dünyasında izleri kolay kolay silinmeyen bir tesir yaratmıştır.

Dâîlerin, pek tabiîdir ki, militan ve aşırılıkçı Şiîliğin ilk nüvelerinin geçmişten gelen bir temelinin olduğu veya yerel mezheplerin bu akımlara zemin teşkil ettiği Güney Irak, Basra körfezi kıyıları ve İran'ın belli başlı yörelerinde müstesna bir nüfuzu vardı. 9. yüzyılın sonlarında tarikatın Karmatîler kolu –İsmailîlerle kesin bir ilişkiye sahip olup olmadıkları belirsizliğini korumaktadır– Doğu Arabistan'da egemenliği ele geçirip, halifeliğe karşı askerî ve fikrî mücadelelerinde kendilerine yüz yılı aşkın bir süre üs teşkil eden bir tür cumhuriyet kurabildiler. 10. yüzyılda Karmatîlerin Suriye'de iktidarı ele geçirme teşebbüsleri her ne kadar başarısızlıkla son bulmuş ise de, hadisenin kendisi, bu denli

erken bir tarihte İsmailîliğin halk arasında bir nebze de olsa taban bulabildiğine delil olması itibariyle önemlidir.

İsmailî davasının en görkemli zaferi, başka bir coğrafyada kazanılmıştır. Yemen'e yollanmış olan bir heyet, çok sayıda yöre insanına İsmailîliği benimsetmiş ve ciddî bir siyasî iktidar tabanına sahip olmuş; peşi sıra, Hindistan ve Kuzey Afrika dahil pek çok ülkeye yollanmış misyonlar da benzer başarılar elde etmiştir. 909 yılına gelindiğinde güçleri öylesine doruğa ulaşmıştır ki, gizli imam ortaya çıkıp *Mehdî* unvanıyla Kuzey Afrika'da halifeliğini ilân etmiştir. Böylece, Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'nın soyundan gelmelerinin bir ibaresi olarak, kendilerini *Fâtımîler* olarak tanıtan yeni bir hanedanlığın temeli atılmıştır.

Fâtımî halifeler, iktidarlarının ilk elli yılı boyunca sadece batıda, Kuzey Afrika ve Sicilya'da hüküm sürdüler. Lâkin nihaî hedefleri, Sünnî Abbasî halifeliğini devirip İslâm dünyasının tek hâkimi olmaktı; dolayısıyla da gözlerini İslâm'ın kalbinin attığı Doğu'ya diktiler. İsmailî ajanları ve dâîleri, Sünnî coğrafyasının tamamında faaldiler; Tunus'a konuşlanmış Fâtımî orduları, Mısır'ın fethi –Doğu İmparatorluğuna giden yolda ilk adım– için hazırlanmaktaydılar.

969 yılında bu ilk adım sorunsuz olarak atıldı. Nil vadisine giren Fâtımî birlikleri, Sina üzerinden önce Filistin'e, ardından da Güney Suriye'ye dek ilerlediler. Fâtımî liderler, eski hükümet merkezi Fustat yakınlarında, imparatorluklarının başkenti olacak Kahire adlı şehri ve inançlarının kalesi sayılacak el-Ezher isminde bir cami-üniversite inşa ettiler. Halife el-Muiz, Tunus'tan, torunlarının gelecek iki yüz boyunca saltanat sürecekleri bu yeni ikametgâhına taşındı.

Eski nizama yönelik İsmailî başkaldırısı, artık daha hissedilir ve zorlu bir hal almıştı. Üstelik bu kez büyük bir iktidara sahip olmuştu; İslâm dünyasının o güne dek gördüğü en güçlü

iktidardı bu. Fâtımî imparatorluğu, zirveye ulaştığı dönemde, Mısır'ı, Suriye'yi, Kuzey Afrika'nın tamamını, Sicilya'yı, Afrika'nın Kızıldeniz kıyılarını ve kutsal şehirler Mekke ve Medine de dahil olmak üzere Arabistan yarımadasının Yemen ve Hicaz bölgelerini topraklarına katmış bulunuyordu. Bunlara ilâveten, Fâtımî halifesi, elinin altındaki uçsuz bucaksız bir coğrafyaya yayılmış dâîler ağı vasıtasıyla, Doğu'da halen Sünnî hükümdarların egemenliğindeki topraklarda yaşayan, kendisine sonsuz sadakatle bağlı sayısız müridine hükmedebilmekteydi. Kahire'nin meşhur üniversitelerinde âlimler ve hocalar, İsmailî inancının öğretilerini ileriye taşıyarak, Fâtımî egemenliği altında veya dışarıda İsmailî inancını benimsememiş olanlara bu öğretileri vazedecek dâîler yetiştirmekteydiler. Dâîlik faaliyetlerinin odaklandığı İran ve Orta Asya'da hak yolunun peşindeki niceleri soluğu Kahire'de almakta ve İsmailî tarikatının mesajının değme temsilcileri olarak buradan memleketlerine dağılmaktaydılar. Bunlar arasında en meşhurları, filozof ve şair Nâsır-ı Hüsrev'di. 1046 yılında Mısır'ı ziyareti sırasında İsmailîliği benimsemiş olan Nâsır-ı Hüsrev, İsmailîliği yaymak üzere geri döndüğü doğu topraklarında güçlü bir etkiye sahip oldu.

Bu çıkışa karşı Sünnî cephesinden gelen yanıt, ilk başta sınırlı ve yetersiz kaldı; dâîlere karşı güvenlik önlemleri almak, 1011 yılında Bağdat'ta yayımlanan bir tebliğde, ikna edicilikten uzak bir dille, gerçekte Hz. Fâtıma'nın değil, aşağılık düzenbazın soyundan geldikleri ithamında bulunulan Fâtımîlere karşı siyasî bir mücadele yürütmek gibi işler yapıldı.

Lâkin tüm karşı konulmaz gücüne ve dört koldan yürütmüş oldukları siyasî, dinî ve iktisadî mücadelelere rağmen, Fâtımîlerin Abbasî halifeliğine meydan okumaları nihaî hedefine ulaşamamıştır. Abbasî halifeliği ayakta kalmayı

başarabilmiş; zafer, yaralarını sarmayı bilen Sünnî İslâm'ının olmuş; Fâtımî halifeleri, imparatorluklarını, egemenliklerini ve kendilerini destekleyen taraftar kitlelerini bir bir yitirmişlerdir.

Fâtımîlerin bu başarısızlığının sebepleri, kısmen büyük değişimlerin vuku bulmuş olduğu Doğu coğrafyasındaki hadiselerle ilişkilidir. Türklerin Güneybatı Asya'ya ayak basmaları, bölgedeki siyasî parçalanmışlığın önünü kesmek suretiyle, Sünnî halifeliğin topraklarında uzunca bir süredir yokluğu hissedilen birlik ve istikrarı yeniden tesis etmiştir. İslâm'ı yeni benimsemiş olan Türk fatihler, dinlerine sonsuz bir sadakatle bağlı kalmışlar; sarsılmaz bir görev ve sorumluluk bilinciyle, kendilerini halifenin ve İslâm dünyasının dinî liderlerinin yeni muhafızları sayarak, İslâm dinini dahilî ve haricî tehditlere karşı koruyup kollamayı dinî bir vazife bellemişlerdir. Vazifelerini lâyıkıyla yerine getiren Türkler, siyasî ve askerî alandaki güç ve maharetleriyle, Sünnî İslâm'ın önünde duran iki ciddî tehdidi –İsmailî halifelerin meydan okumaları, ardından da Avrupa'dan gelen Haçlı ordularının istilâları– sindirip geri püskütmüşlerdir.

Tam da bu tehditler –dinî hizipçilik ve yabancıların istilâsı– sayesinde, güç toplamaya başlamış olan Sünnî İslâm yeniden dirilişe geçmiştir. Sünnî dünyası, her şeye rağmen, dinî gücünü –âlimlerin sahip oldukları ilâhiyat kuramları, mutasavvıfların maneviyatı ve dindar müritlerinin bağlılıkları– büyük oranda muhafaza edebilmiştir. Kriz ve peşi sıra gelen nekahat döneminde, hem İsmailî düşüncesinin entelektüel meydan okumalarının, hem de İsmailî inancının duygusal çekim gücünün karşısına dikilebilecek yeni bir tahlile erişilmiştir.

Sünnî hasımları siyasî, askerî ve dinî alanlarda güç kazanırlarken, İsmailîlerin Fâtımîlik davası, dinî çekişmeler ve

siyasî alandaki gerilemeler sebebiyle zayıflamıştır. İsmailîliğin maruz kaldığı ilk ciddî iç çatışma, tam da Fâtımîlerin elde etmiş olduğu başarılardan kaynaklanmıştır. Bir saltanatın ve bir imparatorluğun ihtiyaçları ve mesuliyetleri, geçmiş öğretilerde bir dizi tadilâtı, çağdaş İsmailî alimlerinden birinin deyişiyle, "dönemin mevcut İslâm yapısına karşı daha temkinli ve daha muhafazakâr bir vaziyet alınması"nı gerektirmiştir.[21] Daha en başından, İsmailî radikallerle muhafazakârlar arasında, tarikata mahsus sırları saklamaktan yana olanlar ve bunları ifşa etme yanlıları arasında münakaşalar başgöstermiştir. Müritleri gruplar halinde rızalarını ve desteklerini çekmeye başladıkça, Fâtımî halifeleri, hizipçilikle, hatta silahlı muhalefetle yüz yüze gelmişlerdir. Farklı görüşlere sahip dâîler arasındaki ihtilâfların ve Fâtımî hizbinden kopuşların geçmişi ta Kuzey Afrika'da mukim ilk Fâtımî halifesi zamanına dek uzanmaktaydı. Dördüncü halife el-Muiz de benzer güçlüklerle karşılaşmış; Mısır seferinde, tam zafere ulaştım derken, başlarda Fâtımîleri desteklerken sonradan kendilerine sırt çevirip Suriye ve Mısır'daki ordularına karşı saldırıya geçmiş olan Karmatîlere karşı savaşmak zorunda kalmıştı. Daha ileriki bir tarihte, Fâtımîler'e bağlılıklarını tazelemiş olan Karmatîler ayrı bir kimlik olarak ortadan kalkmışlardır. Diğer bir hizip ise, altıncı halife el-Hâkim'in 1021 yılında bilinmeyen sebeplerle ortadan kaybolmasını takiben zuhur etmiştir. Müritlerin bir kısmı, el-Hâkim'in ilâhî bir şahsiyet olduğuna, ölmeyip inzivaya çekildiğine inanıyorlardı. Fâtımî tahtına oturan veliahtlarını tanımayı reddederek, tarikatın gövdesinden kopan ve bugünkü Suriye, Lübnan ve İsrail devletlerinin sınırlarında gruplar halinde

21 H. Hamdani, "Some Unknown Ismâ'îli Authors and Their Works", *JRAS*, 1933, s. 365.

izlerine rastlanabilen bu topluluk, Suriye'deki İsmailîler arasında destek edinebilmeyi başarmıştı. Tarikatın kurucuları arasında, Orta Asya kökenli bir dâî olan Muhammed b. İsmail ed-Dürüzî de vardı. Halen varlığından haberdar olduğumuz bu tarikat, Muhammed b. İsmail el-Dürüzî'nin ardından Dürzîler ismini almıştır.

Fâtımî imparatorluğu, sekizinci halife el-Mustansır'ın uzun hükümdarlık döneminde (1036-1094) önce zirveye ulaşmış, ardından da süratli bir düşüşe geçmiştir; el-Mustansır'ın ölümüyle İsmailî davası, içine düştüğü amansız hizipçilik batağından kurtulamayıp paramparça olmuştur.

Fâtımîlerin iktidarının en tepe noktasında yer alan halife, hükümetin üç önemli kolu –bürokrasi, dinî hiyerarşi, silahlı kuvvetler– üzerinde eşdeğer bir otorite kullanmak suretiyle, devlet işlerini şahsen denetimi altında tutmaktaydı. Halifeden sonra hükümetin en yetkili ismi olan vezir sivil bürokrasinin başında yer almakta; dinî hiyerarşinin tepesindeki başdâî (dâi'd-düât), imparatorluk sınırları dahilinde İsmailî kurumlaşmasını denetlemesinin yanı sıra, yurtdışında hizmet veren kalabalık bir İsmailî temsilciler ve dâîler ordusuna da kumandanlık etmekteydi. Üçüncü sıradaysa, özü itibariyle sivil olan rejim dahilinde hizmet veren silahlı kuvvetlerin kumandanı yer almaktaydı. Halife el-Hâkim'in ölümünden itibaren ise silahlı kuvvetler, bu hiyerarşiyi tersine çevirmek suretiyle siviller, hatta bizzat halife karşısında iktidarını sürekli yükselen bir ivmeyle arttırmıştır. 11. yüzyılın sahne olduğu gerilemeler, talihsizlikler ve iç karışıklıklar bu süreci hızlandırmış; halifenin 1074 tarihli ziyareti sırasında, Akka askerî valisi Bedrü'l-Cemâlî, ordusunun başında Mısır'a girip yönetimi ele geçirmek suretiyle, sürece son noktayı koymuştur. Bizzat halifenin tevdi etmiş olduğu –askeriye,

dinî hiyerarşi ve bürokrasi üzerindeki nihaî denetimini vurgulayan– üç unvanla –ordular kumandanı, başdâî ve vezir– kısa sürede ülkenin tek hâkimi konumuna gelecek, ancak, daha ziyade ordular kumandanı unvanıyla anılacaktır.

Egemenliğini ordularının gücüyle tesis eden askerî bir diktatör kimliğindeki ordular kumandanı, bundan böyle, Mısır'ın gerçek efendisi konumunu elde etmiştir. Bedrü'l-Cemâlî'nin ardından yerine sırasıyla oğlu, torunu ve başka bir dizi askerî diktatörün geçmesiyle, bu makamın varlığı süreklilik kazanmıştır. Kendi muhafızlarının elinde birer kuklaya dönen Bağdat'taki Abbasî halifeleri gibi Fâtımî halifeliği de, temsil yetkilerini eline geçiren askerî diktatörler için birer vitrin süsü haline gelecektir. Bu, İslâm dünyasının bütününün manevî ve siyasî önderliğine gözünü dikmiş bir hanedanlık için acı –İsmailî inancının itikatlarını ve umutlarını ciddî manada yıkan– bir çöküş olmuştur.

Böylesi bir değişim, kaçınılmaz olarak, İran'daki İsmailîlerle iç içe yaşayan, güçlerini tazelemiş olan, tarikatın daha militan ve sebatkâr kesimleri arasında bir hoşnutsuzluğun ve muhalefetin doğmasına yol açmıştır. 1094 yılında Bedrü'l-Cemâlî'nin yerine oğlunun geçmesi gidişatta pek bir değişiklik yaratmamış ve el-Mustansır'ın birkaç ay sonra ölümüyle yeni bir halife seçmek durumunda kalan ordular kumandanı, bir tercih yapmakta güçlük çekmiştir. Bir yanda el-Mustansır'ın veliaht tayin ettiği, İsmailî liderlerin tanıyıp kabul ettikleri, ilerlemiş yaşıyla en büyük oğul Nizar; diğer yanda ise, ardında ne kitle desteği ne de herhangi bir ittifak ilişkisi bulunan, dolayısıyla da nüfuzlu hamisine göbekten bağlı kalmaya mahkûm, Nizar'ın küçük kardeşi el-Musta'lî. Bu güç dengesini fırsat bilen el-Efdal, kızını el-Musta'lî'yle evlendirmek suretiyle, el-Mustansır'ın ölümünün ardından damadını halife ilan etmiştir. İskenderiye'ye kaçan Nizar,

yöre halkından bulduğu destekle isyan teşebbüsünde bulunmuştur. İlk başlarda kimi başarılar elde etmiş ise de, mağlubiyete uğramaktan kurtulamayan Nizar esir düşmüş, ardından da öldürülmüştür.

Kasıtlı sayabileceğimiz bir tercihle el-Musta'lî'yi halife ilan eden el-Efdal, mezhebi tepeden tırnağa parçalanmaya sürüklemiş ve İslâm coğrafyasının doğu topraklarındaki cemaati İsmailî inancından soğutmuştur. Fâtımî coğrafyası sınırları içinde dahi muhalif hareketler türemiş; yeni halifeyi tanımayı reddedip Nizar ailesine bağlılıklarını ilân eden Doğulu İsmailîler, Kahire'ye sıkışıp kalmış Fâtımî yapısıyla tüm ilişkilerini kesmişlerdir. Böylece, daha devletin kuruluş aşamasında baş göstermiş olan, devletle devrimciler arasındaki ayrışmaya son nokta konulmuştur.

Çok geçmeden, başta el-Musta'lî'yi desteklemiş olan İsmailîler de Kahire'deki rejimle olan bağlarını koparmışlardır. El-Musta'lî'nin oğlu ve veliahdı olan el-Âmir'in 1130 yılında Nizarîler tarafından öldürülmesinin ardından arta kalan İsmailîler de Kahire'deki yeni halifeyi tanımayı reddetmiş ve el-Âmir'in kayıp bebeği Tayyib'in inzivadaki beklenen imam olduğu inancını benimsemişlerdir. Bu inanca göre, Tayyib'in ardından başka bir imam gelmeyecektir.

Dört Fâtımî halifesi daha Kahire'de hüküm sürmüş ise de, Fâtımîler ne iktidara, ne nüfuza ne de umuda sahip yerel bir Mısır hanedanlığından ibaret kalmıştır. 1171 yılında son halife ölüm döşeğinde son nefesini verirken, geçen sürede Mısır'ın gerçek efendisi haline gelmiş olan Kürt lider Selahaddin [Eyyubî], bir vaizin Bağdat'taki Abbasî halifesi namına hutbe okumasına müsaade etmiştir. Bu son hadise, insanlarının gözü önünde dinen ve siyaseten son nefesini vermiş olan Fâtımî halifeliğinin tabutuna son çiviyi çakmıştır. İsmailîlerin aykırı eserleri yığınlar halinde alevlerin içine

atılmış, iki yüzyılı aşkın bir süre sonra Mısır Sünnî kanada katılmıştır.

Bu tarihten itibaren Mısır'da ikametlerini devam ettiren inançlı İsmailîlerin sayısı pek az olmalıdır. Lâkin tarikat, el-Mustansır'ın ölümüyle yaşanan bölünmenin getirdiği iki başlı yapı halinde başka coğrafyalarda varlığını sürdürmüştür. el-Musta'lî'nin müritleri, Bohoralar namıyla bilhassa Yemen ve Hindistan'da varlıklarını sürdürmüşlerdir ve hâlâ da sürdürmektedirler. İsmailîlik yorumlarına, Fâtımîler döneminin temel geleneklerinin izlerini taşımaları itibariyle zaman zaman eski davet denmektedir.

Musta'lîciler İslâm coğrafyasının uzak uçlarında sıkışıp kalmışken, hasımları Nizarîler gerek öğreti, gerekse de siyaset alanlarında yoğun bir gelişme kaydetmişler ve İslâm dünyasının gidişatında önemli ve tesirli bir rol oynamışlardır.

11. yüzyıl, İslâm dünyasının için için kan kaybetmekte olduğunu su yüzüne çıkartan bir dizi istilâya sahne olmuştur. Bu istilâların en mühimi, Selçuklu Türkleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Selçuklular, bu istilânın sonunda, Orta Asya'dan Akdeniz'e uzanan bir coğrafya üzerinde yeni bir askerî imparatorluğun hâkimi olmuşlardır. Bu istilâların ayrıca İslâm tarihine derin tesirleri olmuş, önemli iktisadî, sosyal ve kültürel değişimlere de vesile olmuştur. Fethin ardından, aşinası olduğumuz biçimde, muzaffer Türk ordularının subayları uçsuz bucaksız bir coğrafyaya ve buralardan sağlanan gelirlere sahip oldukları gibi, subaylarıyla beraber geçmişin Arap ve İranlı soylu kesimlerini yerlerinden etmek ya da sahne gerisine itmek suretiyle yeni bir hâkimiyet tesis etmişlerdir. İktidar, servet ve mevki unsurları, yeni gelenlerin –sık düşülen bir hatayla, Orta Doğulu bir İslâm uygarlığı olarak görülen yabancıların– eline geçmiştir. Geçmişin üst tabakalarının konumundaki zayıflamaya başka etmenler de sebebiyet

vermiştir; göçmenlerin hareketlilikleri, ticaret yollarının değişmesi, Avrupa'yı tırmanışa geçirtip, buna mukabil İslâm'ın gerilemesine yol açan muazzam değişimlerdir. Sıkıntı ve tehlikeyle dolu bu dönemde yeni Türk efendiler, beraberlerinde güç ve nizam getirmişlerdir ama güç ve nizam, askerî harcamaların artmasına, sosyal hayat üzerindeki denetimin sıkılaştırılmasına ve özgür düşüncenin hudutlarının daralmasına mal olmuştur.

Türkler sarsılmaz bir askerî güce sahiptiler; dinî ekollerinin ortodoksisi karşısında herhangi bir ciddî karşıt fikir kalmamıştı. Lâkin başka taarruz usulleri mevcuttu ve İsmailîlik yeni biçimiyle, Selçuklu devletinin bünyesinde barındırdığı kalabalık bir tatminsiz kesimin önüne, yeni ve sağlam bir başkaldırı stratejisiyle desteklenmiş görkemli bir ortodoksi eleştirisi getirmişti. İsmailîliğin eski daveti muvaffak olamamıştı; Fâtımî imparatorluğu can çekişiyordu. Bir yeni davete ve yola ihtiyaç vardı. Tam da Hasan Sabbah isimli bir devrimci deha, bu ihtiyaçlara cevap olmuştur.

YENİ DAVET

Kaynakça:

Hasan Sabbah'a (Arapça söylenişiyle, el-Hasan ibn el-Sabbah) ait en doyurucu anlatı Hodgson'un *The Order of Assassins* adlı çalışmasında yer alırken, daha özet bir anlatı içinse *EI(2)*'daki "Hasan Sabbah" maddesini örnek verebiliriz. İsmailîler üzerine yukarda adlarını zikretmiş olduğum genel çalışmaların yanı sıra, E.G. Browne'nin *A Literary History of Persia from Firdawsi to Sa'di* (Londra, 1906, s. 201 vd.) adlı çalışmasındaysa daha özet anlatılara ulaşılabilir. Hasan Sabbah'ın Selçuklularla mücadelesiyse, dönemin gelişmelerinin daha geniş çerçevesi dahilinde İbrahim Kafesoğlu'nun Melikşah dönemi Selçuklu İmparatorluğu üzerine kaleme almış olduğu *Sultan Melikşah döneminde büyük Selçuklu İmparatorluğu* (İstanbul, 1953) kitabında irdelenmektedir. İsmailîler üzerine popüler bir çağdaş sunum olarak da, Karaçi'de yayımlanmış olan, 1958 tarihli ikinci baskısı A.H. Hamdani tarafından İngilizceye çevrilen, Cevad el-Muskati'nin *Hasan bin Sabbah* adlı eseri önerilebilir.

Hasan Sabbah, çağdaş İranlı ve Arap âlimlerinin de ilgisini çekmiş bir şahsiyettir. Prof. Nasrullah Felsefî, *Çend Makâle* (Tahran, 1342, s. 403-444) adlı eserinde birkaç belgeyle beraber Hasan'ın dönemine ait bir anlatıya yer vermiş; Kerim Kişâverz de, *Hasan-ı Sabbâh* (Tahran, 1344) adlı yarı popüler fakat belgelerle destekli bir biyografi yayımlamıştır. Suriyeli İsmailî yazarlarca Arapça kaleme alınmış iki kitaptan biri, Ârif Tâmir'in *Alâ ebvâb-i Alamut* (Harişa, 1959), diğeriyse Mustafa Gâlib'in *es-Sâirü'l-Himyerî*

el-Hasan ibnü's-Sabbâh (Beyrut, 1966) adlı eserleridir. Tâmir'in eseri tarihî bir roman, Gâlib'inkiyse popüler bir biyografidir.

Hasan'ın hayatını konu alan en önemli tekil kaynak, *Sergüzeşt-i Seyyidnâ* (Efendimizin Mâceraları) adıyla bilinen otobiyografisidir. Tek bir nüshası dahi gün ışığına çıkarılabilmiş değilse de, bu eser, Alamut'un ve muhtemelen diğer İsmailî kalelerinin ve kütüphanelerinin yıkıntılarına ulaşabilme imkânına sahip olan Moğol dönemi İranlı tarihçilerin elinde mevcutmuş. Bu eser, çoğunluğu ele geçmiş kaynaklar temelinde Hasan Sabbah ve haleflerini konu alan anlatılara imza atmış olan üç İranlı tarihçi tarafından kullanılmış ve kısmen de alıntılanmıştır. En eski ve en meşhurları, tarih kitabı Mirza Muhammed Kazvînî tarafından yayına hazırlanmış olan (*Ta'rîkh-i Jahan-guchâ*, 3 cilt, Londra, 1912-1937) ve J.A. Boyle tarafından İngilizceye çevrilen (*The History of The World-Conqueror*, 2 cilt, Manchester 1958) Atâ Melik Cüveynî'dir. İsmailîlerin tarihi, metnin aslının üçüncü cildinde, İngilizce çevirisinin de ikinci cildinde geçmektedir. İsmailîleri konu alan bölüm, Charles Defremery tarafından Farsça bir elyazmasından Fransızcaya çevrilmiştir (*JA*, 5. seri, VIII, 1856, s. 353-387; XV, 1860, s. 130-210). Cüveynî, İsmailî vakayinamelerini zaptedilen Alamut kalesinin kütüphanesinde nasıl bulduğunu, ilgi çekici bulduğu bölümlerin birer kopyasını çıkartıp daha sonra bunları nasıl imha ettiğini anlatmaktadır. Heterodoks bir mezhebin, ortodoks bir tarih yazıcısına uygun düşen bir tavırla, kaynaklarına sıkı sıkıya bağlı kalmış ama araya girip övgü ve yergileri tersyüz etmiş, bir de dindarlığının kabarttığı beddualarını kâğıda dökmüştür.

İkinci ciddî kaynak, Cüveynî'den hemen sonraki bir dönemde yaşamış bir tarihçi olan Reşîdüddin'e (1247-1318) aittir. Reşîdüddin, bir umumî tarih çalışması olan eserinde, Cüveynî'nin kullanmış olduğu kaynakları bariz biçimde doğrudan ya da dolaylı temel alarak, İsmailîlere uzunca bir yer ayırmıştır. Buna karşılık Reşîdüddin'in metnini Cüveynî'nin bugüne dek ulaşabilmiş metniyle karşılaştırdığımız vakit, Reşîdüddin'in elinin altındaki bilgilerin daha bütünlüklü oldukları kesindir. Birkaç atlamaya rağmen Reşîdüddin, İsmailî kaynaklarına Cüveynî'den daha bağlı kalmış ve selefinin ihmaline uğramış pek çok ayrıntıyı olduğu gibi korumuştur. Reşîdüddin'in İsmailî tarihçesi, bir dönem elyazması olarak var olmuş; Browne, Ivanow, Hodgson ve diğer âlimlerce kullanılmıştır. Farsça metin ilk kez 1958'de yayımlanmış (*Faslî ez Câmiü't-tevârih... Târîh-i fırka-i Refîkân ve İsmâiliyyân-i Alamut*, ed. Muhammed Debîr Siyâki, Tahran, 1337), 1960'taysa başka bir adla yeniden yayımlanmıştır (*Câmiü't-tevârih; Kısmet-i İsmâiliyyân*, ed. Muhammed Takî Dânişpezhûh ve Muhammed Müderrisî Zencânî, Tahran, 1338). Atıflar ikinci baskıya aittir. Reşîdüddin üzerine daha erken tarihli irdelemeler için bkz. R. Levy, "The Account of the Isma'ili Doctrines in the *Jami'al-Tawarikh* of Rashîd al-Dîn Fadlallah" (*JRAS*, 1930, s. 509-536) ve H. Bowen, "The *Sargudhasht-i Sayyidnâ*, the 'Tale of the Three Schoolfellows' and the *wasaya* of the Nizâm al-Mulk" (*a.g.e.*, 1931, s. 771-782). Âlimler, Cüveynî'nin bir başına bulup imha etmiş olduğu kaynakların aynısını Reşîdüddin'in nasıl daha bütünlüklü ve daha sadık bir biçimde yorumlayabilmiş olduğuna şaşırıp kalırlarken, Bowen bu duruma, Reşîdüddin'in Cüveynî'nin daha erken bir tarihte eskizini çıkartıp ardından da imha etmiş olduğu daha bütünlüklü bir taslak metninden faydalanmış olabileceği izahını getirmiştir.

1964'te, Reşîdüddin'in çağdaşı Ebü'l-Kasım Kâşânî imzalı üçüncü bir versiyon gün ışığına çıkartılmıştır. Metin, Muhammed Takî Dânişpezhûh tarafından yayımlanmıştır (*Târih-i İsmâ'iliyye*, Tebriz, 1343). Kâşânî'nin metni, Reşîdüddin'in metniyle oldukça benzeşmektedir; muhtemelen bununla ilişkilidir. Buna karşılık, kimi noktalarda farklılık göstermekte ve hem Reşîdüddin'in hem de Cüveynî'nin metinlerinde bulunmayan ayrıntıları içermektedir.

Hasan Sabbah imzasına, otobiyografisinin yanı sıra ilâhiyat çalışmalarında da rastlamaktayız. Bu eserlerin hiçbirisi, orijinal halleriyle günümüze ulaşamamışlardır. Buna karşılık, Hasan Sabbah'ın döneminden sonraki İsmâilî literatüründe (bkz. W. Ivanow, *Ismaili Literature: A Bibliographic Survey*, 2. baskı, Tahran, 1963), söz konusu eserlerden parçalara az çok değiştirilmiş hallerde rastladığımız gibi, 12. yüzyılda yaşamış Sünnî ilâhiyatçı el-Şehristânî de Arapça bir uyarlama (*Al-Milal wa'l-Nihal*, ed. W. Cureton, Londra, 1846, s. 150-2; ed. A. Fehmî Muhammed, I, Kahire, 1948, s. 339 vd.; İng. çev. Hodgson, *Assassins*, s. 325-328) içinde önemli bir pasaja yer vermiştir.

Orijinallikleri şüpheli olan iki metnin isimlerine, daha sonraki dönemlerin Farsça derlemelerinde, Sultan Melikşah'la Hasan Sabbah arasındaki mektuplaşma biçiminde rastlanmaktadır. İlk metinde Sultan, Hasan'ı yeni bir din başlatmakla, bir avuç cahil dağlıyı yoldan çıkartıp İslâm'ın meşru Abbasî halifeliğinden vazgeçirtmekle ve halifenin şerefini lekelemekle itham etmektedir. Hasan bu kötücül yöntemlerden vazgeçmeli ve İslâm'a geri dönmelidir, aksi takdirde kalesi yerle bir edilecek, kendisi ve müritleri kılıçtan geçirilecektir. Nazik ve ince bir dille kaleme almış olduğu cevabında Hasan, kuvvetle bir özyaşamöyküsüne kayan üslûbuyla, inancını hakikî İslâm olarak savunmaktadır; Abbasîler oturdukları koltuğu zorla gasp etmişlerdir ve günah işlemektedirler ve hakikî halife, Fâtımî imamıdır. Hasan ayrıca, Abbasîlerin asılsız iddialarına, Nizâmülmülk'ün entrikalarına ve daha nice zalimin kötülüklerine karşı sultanı uyarmakta ve kendisini bu kimselere karşı harekete geçmeye davet etmektedir; aksi takdirde daha adaletli bir başka hükümdar çıkıp bu işi onun yerine yapacaktır. Bu metinler biraz değişik biçimlerde, Mehmet Şerefüddin (Yaltkaya) (*Darülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1926, VII/4, s. 38-44) ve bir kez daha, bağımsız olarak Nasrullah Felsefî (*İttılâât-ı Mâhâne*, Tahran, 3/27, Hordad, 1329, s. 12-16; yeni baskısı, *Çend Makâle*, Tahran, 1342, s. 415-425) tarafından yayımlanmıştır. Mektupların orijinallikleri her iki editör tarafından ve daha ihtiyatlı bir tavırla Osman Turan (*Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara, 1965, s. 227-230) tarafından da kabul edilmiş fakat Kafesoğlu (*Sultan Melikşah...*, s. 134-135) tarafından kabul edilmemiştir. Hasan'a atfedilen mektupla, bir yandan Hasan'ın hayatına dair eldeki gerçeklerin, diğer yandan da İsmailî mektup yazınına dair eldeki örneklerin mukayesesi, Kafesoğlu'nu şüphelerinde haklı göstermektedir.

Hasan Sabbah'a ve Alamut'taki haleflerine dair, daha sonraki dönemlerin İranlı tarihçilerinin kalemlerinden çıkma anlatılar, efsane kabilinden kimi eklemelerle beraber, esasen Cüveynî'nin ve Reşîdüddin'in çalışmalarını temel almışlardır. Buna karşılık, başka bilgi kaynakları da yok değildir. Genel tarih kadar yerel tarihe de değinen, Arapça ve Farsça kaleme alınmış eserlerin yer aldığı çağdaş ya da yarı çağdaş Selçuklu impa-

ratorluğu vakayinamelerinden, İsmailîler hakkında oldukça kıymetli bilgilere ulaşılabilir. Bunların en esaslılarından birisi, meşhur Arap tarihçi İbnü'l-Esir'e (1160-1234) aittir. Kaleme almış olduğu tarihçe (*el-Kâmil fi't-Târîh*, 14 cilt, ed. C.J. Tornberg, Leiden-Upsala, 1851-1876, yeni baskısı, Kahire, 9 cilt, s. 1348 vd.; her iki baskının da adları zikredilmiştir), nice faydalı bilginin yanı sıra, Hasan Sabbah'ın, *Sergüzeşt*'le herhangi bir bağıntısı olmayan bir biyografisine yer vermiştir. Bu biyografinin kaynağı bilinmeyen daha eksiksiz bir versiyonu, daha sonraki tarihlerde bir Mısırlı vakanüvis tarafından ortaya konmuştur (Makrîzî, *el-Mukaffâ*, Pertev Paşa yazmaları no. 496, İstanbul). Bu dönemin tarihçilerin geneli hakkında bkz. Claude Cahen, "The Historiography of the Seljuqid Period", ed. B. Lewis ve P.M. Holt, *Historians of the Middle East* (Londra, 1962, s. 59-78). Edebî kaynaklara ilâveten, çapı giderek genişleyen bir arkeolojik bulgular kaynağı da mevcuttur. İran'daki İsmailî kalelerinin kalıntılarına, 15 ve 43 nolu dipnotlarda değinilmiştir.

Hasan Sabbah, Arapların İran'daki ilk yerleşim merkezlerinden ve On İki İmam Şiîliğinin kalelerinden biri olan Kum'da dünyaya gelmiştir.[22] On İki İmamcı bir Şiî olan babası Irak'ın Kûfe şehrinden gelmişti ve rivayete göre Yemen kökenliydi; daha uçuk bir rivayete göre, Güney Arabistan'daki kadim Himyer krallarından birinin torunuydu. Hasan'ın doğum tarihi günü gününe bilinmese de, muhtemelen 11. yüzyılın ortalarına rastlıyor olmalıdır. Daha çocuk yaştayken babasıyla Rey'e –bugünkü Tahran civarı– göç etmiş olan Hasan, din eğitimini burada almıştır. Rey, 9. yüzyıldan beri dâîlerin faaliyet merkezlerinden biriydi ve Hasan'ın da bu kimselerin tesirinde kalması uzun sürmeyecektir. Kendisinden

22 Reşîdüddin, s. 97; Kâşânî, s. 120. Cüveynî (s. 187/667), Hasan'ı Rey'de doğmuş gösterirken, diğer kaynaklarda Hasan'ın çocuk yaşta buraya getirildiği yazmaktadır. Bu farklılık, Cüveynî'nin özensiz özetlemesinden kaynaklanmış gözükmektedir. İbnü'l-Cevzî'ye (ö.1201) bakacak olursak, Hasan, Merv'den gelmiş ve gençlik yaşlarına geldiğinde reis Abdülrezzak'ın vekili olarak hizmet vermiştir (*el-Muntazam*, IX, Haydarabad, 1359, s. 121; aynı yazar, *Telbîsü İblîs*, Kahire, 1928, s. 110; İng. çev. D.S. Margoliouth, "The Devil's Delusion", *IC*, IX, 1935, s. 555). Hasan'ın, Melikşah'a hitaben kaleme almış olduğu iddia edilen mektupta, babasının bir Şafiî-Sünnî olduğunu ve kendisinin de bu mezhebin akideleri içerisinde yetiştirilmiş olduğunu söylemektedir. Bu, mektubun orijinalliğine gölge düşüren birkaç ayrıntıdan bir tanesidir. Bkz. Hodgson, s. 43; Felsefî, s. 406.

sonra yaşamış tarihçilerin muhafaza etmiş oldukları otobiyografik bir parçada kendi öyküsünü anlatmaktadır:

> Daha çocukken, yedi yaşımdan itibaren, öğrenmenin her çeşidine karşı içimde bir sevgi uyanmıştı ve bir din âlimi olmayı kafaya koymuştum; on yedi yaşıma dek bilginin peşinde koşup durdum, bu esnada atalarımın On İki İmam inancına bağlıydım.
>
> Rey'de, kendinden önceki Nasır-ı Hüsrev gibi, ara sıra Mısır halifelerinin öğretisini tefsirle meşgul olan Emîre Zerrab isimli bir yoldaşla (*refîk*, İsmailîlerin sıklıkla kendilerini ifade etmek için kullandıkları bir tabir) tanıştım...
>
> İslâm inancımda –ezelî ve ebedî, her şeye kadir, her şeyi gören ve duyan bir Allah, Hz. Peygamber ve imam, mubah ve haram olan şeyler, cennet ve cehennem, emir ve nehiyler– en ufak bir şüphe ya da belirsizlik yoktu. Din ve öğretinin genel olarak insanların, bilhassa da Şia'nın maliki oldukları şeyleri ihtiva ettiği kanaatindeydim ve doğruyu İslâm'ın haricinde bir yerde aramak asla zihnimden geçmemişti. İsmailîlerin öğretilerinin felsefe (dindarlar arasında küfür sayılan bir tabir), Mısır hükümdarının da felsefeyle meşgul bir kimse olduğu kanaatindeydim.
>
> Emîre Zerrab iyi huylu bir kimseydi. Benimle ilk sohbetinde, "İsmailîler şöyle şöyle der" diye uzun uzun anlatmıştı. Ben de, "Dostum, benle onların dilinden konuşma, onlar cemaatin dışına itilmiş kimseler, kelâmları dine aykırı" demiştim. Aramızda geçen çekişme ve münakaşalar süresince, İsmailîlere dair fikirlerimin aksini ispatlayıp yerle bir etti. Yüzüne karşı itiraf etmediysem de, sözleri beni derinden etkilemişti... Emîre şöyle demişti: "Geceleyin başını yastığa koyduğun vakit sözlerime ikna olacaksın."

Ardından, Hasan ve hocası ayrılmışlar, lâkin genç talebenin arayışı sürmüş ve İsmailî eserlerini hatmettiği dönemde kimi hususlar kendisini ikna ederken, kimi hususları

tatminkâr bulmamıştı. Ağır ve korkunç bir hastalık, ihtidasını sonuçlandırmıştır.

> Düşünüyordum: gerçek iman muhakkak bu olmalı; ve içimdeki büyük korku yüzünden bu hakikati kabullenemedim. Artık ecel saatim geldi ve hakikate vasıl olamadan bu dünyadan göçeceğim.

Hasan ölmeyecek ve nekahati esnasında yollarının kesiştiği bir başka İsmailî hoca eğitimini nihayete erdirecektir. Bir sonraki adımı, Fâtımî imamına biat etmek olacaktır; kendisine bu cihette kılavuzluk eden şahıs, Batı İran ile Irak'taki İsmailî davet'inin başı Abdülmelik İbn Attaş'tan ehliyet sahibi bir dâîydi. Kısa bir müddet sonra 1072 senesinin Mayıs ilâ Haziran ayları arasında bir tarihte İbn Attaş, yeni müritlerle tanışmak üzere Rey'i bizzat ziyaret etmiştir. Hasan'ı münasip bulmuş, kendisine davet'te bir memuriyet tahsis etmiş ve Kahire'ye gidip kendisini halifenin sarayına tanıtmasını –diğer bir deyişle karargâha içtima vermesini– emretmiştir.[23]

Hakikaten de, aradan birkaç yıl geçmeden Hasan, Mısır'a gidecektir. Birkaç İranlı yazarın ismiyle beraber anılıyor olan ve Edward Fitzgerald tarafından Rubâiyât tercümesinin önsözünde Avrupalı okurlara aktarılmış bir rivayette, Hasan'ın Rey'den ayrılışı anlatılmaktadır. Rivayete göre, Hasan Sabbah, şair Ömer Hayyam ve vezir Nizâmülmülk, hepsi birden aynı hocanın talebeleriydiler. Bu üçlünün kendi aralarında yaptıkları anlaşmaya göre, içlerinden biri dünya üzerinde muvaffakıyet ve servet sahibi olursa diğer ikisine yardım edecekti. Zaman içerisinde Nizâmülmülk, sultanın

---

23 Cüveynî, s. 187-189/667-668; Reşîdüddin, s. 97-99; Kâşânî, s. 120-123; Hodgson, s. 44-45; İbn Attaş hakkında bkz. *EI(2)*'de B. Lewis'in yazdığı ilgili madde.

veziri olmuştur ve talebe arkadaşları kendisinden haklarını talep etmişlerdir. Nizâmülmülk her ikisine de valilikler önermiş ise de, bu önerileri farklı farklı gerekçelerle reddolunmuştur. Kendisine önerilen mevkinin mesuliyetlerinden gözü korkan Ömer Hayyam'ın isteği, kendisine şeref aylığı bağlanması ve bu sayede başına buyruk bir hayat sürmek olmuştur. Hasan, taşraya hapsolmaya itiraz etmiş ve saray içerisinde daha itibarlı bir mevki talep etmiştir. Arzusuna ulaşan Hasan çok geçmeden mevkisinde yükselip bir vezir namzeti olarak Nizâmülmülk'ün koltuğunu tehdit edince, vezir de boş durmamış ve Hasan'ın aleyhinde çevirdiği entrikalarla sultanın gözünde Hasan'ın ismini lekelemiştir. Hasan da mahcup ve içerlemiş bir halde, intikam için bileneceği Mısır'a kaçmıştır.

Rivayette kimi tutarsızlıklarla karşılaşmaktayız. Nizâmülmülk, en geç 1020 senesinde dünyaya gelmiş ve 1092 senesinde de öldürülmüş olmalıdır. Hasan Sabbah ile Ömer Hayyam'ın kesin doğum tarihleri bilinmemekte ise de, Hasan Sabbah 1124 senesinde ölmüştür, Ömer Hayyam'ın ölüm tarihi ise en erken 1123 senesidir. Eldeki tarihî veriler bu üç şahsın aynı zaman dilimi içerisinde yan yana öğrencilik yapmış olmalarının imkânsızlığına işaret ederlerken, günümüz araştırmacıları bu heyecanlı masalı bir efsane olarak nitelemektedirler.[24] Hasan'ın Rey'den ayrılışını konu alan daha güvenilir bir izahata göre ise Hasan, kendisini Mısırlı ajanları himaye etmek ve tehlikeli bir kışkırtıcı olmakla itham eden

24 Reşîdüddin, s. 110-112. İki tarikat kardeşinin hikâyesi için bkz. E.G. Browne, "Yet More Light on 'Umar-i Khayyâm'", *JRAS*, 1899, s. 409-416; H. Bowen, yukarıda adı geçen makale; Browne, *Lit. Hist.*, s. 190-193; M.Th. Houtsma, *Recueil de Textes Relatifs à l'Histoire des Seldjoucides*, II, Leiden, 1889, Önsöz, s. xiv-xv, dipnot 2; Hodgson, s. 137-138. Felsefî, hikâyenin orijinalliğini savunmaktadır (s. 406-410). Daha sonraki bir Mısırlı kaynak (İbnü'd-Devâderî, *Kenzü'd-dürar*, VI, ed. Selahaddin el-Müneccid, Kahire, 1961, s. 494), Hasan Sabbah'ın Gazâlî'yle tarikat kardeşi olduğunu söylüyor. Burada bir yanlış anlama söz konusu olmalı.

Rey idaresinin kara listesine girmiştir. Tevkiften kurtulmak üzere şehirdışına kaçmış ve bir dizi seyahatin son durağı olarak Mısır'a gitmiştir.[25]

Otobiyografik öyküsüne bakacak olursak, 1076 senesinde Rey'den ayrılmış ve Isfahan'a gitmiştir. Buradan kuzeye, Azerbaycan'a doğru yola çıkmış, bir sonraki durağı olan Silvan'da münhasıran imama bahşedilmiş bir hak olan din tefsirinde bulunmak ve bu vesileyle Sünnî ulemanın otoritesine karşı gelmek ithamıyla kadı tarafından şehirden kovulmuştur. Mezopotamya ve Suriye istikametinde yoluna devam eden Hasan, Şam'a vardığı vakit, yöredeki askerî kargaşa sebebiyle Mısır istikametindeki yolun tıkalı olduğunu fark etmiş, bunun üzerine deniz kıyısı istikametinde batıya yönelmiş ve Beyrut'tan güneye inmek suretiyle Filistin üzerinden deniz yoluyla Mısır'a varmıştır. 30 Ağustos 1078 tarihinde Kahire'ye ayak basan Hasan Sabbah, Fâtımî sarayının ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır.

Hasan Sabbah, önce Kahire'de, ardından da İskenderiye'de olmak üzere üç sene kadar Mısır'da kalmıştır. Kimi anlatılara göre, Nizar'a verdiği destek sebebiyle ordular kumandanı Bedrü'l-Cemâlî'yle ihtilâfa düşmüş, hapse atılmış, ardından da ülkeden sürgün edilmiştir. Aradaki ihtilâfa sebep olarak gösterilen hadise daha ileriki tarihlerde hikâyeye katılmış ise de, ateşli devrimci ile askerî diktatör arasında bir çatışmanın cereyan etmiş olması olasılığı hiç de yabana atılamaz.[26]

Sabbah, Mısır'dan Kuzey Afrika'ya sürülmüş ise de, kendisini taşıyan Frank gemisi batırılmış ve sağ kurtarılan

---

25 İbnü'l-Esîr, h.494, X, s. 215-216/VIII, s. 201; karş. *a.g.e.*, h.427, IX, s. 304-305/VIII, s. 11 ve h.487, X, s. 161/VIII, s. 172-173. İbnü'l-Esîr'e göre Hasan, Mısır'a tüccar kılığında yolculuk yapmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Makrîzî, *Mükaffâ*, el-Hasan İbnü's-Sabbâh konusu.

26 Hasan'ın Mısır seyahatine dair kendi anlatısı, Cüveynî'nin (s. 189-191/668-669),

Sabbah, Suriye'ye götürülmüştür. Halep ve Bağdat'ı arşınlayan Hasan, 1081 senesinin Haziran ayında Isfahan'a gider. Dokuz sene boyunca, *davet*'in hizmetinde İran'ı karış karış dolaşmıştır. Otobiyografik öyküde, bu nevi birkaç seyahatinden bahsedilmektedir: "Buradan [ör. Isfahan'dan] Kirman ve Yezd'e geçtim, buralarda bir süre propaganda faaliyeti yürüttüm."[27]

Orta İran'dan Isfahan'a geri dönen Sabbah, rotasını güneye çevirmiş ve Mısır'a dönen yolunda bir süreliğine bulunmuş olduğu Huzistan'da üç ay kalmıştır.

İlgi odağını, giderek artan bir yoğunlukta İran'ın kuzeyine –Hazar vilayetleri Geylan ve Mâzenderân'a, bilhassa da Deylem ismiyle bilinen dağlık bir bölgeye– çevirmiştir. Büyük İran platosunu çepeçevre saran sıradağın kuzeyinde kalan bu topraklar, coğrafî koşulları itibariyle ülkenin geri kalanından ayrışmaktaydı ve sakinleri, platonun İranlı sakinleri tarafından yabanıl ve tehlikeli addedilen, mukavim, savaşçı ve bağımsızlığına düşkün bir halktı. Daha evvelki dönemlerde İran'ın hâkimleri bu halkı bir türlü dize getirememişler ve Sasanîler dahi buradan gelecek hücumlara karşı çareyi sınır istihkâmları inşa etmekte aramışlardır. İran'ın Arap fatihleri, işi biraz daha sağlama almışlardı.

Reşîdüddin'in (s. 99-103) ve Kâşânî'nin (s. 122-125) versiyonlarına temel teşkil etmiştir. Karş. Hodgson, s. 45-47 (Hasan'ın Mısır'da kaldığı süre noktasındaki yanlış, yazarın kendisi tarafından *EI(2)*'daki makalede düzeltilmiştir); Felsefî, s. 411-412. Hasan'ın anlatısında, Fâtımî halifesiyle şahsen görüşmediği, dolayısıyla da İbnü'l-Esîr'in bu görüşmeye dair anlattığı hikâyenin ve halifenin kasten halefinin ismini muğlak bırakması gibi bir hadisenin de gerçeği yansıtmadığı açıklığa kavuşmaktadır (bkz. Asaf A.A. Feyzî, *Al-Hidâyatu'l-Âmirîya*, Londra-Kalküta, 1938, s. 15). Hasan'ın Melikşah'a yazdığı iddia edilen uydurma mektupta, Hasan'ın ağzından, ordular kumandanının Abbasî halifesi tarafından Melikşah'a karşı kışkırtıldığı ve Melikşah'ı düşmanlarının entrikalarından bizzat imamın koruduğu gibi garip bir iddiaya rastlamaktayız.

27 Cüveynî, s. 190/669.

Rivayete göre, Arap valisi el-Haccac, Deylem'e hücum edeceği sırada, yöredeki dağları, vadileri ve geçitleri gösteren bir harita hazırlatmıştır. Haritayı Deylem heyetine gösteren Haccac, işi ülkelerini istilâ edip yağmalamaya vardırmadan teslim olmaları çağrısında bulunmuştur. Heyet haritayı incelemiş ve şu cevabı vermiştir:

> Topraklarımıza dair doğru malûmat edinmişsiniz ve bire bir resmini çıkarmışsınız, lâkin bu geçitleri ve dağları müdafaa eden savaşçılar noktasında istihbaratınız eksik kalmış. Gelirseniz kendileriyle tanışırsınız.[28]

Zaman içinde Deylem İslamiyet'i benimsemiştir; pek tabii ki, fetihle değil barışçıl telkinlerle.

İslamiyet'i en son benimseyenler arasında yer almışlar ise de, aynı Deylemîler, İslamiyet'e kendi hususiyetlerini –bağımsız hanedanlıklar kurmak suretiyle siyasî olarak; sıradışı inanışlar benimsemek suretiyle dinî olarak– katmada ilkler arasında yer almışlardır. 8. yüzyılın sonlarından itibaren Abbasî zulmünden kaçan Hz. Ali'nin torunlarına kucak açan Deylem, Bağdatlı halifelere ve diğer Sünnî hükümdarlara karşı bağımsızlığını kibirle karışık bir gururla müdafaa ederken, Şiîliğin merkezlerinden biri haline gelmiştir. 10. yüzyıl boyunca Deylemîler, Büveyhîler iktidarında İran'ın büyük bölümünü ve Irak'ı hâkimiyetleri altına almayı başarmış ve bir süreliğine bizzat halifelere nezaret etmişlerdir. Selçukluların gelişi, imparatorluk sınırları dahilindeki Deylemî ve Şiî hâkimiyetine son vermiş ve Deylem bilhassa abluka altına alınmıştır.

---

28 İbnü'l-Fakîh, *Mukhtasar Kitâb al-Buldân*, ed. M.J. de Goeje, Leiden, 1885, s. 283; akt. V. Minorsky, *La Domination des Dailamites*, Paris, 1932, s. 5.

Hasan Sabbah, en fazla –Şiîliğin hüküm sürdüğü ve İsmailî propagandasının halihazırda güçlü bir nüfuza sahip olduğu– bu kuzeyli halkın arasında faaliyet yürütmüştür. Hasan Sabbah'ın iman ikrarındaki ataklığı, Deylem ve Mâzenderân dağlarının savaşçı ve taşkalpli halkları üzerinde güçlü bir tesir yaratmıştır. Şehirlerden uzak durmak suretiyle Kuzistan'dan Mâzenderân istikametine çölleri takip eden Hasan Sabbah, son durağı olan Damgan'da üç sene geçirmiştir. Bu üsten, dağlı halkla çalışmaları için dâîler yollamış, kendisi de dur durak bilmeksizin bu seferlere önderlik etmiştir. Çok geçmeden, faaliyetleri vezirin kulağına dek gitmiş ve Rey yönetimi rehin alınması emrini vermiştir. Bu girişim başarısızlıkla neticelenmiştir. Rey'e uğramadan, dağ yolu üzerinden, Deylem'deki faaliyetleri için en makul üssü teşkil edebilecek Kazvin'e geçmiştir. Bitmek tükenmek bilmeyen seyahatleri esnasında Hasan'ın yegâne meşgalesi, davet'e yeni müritler kazanmak idi. Bunun yanı sıra, yeni bir üs –biteviye bir yakalanma ve taciz edilme korkusuna maruz kalacakları, şehrin birinde gizli kapaklı bir toplanma yerinden ziyade Selçuklu imparatoruna karşı savaşını sessiz sedasız yürütebileceği, uzak ve erişimi imkânsız, müstahkem bir mevki– kurma peşindeydi. Elburz dağlarının merkezinde, uzunluğu elli kilometre kadar ve en geniş yeri beş kilometre kadar olan, dört yanı çevrili, mümbit bir vadiye bakan heybetli bir kayalık üzerine inşa edilmiş Alamut kalesi bu iş için biçilmiş kaftandı. Deniz seviyesinden iki bin metre civarı yüksekte olan kale, kayalığın tabanından ise yüz metre yüksekteydi ve tek erişim noktası, sarp ve dolambaçlı bir patika idi. Kayalığa ise, sarp ve kimi yerde üst üste geçmiş tepeler arasından akan Alamut nehrinin dar koyağı boyunca ulaşılabiliyordu.

Rivayete göre kale, Deylem krallarından biri tarafından inşa edilmişti. Ava çıktığı bir gün kral kartallarından birini salıvermiş, kartal da bir kayalığa konmuştu. Kral, bölgenin stratejik ehemmiyetinin farkına varmış ve tez elden üzerine bir kale inşa ettirmişti. "Ve ismini, Deylemî dilinde 'kartalın öğretisi' manasına gelen Aluh Amut koymuştu."[29] Başkalarının daha az ikna edici kaçan tercümelerinde bu kelimeye "kartal yuvası" denmiştir. Kale, 860 senesinde bir Alevî hükümdarı tarafından yeniden inşa edilmiş ve Hasan'ın buraya vardığı sırada kale onu Selçuklu sultanından almış olan bir diğer Alevî hükümdarının, Mehdî'nin elindeymiş.

Alamut'un zaptı, titizlikle planlanmıştır. Hasan, Damgan'dan, Alamut çevresindeki köylerde faaliyetler yürütmeleri için dâîler yollamıştır.

> Bir kez daha, bu sefer Kazvin'den Alamut kalesine bir dâî gönderdim... Alamut halkının bir kısmı, dâî tarafından mezheplerinden döndürüldüler ve Alevîleri de döndürmeye giriştiler. Dâî pes etmiş izlenimi vermişse de, bir yolunu bulup dönmelerin tümünü kalenin dışına çıkardı ve kalenin kapılarını kapatıp kalenin sultanın malı olduğunu ilan etti. Uzun uğraşıların ardından kendilerini yeniden içeri aldı ve onlar da bundan böyle onun emirlerine itaati kabullendiler.[30]

Taraftarları artık kalenin içine yuvalanmış olduğundan, Hasan, Kazvin'i bırakarak Alamut'un yakınına gelmiş ve bir süre burada gizlenmiştir. Ardından, 4 Eylül 1090 günü gizlice kalenin içine sokuldu. Bir süre kimliğini gizleyerek kalenin içinde kalmışsa da zamanla tanınmaya başladı. Kalenin eski sahibi olan bitenin farkına varsa da elinden bir şey gelmemekteydi. Hasan onun kaleyi terk etmesine müsaade etti

29 İbnü'l-Esîr, h.494, X, s. 215/VIII, s. 201.

30 Cüveynî, s. 193/669-670.

ve İranlı vakanüvislerin sözünü ettikleri bir öyküye göre Hasan, kalenin bedeli olarak kendisine üç bin altın dinarlık bir senet verdi.[31]

Hasan Sabbah, artık gönül rahatlığıyla kendisini Alamut'un efendisi sayabilmiştir. Kaleye girişinden ölümüne dek geçen otuz beş senelik süre zarfında bir kez bile kayalıklardan aşağı inmediği gibi, oturduğu evin dışına ise sadece iki kereliğine çıkmıştır. Reşîdüddin diyor ki:

> Ölümüne dek geçen zamanın tamamını, oturduğu evin içerisinde geçirmiştir; kendini kitap okumaya, *davet*'in kelâmını yazıya dökmeye, hükümranlığının meselelerini idare etmeye vermiş ve tüm bunları yaparken dünyevî zevklerden elini eteğini çekmiş, yiyip içmekten sakınarak takva ehli bir ömür sürmüştür.[32]

İşin başında, önüne koymuş olduğu vazife iki yönlüydü: insanları kendi inancına katmak ve daha fazla kale ele geçirmek. Bunun için de, Alamut'tan dört bir yana dâîler ve casuslar yollamıştır. Açık hedeflerden biri de, karargâhının yanı başında duran, içinden akan Şah-rûd nehrinin ötesindeki Rudbar nahiyesini, nehir yatağını ele geçirmek idi. Gözlerden uzak ama bir o kadar da mümbit dağ vadilerinde, daha güneydeki topraklarda cereyan etmekte olan değişimlerin hissedilmediği, daha eskilere ait bir yaşam biçimi varlığını sürdürmekteydi. Rudbar'da ne gerçek manâda bir kasaba ne de kasaba seviyesinde örgütlü bir askeri veya siyasî idare yoktu. Köyleri mesken tutmuş olan yöre halkı, kalelerde mukim, yerel bir orta sınıfa bağlıydı. İsmailîler, en az köylüler

---

31 Cüveynî, s. 193-195/669-671; Reşîdüddîn, s. 103-105; Kâşânî, s. 125-128; İbnü'l-Esîr, h.494, X, ş. 216/VIII, s. 201-202; Hodgson, s. 48-50; Felsefî, s. 413-414.

32 Reşîdüddin, s. 134; farklı versiyonlar için bkz. Kâşânî, s. 154; ve Cüveynî, s. 216/683. Karakteristik olarak Cüveynî, *davet*'i *bid'at* haline getirmiştir.

kadar bu orta sınıf içerisinde de kendilerine destek bulmuşlardır. Cüveynî diyor ki:

> Hasan, Alamut'a komşu olan ya da o civarda bulunan toprakları elde edebilmek için elinden geleni ardına koymadı. Kıyım, tecavüz, yağma, kan dökme ve savaşla kazanmış olduğu albeni yöre halkı üzerinde bir tesir yaratmamış olduğundan, Hasan fırsat bulduğu vakit bu insanları propaganda alanındaki ustalığıyla baştan çıkarmıştır. Bu şekilde alabildiği kaleyi almış, nerede bir kayalık gözüne kestirmiş olsa üzerine bir kale inşa ettirmiştir.[33]

Önemli bir başarısı, düzenlemiş olduğu bir saldırıyla Lemeser kalesini 1096 veya 1102 senesinde zaptetmesi oldu.[34] Taarruz güçlerinin başında, bu güçlere yirmi yıl kumandanlık etmiş olan Kiyâ Buzurg-Ümîd vardı. Şah-rûd'a bakan yuvarlak bir kaya üzerinde müstahkem bir mevkiye sahip olan bu kale, İsmailîlerin gücünü bütün Rudbar bölgesine gösterecekti.

Güneydoğuya doğru epey ötede, bugünkü İran-Afganistan sınırının yakınlarında, çorak, dağlık bir ülke olan Kûhistan yer alır. Halkı, ortasındaki platoyu kaplayan büyük tuz çölünün etraflarını çepeçevre sardığı, birbirinden kopuk, tek tük vahaları mesken tutmuştur. İslâmiyet'in daha erken dönemlerinde bu bölge, Zerdüştîliğin son yaşam alanı olmuştur; İslâmiyet'e geçildikten sonra burası, Şiîlerin ve diğer dinî hiziplerin ve ardından da İsmailîlerin uğrak yeri olmuştur. 1091-1092'de Hasan Sabbah, ülkedeki İsmailî tabanını harekete geçirmek ve genişletmek üzere buraya bir dâî yolladı. Hasan'a bu fikri, Alamut halkının döndürülmesinde önemli rol oynamış, kendisi de Kûhistanlı olan Hüseyin Kâinî adın-

33 Cüveynî, s. 199/673-674; karş. Reşîdüddin, s. 107; Kâşânî, s. 130.

34 Cüveynî, s. 208-209/679; Reşîdüddin, s. 115-116; Kâşânî, s. 136-137.

da ehil bir dâî vermiştir. Daveti hızla başarı kazandı. Kûhistan halkı, Selçuklu boyunduruğu altında inim inim inliyordu; dendiğine göre, zalim bir Selçuklu kumandanı yöre eşrafından birinin kızını isteyip krizi daha da tırmandırdığı vakit, kızın babası soluğu İsmailî saflarında alır. Kûhistan'da olup bitenler, alttan alta yıkıcı faaliyetlerle ya da kalelerin zaptedilmelerinden ibaret sayılamaz; burada daha ziyade toplu bir ayaklanma, yabancı askerî egemenliğe karşı bir bağımsızlık hareketi cereyan etmiştir. İsmailîler, vilayetin pek çok yerinde açıktan bir isyan başlatmışlar, önemli bazı şehirlerde –Zevzen, Kâin, Tabes, Tûn ve diğerleri– denetimi ellerine geçirmişlerdir. Doğu Kûhistan'da, Rudbar'daki gibi bölgesel bir devlet kurmayı başarmışlardır.[35]

Dağlık coğrafî yapı, İsmailîlerin yayılma stratejisinin bariz olarak lehine işlemiştir. Benzer coğrafî yapıya, güneybatı İran'da Huzistan ve Fars arasında kalan bölgede de rastlanmaktadır. Burası da, başarı kazanmak için ihtiyaçları olan koşullara –çetin bir coğrafya, başıbozuk ve incelikten yoksun bir halk, tabanda Şiîliğe ve İsmailîliğe güçlü bir bağlılık geleneği– ziyadesiyle sahiptir. İsmailîlerin bu bölgedeki lideri, Mısır'a gidip bir Fâtımî dâîsi olarak geri dönmüş olan, Ebu Hamza adında, Errecan'lı bir ayakkabıcıydı. Errecan'a birkaç kilometre uzaklıktaki iki kaleyi ele geçirmiş ve buraları ileriki faaliyetleri için birer üs haline getirmişti.[36]

Bir kısım İsmailî dâî, uzak bölgelerdeki ileri karakollarda güçlü konumlar elde edip bu konumları sağlamlaştırmaya girişirken, geriye kalanlar da dinî propagandalarını Sünnî ortodoksisinin ve Selçuklu iktidarının kalbinin attığı mer-

35 Cüveynî, s. 200/674; karş. Reşîdüddin, s. 107-108; Kâşânî, s. 130-131; İbnü'l-Esîr, h.494, X, s. 217/VIII, s. 202; Hodgson, s. 74.

36 İbnü'l-Esîr, h.494, X, s. 217/VIII, s. 202; Hodgson, s. 76.

kezlere taşımaktaydılar. İsmailî ajanlarıyla Selçuklu hükümdarları arasındaki karşılıklı kan dökme hadiselerini ilk başlatanlar onlar olmuşlardır. İlk hadise, muhtemelen Alamut'un zaptedilmesinden de evvelki bir tarihte, Rey ve Kum'un hemen yakınındaki kuzey platosunda yer alan, Sâve adlı küçük kasabada meydana gelmiştir. On sekiz kişilik bir İsmailî grubu, cemaatten ayrı ibadetler tertipledikleri zannıyla tutuklanmıştır. Bu ilk vukuatları olduğundan, sorgulandıktan sonra serbest bırakılmışlardır. Aynı grubun bir sonraki eylemleri, Isfahan'da yaşıyor olan, Sâveli bir müezzinin öldürülmesidir. Müezzin çağrılarını cevapsız bırakınca İsmailîler, kendilerini ele verebileceği kaygısıyla müezzini öldürmüşlerdir. Arap tarihçi İbnü'l-Esîr'in dediğine göre, söz konusu şahıs, kanını döktükleri ilk kurbanlarıdır. Cinayeti haber alan vezir, elebaşlarının infaz edilmesi emrini vermiştir. Zanlı, babası geçmişte pek çok dinî görevde bulunmuş olup, İsmailî olduğu zannıyla Kirman'da öfkeli bir kalabalığın linç teşebbüsüne kurban gitmiş olan bir vaizin marangoz oğlu Tahir'dir. Tahir idam edilmiş ve cesedi ibretiâlem olsun diye pazar alanında yerlerde sürüklenmiştir. Yine İbnü'l-Esîr'e kulak verecek olursak, Tahir idam edilen ilk İsmailî'dir.[37]

1092 yılına gelindiğinde Selçuklular, İsmailî tehdidine karşı ilk kez askerî tedbirlere başvururlar. Büyük sultan ya da Selçuklu hükümdarlarının ve emirlerinin efendisi Melikşah, biri Alamut'a diğeri de Kûhistan'a olmak üzere iki sefer düzenler. Her iki akın da geri püskürtülür. Alamut'taki savunmaya Rudbar ve Kazvin'den İsmailî yanlıları da katıl-

37 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, Haydarabad, 1359, s. 120-121; aynı yazar, *Telbîsü İblîs*, Kahire, 1928, s. 110 (İng. çev. D.S. Margoliouth, *IC*, IX, 1935, s. 555), İbnü'l-Esîr, h.494, X, s. 213/VIII, s. 200-201; Hodgson, s. 47-48.

mışlardır. Cüveynî, Alamut zaferini konu alan bir İsmailî vesikasından şu alıntıyı yapıyor:

> Sultan Melikşah, 485/1092 yılının başında, Hasan Sabbah'ın ve müritlerinin kökünün kazınması emriyle, Arslantaş adında bir emirini görevlendirir. Emir de, cemaziyülevvelin birinci gününde (Haziran-Temmuz 1092) Alamut önlerine gelir. O sırada Hasan Sabbah'ın Alamut'taki kuvvetlerinin sayısı altmış ilâ yetmiş kadardı ve erzakları da bitmek üzereydi. Ama ellerinde ne kaldıysa kıt kanaat idare edip kuşatmaya karşı koymaya devam etmişlerdir. Hasan'ın dâîlerinden, saflara Zuvara ve Ardistan üzerinden katılmış olan Dihdâr Ebu Ali, sakinlerinin bir kısmını bizzat kendisinin döndürmüş olduğu Kazvin'de yaşıyordu; Tâlikan ve Kûh-i Bara yöresiyle Rey yöresindeki gibi burada da, pek çok insan Sabbahçı propagandanın tesiri altındaydı ve dara düşen soluğu Kazvinli bu adamın yanında alıyordu. Buradan üç yüz kadar adam, Hasan Sabbah'a yardıma koşmuştur. Güç bela Alamut'un kapısından içeri kapağı atmışlar, garnizonun ve kendilerine kalenin dışından destek veren Rudbarlıların da yardımıyla aynı yılın şaban ayının sonlarına doğru (Eylül-Ekim 1092), Arslantaş'ın ordusuna ani bir saldırı düzenlemişlerdir. İlâhî adaletin de yardımıyla dağılan kuşatma ordusu, Alamut önlerinden geri çekilmiş ve soluğu Melikşah'ın yanında almıştır.[38]

Kasım 1092'de, sultanın ölüm haberi ulaştığı vakit de, Kûhistan'daki İsmailî merkezini abluka altında tutan kuşatma resmen kaldırılmıştır.

Bu esnada İsmailîler, isim babalığını yaptıkları zanaatlarındaki (suikast) ilk büyük başarılarını elde ettiler. Kurban

---

38 Cüveynî, s. 201-202/674-675; karş. Reşîdüddin, s. 108-109; Kâşânî, s. 131; Hodgson, s. 74-75.

olarak seçtikleri şahıs, bizzat üstlenmiş olduğu "fitne cerahatini temizleme ve atalet zehrini söküp atma" faaliyetleriyle ismini kara listenin en tepesine taşımış olan, iktidarın fiilî sahibi vezirdi. Hasan Sabbah, suikastın planlarını en ince ayrıntısına kadar bizzat hazırladı: Reşîdüddin, İsmailî kaynağından alıntısında –şüphesiz dilini abartarak– şöyle diyor:

> Nizâmülmülk gibi eşsiz bir avı ağına düşürmek için tüm tuzakları kurmuş ve bu eylemiyle namı dilden dile yayılmış. Hileli manevraları, kurnazca yalanları, haince tertipleri ve ikiyüzlü şaşırtmacalarıyla fedaîliğin âdeta kitabını yazmış ve üstüne şöyle demiş: "Nizâmülmülk belâsını hanginiz temizleyecek?" Ebu Tahir Arranî adında birisi, işi üzerine aldığını gösteren bir hareketle elini göğsüne götürmüş ve ölümden sonra saadete ulaşacağını umduğu günah yolundaki yürüyüşüne başlamış. 12 Ramazan 485 (16 Ekim 1092) cuma gecesi, Sahne'ye bir günlük mesafedeki Nihâvend'de, sûfi kılığında, Nizâmülmülk'ü cariyelerinin çadırına taşıyan tahtırevana yaklaşmış, bıçağını sapladığı gibi Nizâmülmülk'ü şehadet mertebesine ulaştırmış. Nizâmülmülk, fedaîlerce öldürülmüş ilk kişi olma unvanına sahiptir. Efendimiz, Nizâmülmülk'ün ardından şöyle demiş: "Bu iblisin katli, saadetin başlangıcıdır."[39]

Planlı bir terör savaşının ilk kıvılcımı olan bu suikastın peşi sıra, İsmailî öğretilerine kara çalmış, inançlarını ikrar etmiş İsmailîleri zulme mahkûm etmiş hükümdar, emir, general, vali, hatta ilâhiyatçı, kim varsa, bir bir fedaîlerin hançerlerine yem oldular. Gönüllü bir İsmailî karşıtı şöyle demişti:

---

39 Reşîdüddin, s. 110; karş. Cüveynî, s. 204/676-677 (metnin 406-407. sayfalarında editörün notu); Kâşânî, s. 132-133; İbnü'l-Esîr, h.485, X, s. 137-138/VIII, s. 161-162; M.Th. Houtsma, "The Death of Nizam al-Mulk and its Consequences", *Journal of Indian History*, III, 1924, s. 147-160; Hodgson, s. 75.

> Onları öldürmek, yağmur suyundan da helâldir. Topraklarını zaptetmek ve müritlerini öldürmek ve dünyayı bu kirden arındırmak, sultanların ve kralların boyunlarının borcudur. Onlarla ortak olmak, dostluk kurmak, kestikleri etten yemek, evlenmek günahtır. Bir din düşmanını öldürmek, yetmiş Rum gâvuru öldürmekten de helâldir.[40]

Kurbanlarının gözünde suikastçılar, dine ve cemaate karşı cinaî bir komplonun maşası, cani birer fanatikti. İsmailîlerin gözündeyse suikastçılar, imamın düşmanlarına karşı savaşan seçkin bir birlikti; zalimleri ve hainleri bir bir yere serip, inanmışlıklarının ve sadakatlerinin en yüce delilini sunarlarken, karşılığında ebedî saadete kavuşuyorlardı. Katillere yakıştırılan ve kabaca "sofu" manasına gelen *fedaî* tabirini de yine İsmailîler çıkartmıştır ve günümüze dek muhafaza edilebilmiş ilginç bir İsmailî şiirinde, bu kimselerin cesaretlerinden, sadakatlerinden ve kendilerini hiçe sayan adanmışlıklarından bahsedilmektedir.[41] Alamut kaynaklı İsmailî vakayinamelerinde, Reşîdüddin ve Kâşânî'nin yaptıkları alıntılara göre, kurbanların ve cellâtlarının adlarının yazılı olduğu, suikastlara ithaf olunmuş bir şeref defteri yer alıyordu.

Şekil itibariyle İsmailîler, bir yemin ve kabul olunma sistemine ve mertebenin ve bilginin belirlediği bir hiyerarşiye sahip gizli bir cemiyet meydana getirmişlerdir. Müritleri ser verip sır vermemiş olduklarından, haklarındaki bilgimiz bölük pörçük ve içinden çıkılmaz kalmaya mahkûmdur. Ortodoks polemikçiler, İsmailîleri, saf insanları yoldan çıkar-

---

40 Farsça metni yayına hazırlayan Muhammed Takî Dânişpezhûh, *Revue de la Faculte des Lettres, Universite de Tabriz*, XVII/3, 1344, s. 329. Bu ve bunu takip eden yayınlarda Dr. Dânişpezhûh, İsmailîler hakkında çoğunlukla polemik mahiyetinde bir grup ilginç kaynağa yer vermiştir.

41 W. Ivanow, "An Ismaili Poem in Praise of Fidawis", *JBBRAS*, XIV, 1938, s. 63-72.

tıp bu kimseleri sonuna dek dinsizliğin her türlüsünü sergiledikleri bir dizi alçaltıcı imtihandan geçiren bir grup düzenbaz nihilist olarak tasvir etmektedirler. İsmailî yazarların gözündeyse tarikat, müridinin ancak adım adım ilerleyen çetin bir hazırlık ve eğitim sürecinin sonunda zirveye ulaşabilmeleri halinde vakıf olabilecekleri sırların koruyucusudur. Tarikat örgütlenmesi için kullanılan en yaygın tabir, "çağrı" veya "vaaz" manasına gelen *da've*'dir (Farsçası: *davet*); temsilcileri, –bire bir anlamı, atama yoluyla işleyen, papazlık benzeri bir sistemin kurucusu, davetçiler– dâîlerdir. Daha ileriki tarihlere ait İsmailî vesikalarında bu kimseler, vaiz, müderris ve mürit olmak üzere üst ve ast makamlara ayrılmışlardır. Bunların altında, müptedîlerin en alt kademesi olan, "davete cevap veren" manasındaki *müstecipler*, üzerlerindeyse "delil" manasına gelen *hücce* (Farsçası: *hüccet*), yani başdâî yer almaktadırlar. *Cezire* (ada) kelimesi, dâînin başında bulunduğu coğrafî veya etnik nüfuz alanını belirtmek için kullanılmaktadır. Diğer İslâmî tarikatlarda olduğu gibi İsmailîler de, dinî liderlerine Arapçada *şeyh*, Farsçada *pîr* diye hitap etmektedirler. Tarikat mensupları için sıkça kullanılan tabirse *refîk* (yoldaş)'tır.[42]

İsmailîler, 1094'te ciddî bir krizin içine girdiler. Dönemin imamı ve dinî lideri Fâtımî halifesi el-Mustansır'ın Kahire'de

---

42 W. Ivanow, "The Organization of the Fatımid Propaganda", *JBBRAS*, XV, 1939, s. 1-35; karş. aynı yazarın yayına hazırlamış olduğu, Haki Horasani'nin *Divan*'ı (Bombay, 1933, s. 11) ve *Haft Bab of Abu Ishaq Quhistani* (Bombay, 1959, s. 11-14) adlı eser için kaleme almış olduğu giriş yazıları. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. *EI(2)*'deki "dâ'î" (H.G.S. Hodgson) ve "da'wa" (M. Canard) maddeleri. Payeler, Nâsırüddin Tûsî tarafından irdelenmiştir, *The Rawdatu'l - Taslim, Commonly Called Tasawwurat*, ed. ve çev. W. Ivanow, Bombay, 1950, esas metin s. 96-97, çeviri metin s. 143-144. Daha erken dönem materyalleri temel alan, daha çağdaş bir İsmailî anlatısı için bkz. Mian Bhai Molla Abdul Husain, *Gulzari Daudi for the Bohras of India*, Ahmedabad tarih yok (1920?).

ölümüyle, Mustansır'ın yerine kimin geçeciği üzerine bir çekişme patlak verdi. İsmailîler, Mısır hükümdarını halef olarak tanımayı reddetmişler ve meşru hak sahibi olarak, Mustansır'ın sürgündeki büyük oğlu Nizar'ı tanıdıklarını ilan ettiler. Bu bölünmeye kadar İran'daki örgüt, şeklen de olsa, Kahire'deki imama ve başdâîye tâbiydi. Hasan Sabbah da, Abdülmelik İbn Attaş'ın önce vekili, ardından da halefi konumundaki bir ajanıydı. Ama gelinen bu kopuş noktasında, İranlı İsmailîlerin Kahire'deki eski efendilerinin ne desteğine minnet etmeye ne de üzerlerindeki vesayete göz yummaya niyetleri vardı.

Can alıcı meselelerden biri de, imamın –İsmailîlerin ilâhî ve siyasî sistemlerinin odağındaki şahsiyet– kim olacağı idi. El-Mustansır'ın ardından imamlıkta hak sahibi olan kişi Nizar'dı; ama Nizar, İskenderiye'de tutulduğu hapishanede öldürülmüş ve söylentilere göre oğullarının akıbeti de babalarınınkiyle aynı olmuştu. Nizarîlerin bir kısmının iddialarına göre, Nizar gerçekte ölmeyip gizleniyordu ve zamanı geldiğinde Mehdî sıfatıyla geri dönecekti; anlayacağınız, imamların soyu tükenme noktasına gelmişti. Bu ekol çok tutunamadı. Hasan Sabbah'ın bu hususta müritlerine ne tembihlediğine dair bir bilgi mevcut değilse de, ileriki tarihlere ait öğreti, imamlığın Nizar'ın gizlice Alamut'ta büyütülmüş olan torunlarından birine geçtiği fikrini benimsemekteydi. Bir rivayete göre, torun, Mısır'dan İran'a gizlice kaçırılan bir bebekti; diğer bir rivayete göreyse, Nizar'ın oğlunun hamile bir cariyesi Alamut'a getirilmiş ve cariye burada yeni imamı dünyaya getirmişti. Nizarî inanışına göre bu sırlar, zamanında ne pahasına olursa olsun gizli tutulmuş ve aradan uzun yıllar geçene dek de dışarı sızmamıştı.

Ne kendini alenen imam ilân etmiş birinin yokluğu ne de Kahire'yle girilen sürtüşmenin gerektirdiği manevralar,

İsmailîlerin İran'daki faaliyetlerini durdurmuş ya da engellemiş gözükmemektedir. Aksine, 11. yüzyılın son yıllarıyla 12. yüzyılın ilk yılları boyunca, Selçuklular arasında geçici de olsa patlak vermiş olan kamplaşmalardan mümkün olduğunca faydalanarak faaliyetlerini yeni bölgelere taşımışlardır.

Bu eylemlerinden biri olan, 1096'da Elburz'da bir kalenin zaptedilmesi, geçmişteki teşebbüsleriyle örtüşüyordu. Alamut'tan, Hasan'ın Deylem'e gitmeden evvel faaliyet yürütmüş olduğu Damgan bölgesine elçiler yollanmaktaydı. Abdülmelik İbn Attaş'ın saflara katmış olduğu, Muzaffer adındaki gizli İsmailî dönmesi subay, kendilerine büyük yardımlarda bulunuyordu. Damgan'ın güneyinde yer alan Girdkûh kalesi, dayanıklılığı ve konumu itibariyle tam da tarikatın ihtiyaçlarına cevap verecek bir mevziydi, Muzaffer de, İsmailîler için burayı ele geçirmeye girişti. Sadık bir subay izlenimini koruduğundan, bağlı olduğu Selçuklu emirini, sultandan Girdkûh'u istemeye, kendisini de oraya kumandan atamasına ikna etti. Emir de sultan da Muzaffer'in isteklerine olumlu cevap verdiler ve Muzaffer de usulünce Girdkûh'u aldı. Emirin yetkileri ve malî desteği çerçevesinde kalenin tamir ve güçlendirme ihtiyaçlarını karşıladı, ambarlarını da kumanya ve hazineyle doldurdu. Hazırlıkları biter bitmez İsmailî ve Hasan Sabbah'ın müridi olduğunu ilan ederek, kırk yıl boyunca da kaleye hükmedecekti. Horasan ve Batı İran arasındaki anayola bakıyor oluşu ve Mâzenderân'ın doğusundaki İsmailî destek merkezlerine yakınlığı sayesinde Girdkûh kalesi, büyüme sürecindeki İsmailî iktidarının stratejik konumunu güçlendirmiştir.[43]

---

43 Cüveynî, s. 207-208/678-679; Reşîdüddin, s. 116-120; Kâşânî, s. 137-141; Hodgson, s. 76 dipnot ve s. 86-87. Girdkûh kalesi hakkında bkz. W. Ivanow, "Some Ismaili Strongholds in Persia" (*IC*, XII, 1938, s. 392-396) ve Menûçehr Sutûdeh, "Kal'a-i Girdkûh", *Mihr*, VIII, 1331, s. 339-343 ve s. 484-490.

Tam da bu tarihlerde İsmailîler, daha da cüretkâr bir darbeyle, Selçuklu sultanının ikâmetgâhı büyük Isfahan şehrindeki bir tepe üzerinde yükselen Şahdiz kalesini zaptettiler.[44] İsmailî dâîleri, uzunca bir süredir bu şehirde görev yapmaktaydılar; Abdülmelik İbn Attaş burada yaşamış ama Şiilikle itham edilmesi üzerine kaçmıştı. Yeni sultan Berkyaruk'un üvey erkek kardeşleriyle ve üvey annesiyle mücadelesi elçilerin önlerini açmış ve isyan eden şehir halkı tarafından katledilmelerine kadar Isfahan şehrini teröre boğmuşlardır. Başka İran şehirlerinde de benzer başıbozuk şiddet hadiselerinin kaydına rastlanmaktadır.

Abdülmelik İbn Attaş'ın oğlu Ahmed, Isfahan şehrinde yeni bir dönem başlattı. Babası şehir dışına kaçtığı vakit, babasının dinî görüşlerini taşımadığına hükmedilerek kendisinin şehirde kalmasına müsaade edilmişti. Oysa alttan alta İsmailî davasının hesabına faaliyet halindeydi. İranlı bir tarihçinin dediğine göre, çoğunluğu Deylemli paralı askerlerden oluşan bir garnizonda çocuklara hocalık işi bulmu-ş tu. Konumu itibariyle sevgisini kazanmış olduğu insanları, İsmailî saflarına katmış ve en nihayet hisarı ele geçirmişti. Bir diğer rivayete göreyse, kumandanın güvenini kazanıp sağ kolu haline gelerek, ölümünün ardından yerine geçmişti.

---

44 İsmailîlerin Isfahan'daki yükselişlerine ve çöküşlerine, Alamut vakayinamesinde üstünkörü yer verilmiştir. Cüveynî bu hususta tek kelime etmemiştir; Reşîdüddin (s. 120 vd.) ve Kâşânî'yse (s. 142 vd.) başka, İsmailî olmayan kaynaklar üzerinden birkaç kelimeyle geçiştirmişler. Bu konu başlığı, dönemin geneli kapsayan kaynakları dahilinde irdelenmiştir; örn. İbn ar-Râwandî, Râhat us-Sudûr, ed. Muhammed İkbal, Londra, 1921, s. 155-161; Zâhirüddin Nişâpûrî, *Selçuknâme*, Tahran, 1332, s. 39-42; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, IX, s. 150-151. Al-Bundârî, özet, İmâdüddin, *Histoire des Seldjoucides de l'Iraq*, ed. M.Th. Houtsma, Leiden, 1889, s. 90-92; İbnü'l-Esîr, h.494, X, s. 215-217/VIII, s. 201-204; h.500, X, s. 299/302/VIII, s. 242-243. Çağdaş çalışmalar: Hodgson, s. 85-86, 88-89, 95-96; Lewis, "Ibn Attash", *EI(2)*; Muhammed Mihryâr, "Shâhdiz Kujâst?", *Revue de la Faculté des Lettres d'Isfahan*, I, h.1343/m.1965, s. 87-157.

Çok geçmeden İsmailîler, Isfahan yakınlarındaki Hâlincan adlı ikinci bir kaleyi de ellerine geçirdiler ama zorla mı devir yoluyla mı, o bilinmiyor. Vakanüvisler arasında pek revaçta olan bir diğer İsmailî hikâyesine göreyse, marangozun teki kumandanla dost olmuş ve verdiği ziyafette koca garnizonu körkütük sarhoş etmişti.

1092'de Melikşah'ın yerine geçmiş olan Sultan Berkyaruk, vargücüyle üvey kardeşleri Muhammed Tapar ve Sencer'le mücadele halindeydi. En iyi ihtimalle, sultanın İsmailîleri umursadığı yoktu, zaten elinde onlara karşı kullanabileceği kuvvetler de pek azdı; en kötü ihtimalle de, sultan ve komutanlarının bir kısmı, İsmailîlerin kendi düşmanlarına karşı girişecekleri eylemlere göz yummaya, zaman zaman da bizzat yardımlarını kabule hazırladı. Öyle ki, Berkyaruk'un Horasan'daki vekilleri, düşman gruplara karşı Kûhistanlı İsmailîlerin desteğini de arkalarına aldılar. Alamut'taki vakayinamelerde yer alan suikastçıların şeref listesinde, Hasan Sabbah dönemine ait, başta Nizâmülmülk olmak üzere elliye yakın suikastın kaydı yer almaktadır. Bu elli kadar suikastın yarısı bu döneme aitti ve söylentilere bakılırsa, aralarında Muhammed Tapar'ın taraftarları ve Berkyaruk'un düşmanları da yer alıyordu.

1100 yılının yazında Berkyaruk, Muhammed Tapar'ı bozguna uğratarak Horasan'a geri çekilmeye zorlamıştı. Bu zaferin ardından kendilerine güven gelen ve daha bir cüretkâr davranmaya başlayan İsmailîler, işi Berkyaruk'un sarayına ve ordusuna sızmaya dek vardırdılar. Askerlerin büyük çoğunluğunu kendi saflarına kattıkları gibi, karşı koyanları da suikastla tehdit etmekteydiler. Bir Arap vakanüvis şöyle diyor:

> Tek bir kumandan ve subay yoktu ki, evinden dışarı korumasız adımını atabilmiş olsun; hepsi de kıyafetlerinin altına

zırh giyiyorlar, vezir Ebü'l-Hasan dahi, elbisesinin altına örme zırhtan bir gömlek giyiyordu. Sultan Berkyaruk'un üst rütbeli subayları, sultandan, saldırıların korkusuyla, huzuruna silahlarıyla çıkabilmek için izin istemişler, sultan da kendilerine bu izni vermişti.[45]

İsmailîlerin tehditleri ve pervasızlıkları öyle bir hal almıştı ki, Berkyaruk en nihayet harekete geçmek mecburiyetinde kaldı. 1101'de, her ikisini de tehdit eden ortak düşmanlarına karşı ortak bir mücadeleye girişmek üzere, çoktandır Horasan'ın başında olan Sencer'le uzlaşmaya vardı. Sencer, başına en kıdemli emirini geçirdiği kalabalık ve tam teçhizatlı bir orduyu Kûhistan'daki İsmailî bölgelerine gönderdi. Geçtikleri yerleri hallaç pamuğu gibi atan ordu, İsmailîlerin en müstahkem mevkilerinden biri olan Tabes'i kuşatma altına aldı. Tam mancınıklarla surların geniş bir bölümünü yıkıp Tabes'i almak üzerelerken, İsmailîler rüşvet vererek emiri, kuşatmayı kaldırıp geri çekilmeye ikna ettiler. Bu sayede, ikinci bir saldırıyı göğüsleyebilmeleri için gerekli tamiratı ve güçlendirmeleri gerçekleştirebildiler. Üç yıl sonra gelen bir sonraki seferde, düzenli birliklerin yanı sıra bir gönüllüler ordusunu da saflarına katmış olan emir, yeni ordusuyla Kûhistan üzerine yürüdü. Sefer başarıya ulaştıysa da nihaî hedefe varılamadı. Tabes'i ve diğer İsmailî kalelerini zaptedip yıkan Selçuklu birlikleri, İsmailî yerleşim yerlerini yağmaladı, bir grup yöre sakinini köle olarak alıkoydu ve "tek bir kale dahi inşa etmeyeceklerine, tek bir silah satın almayacaklarına ve tek bir kimseyi kendi inanışlarına davet etmeyeceklerine" dair İsmailîlerden söz aldıktan sonra geri çekildi.[46] Çoğuna göre bu şartlar oldukça müsamahakârdı ve

45 İbnü'l-Esîr, h.494, X, s. 220/VIII, s. 203.
46 İbnü'l-Esîr, h.497, X, s. 260/VIII, s. 223.

Sencer bunları kabullendiği için kınanmaktaydı. Öyle ki, İsmailîler vakit geçirmeden Kûhistan'daki mevzilerini bir kez daha sağlamlaştırdılar.

Berkyaruk, Batı İran ve Irak'ta, İsmailî mevzilerine saldırmaya dönük ciddî bir çaba içinde değildi. Buna karşılık, subaylarının ve halkın gönlünü hoş tutabilmek için Isfahan'daki İsmailî sempatizanlarının katledilmelerine izin vermiş veya arka çıkmıştır. Askerler ve halk, çembere aldıkları şüphelilere karşı âdeta bir sürek avına girişmişler ve şehir meydanına getirdikleri kurbanlarını burada katletmişlerdir. En ufak bir itham dahi kâfi sayıldığından, pek çok masum insan, diyor İbnü'l-Esîr, şahsî kin duygularının kurbanı olmuştur. Isfahan'da alevlenen İsmailî karşıtı eylemler Irak'a sıçramış, Bağdat'taki kamplarında kalan İsmailîler öldürülmüş, kitapları da ateşe verilmiştir. İsmailîlerin önde gelenlerinden Ebu İbrahim Esedâbâdî, bizzat sultan tarafından resmî bir görevle Bağdat'a gönderilmiştir. Son gelişmelerin ardından sultan, bu kez Bağdat'a Ebu İbrahim Esedâbâdî'nin tutuklanması emrini yollayacaktır. Cellâtları kendisini öldürmeye geldikleri vakit Ebu İbrahim Esedâbâdî şöyle demiştir: "Tamam, beni öldürdünüz; peki ya kaledekiler, onları öldürebilecek misiniz?"[47]

Ebu İbrahim Esedâbâdî'nin son nefesini vermeden önceki meydan okuması, tam da meselenin özüne işaret etmektedir. Tamam, bir mevzi kaybına uğramışlardı; Berkyaruk'un ılımlı yaklaşımlarından eser kalmamıştı ve bir süredir fedaîlerinden de ses seda çıkmıyordu ama kaleleri dimdik ayaktaydı ve bir duraklama içine girmiş gözükseler de, yarattıkları terör dalgası durmuş sayılmazdı. Şeref listesinin 1101-1103 arası kayıtlarında, Isfahan müftüsünün Isfahan'ın

47 İbnü'l-Esîr, h.494, X, s. 221/VIII, s. 204.

eski camiinde, Bayhan valisiyle İsmailî karşıtı militan bir tarikat olan Kerrâmiyye'nin liderinin de Nişapur camiinde suikasta uğradıklarına rastlamaktayız. Görünüşe göre, o süreçte, Selçuklu memurlarının veya subaylarının öldürülmeleri güçtü ama İsmailîlere meydan okuma cüretinde bulunmuş sivil ve dinî mevkilerdeki şahsiyetlerin cezalandırılmaları hâlâ vazifelerinden biriydi. Tam da bu yıllarda Alamut'un efendisi, bir diğer önemli adımı atarak Suriye'ye dâîler gönderecektir.

Selçuklu imparatorluğunu hedef alan İsmailî tehdidi dizginlenmişse de, tam manasıyla ortadan kaldırılamamıştı. Berkyaruk'un 1105'te ölümünden sonra yerine geçmiş olan halefi Muhammed Tapar, İsmailîleri dize getirmek üzere yeni ve kararlı bir hamle yaptı.

> Sultanlık tamamen eline geçip de karşısında tahtta hak iddia eden bir hasmı kalmadığı vakit, Muhammed'in önünde tek bir iş kalmıştı; o da, İsmailîlerin izini sürüp savaşmak ve Müslümanları bu tarikatın zulmünden ve günahlarından kurtarmaktı. İlk hedef, en çok sorun çıkartan ve başkentini en fazla baskı altında tutan Isfahan kalesiydi. Ordunun başına bizzat kendisi geçti ve 6 Şaban 500 (2 Nisan 1107)'de kaleyi kuşattı.[48]

İsmailîlerin ve dostlarının türlü hileleri ve manevraları, kuşatmayı ve kalenin fethini geciktirmekteydi. Daha işin başında, sultanın ordugâhındaki gizli İsmailî sempatizanlarının yaydıkları yalan tehlike haberleri, sefere çıkılmasını tam beş hafta erteletmiştir. Yörenin İsmailî lideri Ahmed İbn Attaş, başı sıkıştığı anda dini ihtilâfları kışkırtarak zaman

48 İbnü'l-Esîr, h.500, X, s. 299/VIII, s. 242. İbnü'l-Esîr, kuşatmanın eksiksiz bir anlatısını sunuyor.

kazanacaktır. Sultana göndermiş olduğu mesajda, İsmailîlerin Allah'a ve Hz. Peygamber'e inanan, şeriatın izinden giden iyi Müslümanlar olduğunu öne sürmüş; Sünnîlerden tek farklarının imamet müessesesi olduğunu belirterek, sultanın bir mütarekeye gidip bağlılıklarını kabulünün uygun düşeceğini eklemiştir. Bu mesaj –saldırgan tarafla savunma tarafı ve saldırgan tarafın kendi içindeki farklı düşünce ekolleri arasında– dinî bir tartışma doğurmuştur. Sultanın ilâhiyat danışmanlarının çoğunluğu İsmailîlerin iddialarının benimsenmesi yanlısı iken, küçük bir azınlık sert bir yaklaşımla söz konusu iddiaların karşısında durmuşlardır. "Bir de şu soruyu cevaplasınlar:" demiştir bir tanesi, "'Eğer imamınız şeriatın yasakladığı bir şeyi caiz sayıp şeriatın caiz saydığı bir şeyi yasaklarsa ona riayet eder misiniz?' Eğer cevapları evet olursa, kanlarını dökmek helâldir." Sertlik yanlılarının tavizsiz tutumları sayesinde tartışma havada kalacak ve kuşatmaya kaldığı yerden devam edilecektir.

Bunun üzerine İsmailîler de rotalarını değiştirmişler ve "canlarını ve mallarını haydutların elinden kurtarabilmek" için, kendilerine yakınlarda bir istihkâm verilmesi şartıyla bir uzlaşma önermişlerdir. Müzakereler sürerken, sultanın veziri de istihkâma gıda yardımlarının gönderilmesini bizzat ayarlamıştır. Tam bu süreçte bir İsmailî suikastçısının İsmailîlere karşı sözünü esirgemeyen sultanın emirlerinden birine başarısız bir suikast düzenleyip yaralı ele geçmesi üzerine, İsmailîlerin bu manevraları da sonuçsuz kalmıştır. Sultan kuşatmayı bir kez daha sıkıştırınca, İsmailîlerin önünde, teslim olmanın şartlarını müzakere etmekten başka seçenek kalmayacaktır.

Çok geçmeden şartlar üzerinde bir uzlaşmaya varılabilmiştir. Garnizonun bir bölümünün istihkâmı terk edip sulta-

nın koruması altında Tabes'teki ve Errecan yakınlarındaki İsmailî merkezlerine gitmesine müsaade edildi. Kalanlar istihkâmın bir kanadına taşınacaklar, diğer bölümler de sultana teslim edilecekti. Refiklerinin güven içinde vardıklarının haberi ulaştığındaysa, geriye kalanlar da aşağı inecekler ve Alamut'a gitmelerine müsaade edilecekti. Kararlaştırıldığı gibi, ayrılanların sağ salim vardıklarının haberi geldiği halde, Ahmed İbn Attaş, anlaşmanın gereklerini yerine getirmeye yanaşmadı. Kuşatmanın durdurulmasından faydalanan Ahmed İbn Attaş, elinde kalan gücü –seksen kadar adam– istihkâmın elde kalan kanadına yığdı ve kanlarının son damlasına dek dövüşmeye hazırlandılar. İçlerinden bir hainin çıkıp surların birinde asker süsü verilmiş tek sıra silah ve zırh konduğunu –ama gerçekte asker namına kimsenin olmadığını– açık etmesiyle, bozgun kaçınılmaz oldu. Nihaî saldırıda, adamların çoğu kılıçtan geçirildi. Ahmed İbn Attaş'ın karısı, mücevherlerini kuşanıp kendisini surlardan aşağı attı; esir alınan Ahmed İbn Attaş, Isfahan sokaklarında teşhir edilip ardından diri diri derisi yüzüldü; derisinin içi samanla doldurulduğu, kellesi de Bağdat'a gönderildi.

Bu zaferin şerefine yayımlanmış olan zafernamede, sultanın kâtibi, bu tür vesikalarda görmeye alışkın olduğumuz süslü bir dille, Selçukluların, dize getirmiş oldukları düşmanları hakkındaki düşüncelerini şu cümlelerle kağıda dökmektedir:

> Şahdiz kalesinde günah almış yürümüştü... İbn Attaş diye biri vardı ki, aklını günahın yolunda yitirmiş, adamlarına bir yandan Sırât-ı müstakîm yolunu kötülerken, yalanlarla döşeli bir kitabın izinde Müslümanların kanlarının dökülmesine, mallarının gasp edilmesine cevaz vermişti... Isfahan'a geldiklerinden beri ellerinden geleni artlarına koymamışlardı. Saraydan ve ulemadan seçtikleri kurbanlarını

> sinsice takip edip ağlarına düşürmüşler ve korkunç bir biçimde katletmişlerdi ve İslâm'ın yasakladığı daha nice günahı işlemişlerdi... Dini savunma yolundaki bu kutsal savaşımızda, Çin'e dahi gidecek olsalar, atlarımızı üzerlerine sürmek boynumuzun borcu olmuştur.[49]

Burada Çin kelimesinin kullanılması, elbette, Hz. Peygamber'in meşhur bir hadisine atıfta bulunan süslü bir kelime oyunuydu. Ama sultanın İsmailîler üzerine akınları, imparatorluğun doğusundan batısına dek uzanmaktaydı. On iki yıldır İsmailî egemenliğindeki Irak'ın Tekrit şehrine düzenlenmiş olan sefer nihaî başarıya erişememişse de, İsmailî kumandanı şehri yörenin Arap Şiîlerine devretmeye mecbur kalmıştır. Ne derece tesirli olduğu bilinmese de, Sencer doğuda, Kûhistan'daki İsmailî mevziilerine karşı önlemler almak zorunda kalmıştır. Tam bu sırada ya da kısa bir süre sonra, Errecan yakınlarındaki müstahkem İsmailî mevkileri de çökertilmiş ve Huzistan ve Fars bölgesindeki İsmailîlerin de sesi soluğu kesilmiştir.

Ama İsmailî iktidarının kalbi, bu hedeflerden hiçbirisi değildi. Esas merkez kuzeydeydi: Rudbar ve Girdkûh kaleleri, en önemlisi de, Hasan Sabbah'ın ikâmetgâhı, heybetli Alamut kalesi. 1107-1108 yıllarında sultan, veziri Ahmed İbn Nizâmülmülk komutasında bir orduyu Rudbar'a yolladı. Vezirin İsmailîlere karşı şahsî bir kin duymak için yeterli gerekçesi vardı. Babası meşhur Nizâmülmülk, ses getiren kurbanları arasında ilk sırayı almış; oğlu Fahrülmülk de, bir sene evvel Nişapur'da bir suikastçının hançerine hedef olmuştu.

---

49 İbnü'l-Kalânisî, *History of Damascus*, ed. H.F. Amedroz, Beyrut, 1908, s. 153; Fr. çev. R. Le Tourneau, *Damas de 1075 à 1154*, Şam, 1952, s. 68-69.

Sefer kısmî bir başarıya ulaşmış ve İsmailîlerin başını epey ağrıtmışsa da, nihaî hedefine –Alamut'un zaptı ve imhası– ulaşamadı.

> [Ahmed İbn Nizâmülmülk] Andic nehri kıyılarının yakınındaki Alamut ve Üstüvand'ı kıskaca aldı, bir süre devam ettirdiği akınlarında ekinleri ateşe verdi. Daha ileri gidemeyeceklerini anladıkları vakit Rudbar'dan ayrıldılar. Kalelerde korkunç bir açlık baş göstermişti; insanlar, son çare olarak otları yiyorlardı; bu yüzden, karılarını ve çocuklarını başka yerlere yolladılar; [Hasan Sabah] da karısını ve kızlarını Girdkûh'a yolladı.[50]

Sultan, düzenli ordularını üzerlerine gönderdiği gibi, bir yandan da komşularını İsmailîlere karşı ayaklandırmaya girişmiş ve Geylan yöresinin liderlerinden birini iki koldan bir saldırı düzenlemeye ikna etmiş ama bir sonuç alamamıştır. Bir süre sonra, söylentilere göre, yörenin lideri, sultanın kibrinin de tahrikiyle desteğini geri çekmiştir. Başka gerekçeleri de olabilir. Deylem yöresinin liderlerinin, yakınlarındaki dehşet saçan komşularıyla, uzaktaki güçlü egemenleri arasındaki biçare halleri, Cüveynî'nin kaleminden tüm berraklığıyla fark ediliyor:

> Bu sefer yerel hâkimler, ister uzak ister yakın, ister dost ister düşman olsunlar, tehdit altındaydılar ve yıkımın girdabından kurtulamayacaklardı; dost olsalar, İslâm hükümdarları kendilerini dize getirip yok edeceklerdi ve "dünya ve âhiret kaybına" [Kur'an XXII/Hac 11] uğrayacaklardı; düşman olsalar, hilekârlıklarından ve sinsiliklerinden sinip savunmaya çekileceklerdi ve [buna rağmen] çoğu öldürüleceklerdi.[51]

---

50 Cüveynî, s. 211/680; karş. Reşîdüddin, s. 124-125; Kâşânî, s. 135-136; İbnü'l-Kalânisî, s. 162 (Le Tourneau, s. 83-84); el-Bundârî, s. 98-100; İbnü'l-Esîr, h.503, X, s. 335/VIII, s. 259; Hodgson, s. 97.

51 Cüveynî, s. 207/678.

Cepheden saldırarak Alamut'u fethetmek, tek kelimeyle imkânsızdı. Bu yüzden sultan, başka bir yola –İsmailîleri güçten düşürüp direnme iradelerini kıracağı umulan bir yıpratma savaşına– başvurdu. Cüveynî diyor ki:

> Aralıksız sekiz yıl boyunca, birlikler Rudbar'a gelip ekinleri ateşe verdiler ve iki taraf birbirleriyle çatıştılar. Hasan'ın ve adamlarının güçlerinin ve yiyeceklerinin tükendiği anlaşıldığında, [Sultan Muhammed] 511/1117-1118 tarihinde *atabey* Anuştegin Şîrgîr'i ordunun başına geçirdi, ve kaleleri kuşatmasını emretti. 1 Safer'de [4 Haziran 1117] Lemeser'i, 11 Rebiyülevvel'de [13 Temmuz] Alamut'u kuşattılar. Mancınıklarını kurdular ve boğucu bir saldırıya giriştiler. Zilhicce ayına [Mart-Nisan 1118] gelinip de tam kaleleri bir bir zaptedip insanoğlunu bu illetten kurtaracakları sırada, Sultan Muhammed'in Isfahan'da öldüğü haberini aldılar. Birlikler çil yavrusu gibi dağıldılar ve canlarını kurtaran mülhitler, sultanın ordusundan arta kalan kumanya, silah ve araç gereç, ne buldularsa depolarına taşıdılar.[52]

Şîrgîr'in ordusunun zafere bir adım kala geri çekilmesi, büyük bir hayâl kırıklığı yaratmıştır. Savaş meydanını terk etmelerine, bir tek sultanın ölüm haberinin yol açmadığının ipuçlarına rastlamaktayız.

> Selçuklu hükümdarının maiyetindeki vezirlerden Kıvâmüddin Nâsır İbn Ali el-Dergüzînî, iddialara göre, gizli bir İsmailî'ymiş. Isfahan'da ölümünden sonra, Sultan Muhammed'in yerine geçen Mahmud üzerindeki nüfuzu büyükmüş ve sarayda söz sahibi bir mevkideymiş. Şîrgîr'in ordusunun Alamut'tan geri çekilmesini tezgâhlayıp İsmailîlerin canını kurtaran, ardın-

52 Cüveynî, s. 211/681; Reşîdüddin, s. 126-132; Kâşânî, s. 141 vd.; İbnü'l-Esîr, h.511, X, s. 369-370/IX, s. 278.

dan yeni sultanı Şîrgîr'e karşı kışkırtan el-Dergüzînî, bunlara ilâveten, birkaç cinayetin zanlısı olmakla da suçlanmış.[53]

Yoğun saldırılar altında dahi, suikastçılar boş durmamışlardır. 1108-1109 yıllarında, Isfahan kadısı ve gönüllü bir İsmailî karşıtı olan Ubeydullah el-Hatib öldürülmüştür. Kadı, başına gelebileceklerden haberdardı. Zırh giyiyor ve gerekli ne önlem varsa alıyordu ama nafile. Hemedan camiindeki bir Cuma namazı sırasında suikastçı, korumasıyla arasına girip kadıyı hançerlemiştir. Aynı yıl, Nişapur kadısı da, Ramazan ayının sonundaki bayram kutlamaları sırasında öldürülmüştür. Bağdat'taysa Ahmed İbn Nizâmülmülk, şüphesiz Alamut'a düzenlenen bir sefere kumandanlık etmiş olması sebebiyle suikasta uğramış; vezir yaralanmışsa da sağ kurtulmayı başarmıştır. Listede başka kurbanlara da rastlamaktayız: Sünnî ilâhiyatçılar ve hukuk âlimleri ve aralarında sultanın süt kardeşi Emir Kürd Ahmedil gibi yüksek rütbeli şahsiyetler.

Sultan Muhammed'in 1118'de ölümü Selçuklular arasında yeni bir saltanat kavgası dönemi başlatmış, Haşîşîler de bu süreçte, yedikleri darbelerin açtığı yaraları sarmış ve gerek Kûhistan'daki gerekse de kuzeydeki mevzilerini güçlendirmişlerdir. Kardeşleri Berkyaruk ve Muhammed Tapar'ın emri altında doğu vilayetlerine hükmetmiş olan Sencer, zaman içinde, Selçuklu liderleri arasından sıyrılmayı bilmiştir. Bu süreçte, İsmailîlerle Sünnî devletler arasındaki ilişkiler değişmeye başlamıştır. İsmailî hareketinin nihaî hedefinde bir sapma yaşanmamışsa da, merkezî bölgelerdeki yıkıcı ve terörist faaliyetler durdurulmuş; bunların

53 el-Bundârî, s. 147.

yerine, eldeki toprakların savunulmasına ve güçlendirilmesine, hatta bir nebze de olsa siyasî alanda bir tanınmışlık elde edilmesine çalışılmıştır. Selçuklu fatihlerin son vermiş oldukları, Orta Doğu'nun parçalanma süreci kaldığı yerden başladığı gibi, İsmailî emirlikteleri ve beylikleri bağımsız devletçikler furyasına katılmışlar ve hatta yerel ittifaklar ve kamplaşmalar içine girmişlerdir.

Cüveynî'den dinlediğimiz bir hikâye, Sencer'in İsmailîlerin bağımsızlıklarına göz yummuş oluşuna açıklık getirmektedir:

> Hasan Sabbah, barışın tesisine dönük olarak elçiler yollamış fakat önerileri kabul olunmamıştır. Bunun üzerine Hasan, türlü hile ve desiseyle, sultanın saray erkânından belli şahsiyetlere rüşvet vererek, kendisini sultanın huzurunda savunmaları için yanına çekmiş; yüklü miktarda para ve bir hançer göndermiş olduğu, sultanın harem ağalarından biri, sultanın sızıp kaldığı bir sırada usulca sokulup hançeri yatağının başucunda yere saplamıştır. Ayılıp da hançeri gördüğü vakit sultan tehlikeyi sezinlemişse de, kimden şüpheleneceğini bilemediğinden hadisenin gizli tutulmasını emretmiştir. Hasan Sabbah, hemen ardından yolladığı bir haberciyle şu mesajı göndermiştir: "Ben istemez miydim, o hançer taş zemine değil de sultanın yumuşacık göğsüne saplansın." Paniğe kapılan sultan, o andan itibaren İsmailîlerle arayı iyi tutmaya özen göstermiştir. Uzun lâfın kısası, bu komploya kanan Sultan Sencer İsmailîlere saldırmaya ürkmüş, bunu fırsat bilen İsmailîler de *davalarında* aşama kaydetmişlerdir. Bununla da yetinmeyen sultan, Kum civarındaki topraklardan aldığı vergilerden İsmailîlere üç bin dinarlık bir pay ayırmış ve bugün de hâlâ süren bir âdet olarak, Girdkûh'tan geçen seyyahlardan cüz'î bir geçiş ücreti almalarına da göz yummuştur. İsmailî kütüphanelerinde bizzat rastlamış olduğum, İsmailîlerin gururlarını okşayıcı, Sultan Sencer imzalı fermanlar, Sultan'ın İsmailîlerin eylemlerine göz yuman ve

kendileriyle iyi geçinmeye özen gösteren davranışlarının ne raddeye varmış olduğunu pekalâ gözler önüne sermektedir. Diyeceğim o ki, İsmailîler, Sencer dönemini huzur ve esenlik içinde geçirmişlerdir.[54]

Abbasî halifeleri ve Selçuklu sultanları dışında, Alamutlu Nizarîlerin diğer bir düşmanları daha vardı. Kahire'de hâlâ bir Fâtımî halifesi vardı ve aynı dinin hasım kolları olarak halifenin taraftarlarıyla İranlı Nizarîler, birbirlerine hâlâ sürmekte olan köklü bir nefret besliyorlardı. Vezirlik ve ordular kumandanlığı mevkilerinde yiğitliğiyle nam salmış olan Efdal, 1121'de Kahire'de katledilmişti. Söylentiler dönüp dolaşıp Haşîşîleri hedef gösteriyordu ama dönemin Şamlı vakanüvislerinden biri bunu, "boşlukta bir bahane ve mesnetsiz bir iftira"[55] saymaktaydı. Dediğine göre, cinayetin esas sebebi, Efdal ile, 1101'de Müsta'lî'nin yerine geçmiş olan Fâtımî halifesi el-Âmir arasındaki bir sürtüşmeydi. El-Âmir, kudretli vezirinin vesayetinden rahatsız olmuş ve ancak ölümüyle rahat bir nefes alabilmişti. Kulağa söylentiden ibaret gibi gelse de bu seferlik işin aslı buydu. Kâşâni'nin alıntı yaptığı İsmailî rivayetindeyse, cinayet, "Halepli üç refik"e atfedilmekteydi. Efdal'in ölümünü haber alır almaz, "Efendimiz yedi gün yedi gece kutlama yapılmasını buyurmuştu ve halk, refiklerini hem eğlendirmiş hem de yedirip içirmişti."[56]

El-Efdal'in hem Alamut kalesinde hem de Kahire sarayında sevinçle karşılanmış olan katli, iki mezhep arasında yeni-

54 Cüveynî, s. 213-215/681-682; karş. Reşîdüddin, s. 123; Kâşânî, s. 144. Suriyeli İsmailî bir yazar, hançer ve mesaj hikâyesini, Selahaddin'le ilişkili olarak anlatmaktadır.

55 İbnü'l-Kalânisî, s. 203; İng. çev. H.A.R. Gibb, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, Londra, 1932, s. 163.

56 Reşîdüddin, s. 133, 137; karş. Kâşânî, s. 153, 156.

den bir yakınlaşma doğması için elverişli bir ortam gibi gözükmekteydi. 1122'de Kahire'de düzenlenen halka açık bir toplantıda, Musta'lî lehindeki ve Nizar aleyhindeki savlar dile getirilmiş; bu esnada, halife, kendilerinden ayrı duran tarikat kardeşlerine ve Kahire'deki yeni vezire hitaben, manevî şahsiyetinin meşruiyetini savunan bir mektup göndermişti; Halife el-Me'mûn, divan kâtibine, Hasan Sabbah'ı doğru yola geri dönmeye ve Nizar'ın imamlığı iddiasından vazgeçmeye davet eden uzunca bir mektup da yazdırmıştı. Buraya kadar, –kendisi İsmailî Şiî'si değil, On İki İmam Şiî'si olan– el-Me'mûn, hem halifeyi hem de dâîleri hoş tutacak bir çizgi izlemiştir. Ama vezirin, Hasan Sabbah'la ilişkilerin daha da ilerletilmesine hiç mi hiç niyeti yoktu. El-Âmir'le el-Me'mûn'u birlikte hedef alan bir suikast girişiminin haber alınması üzerine, sınır bölgelerinde ve Kahire'de, suikastçı ajanların sızmalarının önüne geçebilmek üzere olağanüstü önlemler alındı.

> El-Me'mûn, başa geçtiğinde, İbnü's-Sabbah'ın [Hasan Sabbah] ve Bâtınîlerin el-Efdal'ın ölümüne pek sevindiklerini, üstelik İsmailîlerin el-Âmir'le kendisini bir arada öldürmenin planlarını kurduklarını ve bu planlarını gerçekleştirmek üzere Mısır'daki refiklerine haberciler gönderdiklerini ve bu habercilerin de bu kimselere para dağıttıklarını haber almıştı.
>
> El-Me'mûn, Askalân valisinin yanına gidip kendisini kovmuş ve yerine yeni birini atamıştı. Yeni valiye, Askalân'da iş sahibi kim varsa tespit edip, halkın tanıyıp bildiklerinin dışındakilerin işyerlerini kapatmasını emretti. İlâveten, Askalân'a dışarıdan gelmiş tüccarların tümünü ve diğer kim varsa herkesi en ince ayrıntısına kadar soruşturmasını, birinci ağızdan da olsa kimlik ve memleket bildirimlerine tek başına itibar etmemesini... herkesi tek tek çapraz sorguya

tâbi tutmasını da tembihledi. Aralarında o güne dek şehre adımını atmamış olanlar varsa, kendilerini daha sınırdayken durdurmalı ve geliş sebeplerini ve yanlarında getirmiş oldukları malları soruşturmalıydı. Kervancılara kadar herkese aynı muamelede bulunmalı ve halkın tanıdığı, ülkeye sürekli girip çıkanlar haricindekilere giriş hakkı tanımamalıydı. Bilbays şehrinde ve sınır kapısında kontrol edilecek olan tacirlerin sayısını, adlarını, hizmetlilerinin adlarını, deve sürücülerinin adlarını ve mallarının listesini divana yazılı olarak bildirmeyen kervanlara yol vermemeliydi. Bu sırada, tacirlere hürmette kusur etmemeli ve kendilerini gücendirecek hareketlerden de kaçınmalıydı.

Ardından, el-Me'mûn, eski ve yeni Kahire valilerine gönderdiği emirle, şehir sakinlerinin adlarını sokak sokak, ev ev kaydetmelerini ve izin almadan kimsenin başka bir eve taşınmasına müsaade edilmemesini buyurdu.

Sicil bilgileri eline ulaşıp da Kahire'nin eski ve yeni sakinlerinin adları, unvanları, durumları, meslekleri neydi, kendilerini ziyarete gelen yabancılar kimin nesiydi öğrendikten sonra, bu evleri tek tek dolaşıp İsmailîler hakkında tafsilâtlı bir soruşturma yapmaları ve izini kaybettirmiş kimse var mı öğrenmeleri için şehre kadınlar yolladı... peşleri sıra da bir grup asker yollayarak ve kuşkulu kim var kim yok tutuklattı...[57]

Halifenin çocuklarının hocası da dahil olmak üzere, tariflere uyan çok sayıda casus yakalandı; bir kısmının üzerinden, Hasan Sabbah'ın Mısır'da kullanmaları için göndermiş olduğu paralar çıktı. Mısırlı vakanüvisin dediğine göre, vezirin kolluk kuvvetleri ve casusları o denli başarılı olmuşlardı

57 İbn Müyesser, *Annales d'Egypte*, s. 65-66; karş. *a.g.e.*, s. 68-69; İbnü's-Sayrafî, *el-İşâre ilâ men Nâle'l-vizâre*, ed. Ali Muhlis, *BIFAO*, XXV, 1925, s. 49; S.M. Stern, "The Epistle of the Fatimid Caliph al-Âmir (Al-Hidâya al-Âmiriyya) - its Date and Purpose", *JRAS*, 1950, s. 20-31; Hodgson, s. 108-109.

ki, bir suikastçı, daha Alamut'tan çıkar çıkmaz ağa takılıyor ve hareketleri haber veriliyordu. Görünüşe bakılırsa, Nizarî liderlere hitaben, cezalandırılma korkusu duymaksızın cemaate yeniden katılmaya davet eden bir af mektubu yollanmamış ve Kahire'yle Alamut arasındaki ilişkiler süratle bozulmuştu.

1124 yılının Mayıs ayına gelindiğinde, Hasan Sabbah hastalanıp yatağa düştü. Ecelinin geldiğini anlamış ve yerine kimin geçeceğine karar vermişti. Halefi olarak, yirmi yıl boyunca Lemeser'in kumandanlığını yürütmüş olan Buzurg-Ümîd'i seçmişti.

> Buzurg-Ümîd'i alıp getirmesi ve kendisini halefi olarak ataması için birisini Lemeser'e gönderdi. Ardistanlı Dihdâr Ebu Ali'yi sağına oturttu ve kendisini propaganda faaliyetlerinin başına getirdi; Kasranlı Âdem'in oğlu Hasan'ı soluna, ordularının kumandanı Kiyâ Ebu Cafer'i de önüne oturttu. Ve kendilerine, başlarında Buzurg-Ümîd olmak üzere, imam gelip de devletin başına geçene dek uyum içinde çalışmalarını buyurdu. Ve 6 Rebiyülahir 518, Çarşamba günü [23 Mayıs 1124, Cuma] ruhunu Allah'ın ateşine ve cehennemine teslim etti.[58]

Böylece görkemli bir devir kapanmış oldu. İsmailî dostu sayamayacağımız bir Arap biyografi yazarı dahi, Hasan Sabbah'ı, "keskin zekâlı, yetkin, aritmetik, astronomi, büyü ve daha pek çok alanda bilgi sahibi"[59] diye tasvir etmektedir. İranlı vakanüvislerin aktardıkları, İsmailîlerce kaleme alınmış biyografi, sofuluğuna ve dünyevî hayattan elini eteğini çekmişliğine vurgu yapmaktadır. "Alamut'ta ikâmet ettiği

58 Cüveynî, s. 215/682-683; karş. Reşîdüddin, s. 133-134; Kâşânî, s. 153-154.

59 İbnü'l-Esîr, h.494, X, s. 216/VIII, s. 201; Makrîzî, *Mukaffâ*, el-Hasan İbnü's-Sabbâh konusu.

otuz beş yıl boyunca kimse ne ortalık yerde şarap içebilmiş ne de testilerine şarap doldurabilmiş."[60] Acımasızlığı karşıtlarıyla sınırlı kalmamış. Oğullarından birini, sırf şarap içti diye idam ettirmiş; bir diğeriniyse, sonradan aksi ispat edilmişse de, dâî Hüseyin Kâinî'nin katlini azmettirmekten idam ettirmiş. "Ve onları kayırmadığını, böyle bir şeyin aklından dahi geçmediğini zihinlere nakşettirmek istercesine, her iki oğlunun idamlarını sık sık dile getirmiştir."[61]

Hasan Sabbah, hem bir eylem adamı hem de bir düşünür ve yazardı. Sünnî yazarlar, eserlerinden iki alıntıyı –bir özyaşam öyküsü parçası ve bir ilâhiyat risalesinin özeti[62]– muhafaza etmişlerdir. Kendinden sonraki dönemlerde yaşamış İsmailîler, Hasan Sabbah'ı, Kahire'yle kopuşun ardından ilân edilmiş olup Nizarî İsmailîlerin elinde geliştirilmiş olan, davetü'l-cedîde –yeni davet– adlı, reforme edilen İsmailî öğretisinin öncü ismi olarak hürmetle yâd etmiştirler. İleriki tarihlere ait Nizarî eserlerinde, Hasan Sabbah'ın öğretilerinden alıntı veya özet halinde bir dizi pasaj yer almaktadır. Hasan, asla bir imam olduğunu iddia etmemiştir; sadece imamın bir temsilcisi olduğunu öne sürmüştür. İmamın ortadan kaybolmasının ardından, hücce, delil –zamanın kayıp imamının bilgisinin kaynağı, geçmişteki adları sanları belli imamlarla geleceğin imamlarının nesilleri arasındaki canlı bağ ve dava'nın lideri– olduğunu söylemiştir. İsmailî öğretisi, özü itibariyle, serbestliğe mahâl vermemektedir. İnsanın, talimin, yani yetkin öğretinin izinden gitmekten

60 Cüveynî, s. 210/680; karş. Reşîdüddin, s. 124; Kâşânî, s. 145.

61 *a.g.e.*

62 Özyaşam öyküsü için, bu bölümün kaynakça açıklamalarına bakınız. Risalesinin dört bölümü kapsayan özetinin Arapça bir tercümesine, 12. yüzyılda, dindışı düşünceleri kaleme almış olan el-Şehristânî'nin yukarıda adını zikretmiş olduğumuz *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserinde rastlamaktayız; İng. çev. Hodgson, s. 325-328.

başka seçeneği bulunmamaktadır. Nihaî yol gösterici, imamdır; birinci elden kaynak, itimat ettiği temsilcisidir. İnsanlar, Sünnîlerin de dediği gibi, ne kendi imamlarını seçmeye ne de ilâhiyat ve hukuka dair meselelerde doğru olanın tayinine ilişkin hüküm bildirmeye muktedir değildirler. Sadece imam vahyi ve aklı doğrulayabilir; sadece İsmailî imamı, akidelerinin ve öğretisinin doğası gereği buna kadirdir, dolayısıyla gerçek imam odur. Riyakâr hasımlarının müritleri günahkâr, öğretileri yalandır.

Bahis konusu ettiğimiz bu öğreti, sadakate ve itaate yaptığı vurguyla ve dünyayı olduğu haliyle kabullenmeyi reddedişiyle, gizli, devrimci bir muhalefetin elinde güçlü bir silaha dönüşmüştür. Mısır'daki Fâtımî halifeliğinin ıstırap verici gerçeklikleri, İsmailîlerin iddiaları için birer utanç vesilesi haline gelmiştir. Kahire'den kopuşları ve sır dolu bir imama bağlanmaları, İsmailîlerin tutkularının ve adanmışlıklarının bastırılmış gücünü açığa çıkarmıştır; bunları ayağa kaldırıp bir mecraya sokmak da Hasan Sabbah'ın marifeti olmuştur.

İRAN'DA DAVET

Kaynakça:

Hasan Sabbah dönemine ait kaynaklara dair yukarıda söylenenlerin pek çoğu, İsmailîlerin İran'daki tarihinin Hasan Sabbah'ın ölümüyle Moğol istilâsı arasında geçen zaman dilimini içine alan bölümüne dayanmaktadır. Bizim esas kaynağımız, halen, Cüveynî, Reşîdüddin ve Kâşâni tarafından alıntılanmış parçalarıyla Alamut vakayinameleridir. Nizarî İsmailîlerinin günümüze dek erişebilmiş literatürü esasen dinî içerikte olsa da, tarihî öneme sahip kimi pasajlar muhafaza edilebilmiştir. İlâve bilgi için, Arapça ve Farsça kaleme alınmış olan, Selçuklu, Harezmî ve Moğol dönemlerine ait, tarih ve diğer dallarda genel içeriğe sahip literatüre göz atılabilir. Yalnız bunların pek azı, halihazırda bir Avrupa diline çevrilmiş bulunmaktadır. Profesör Boyle'un Cüveynî çevirisi haricinde şunları örnek gösterebiliriz: Ch. Defremery, "Histoire des Seldjoucides" (Hamdullah Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*), *JA*, XI, 1848, s. 417-462; XII, 1848, s. 259-279, 334-70; H.G. Raverty, *Tabakât-ı-Nâsırî* (Minhâc-i Sirâc Cüzcânî), 2 cilt, Londra 1881; O. Houdas, *Histoire du Sultan Djelal el-Din Mankobirti* (Muhammed en-Nesevî), Paris, 1895; E.G. Browne, *History of Tabaristan* (İbn İsfendiyâr), Londra, 1905. İsmailî darphanelerinden çıkma, h.542/m.1147-1148, h.548/m.1153-1154, h.551/m.1156-1157 ve h.555/m.1160-1161 tarihli bir grup İsmailî sikkesi, P. Casanova tarafından incelenmiştir: "Monnaie des Assassins de Perse", *Revue Numismatique*, 3. seri, XI, 1893, s. 343-352. Küçük bir İsmailî altın sikkesi, İstanbul Eski Eserler Müzesi'nde muhafaza edilmektedir (E 175).

İsmailî tarihinin üzerine oturduğu temel monograf, Prof. Hodgson tarafından kaleme alınmış olan ve başta W. Ivanow olmak üzere diğer âlimlere ait erken tarihli eserlerin irdelendiği monografıtır. Daha genel anlatılar için *EI(2)*'deki "Alamut", "Buzurg-Ummîd" vd. başlıklı makalelere bakılabilir. İsmailî tarihine özgü unsurlar, Bayan L.V. Stroyeva tarafından irdelenmiştir: "'Den'voskresenya iz Mertvıkh i Ego Sotsial'naya Suschnost", *Kratkiye Soobshceniya Institua Vostokovedeniya*, XXXVIII, 1960, s. 19-25; ve "Poslednii Khorezmshah i Ismailiti Alamuta", *Issledovaniya po İstorii Kul'turi Naradov Vostoka: Sbornik v cest Akademika I.A. Orbeli*, Moskova-Leningrad, 1960, s. 451-463. İsmailîler ve tarih bağlamındaki konumlarına dair bir dizi anlatıya H.L. Rabino di Borgomale tarafından kaleminden yer verilmiştir: "Les dynasties locales du Gîlân et du Daylam", *JA*, CCXXXVII, 1949, s. 301 vd., özellikle de s. 314-316.

Selçuklular ve haleflerine dair göndermeler için Claude Cahen'den bölümlere; K.M. Setton (başeditör), A History of the Crusades, c. I, ed. M.W. Baldwin, Philadelphia, 1955, Bölüm 5 ve c. II, ed. R.L. Wolff ve H.W. Hazard, 1962, Bölüm 19 ve 21; ve *EI(1)* ve *EI(2)*'deki ilgili makalelere başvurulabilir. Türk, İranlı ve Arap âlimlerin ayrıntılı eserleri arasında şunları sıralayabiliriz: Osman Turan, *Selçıklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara, 1965; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçıklu İmparatorluğu Tarihi*, c. II, *İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara, 1954; Hüseyin Emin, *Târîhü'l-Irâk fi'l-Asri's-Selçûkî*, Bağdat, 1965; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara, 1956; Abbas İkbâl, *Târîh-i Mufassal-i İrân*, c.I, Tahran, 1341.

Bir Selçuklu sultanının ölümü, çoğu kez tüm olumlu gidişatın bir anda duraklaması, devletin dahilî ve haricî düşmanlarının, ellerine geçen fırsatları değerlendirmeye girişebildikleri bir çatışma ve belirsizlik süreci anlamına gelmektedir. Hasan Sabbah'ın ölümüyle, pek çokları, kurucusu olduğu İsmailî emirliğinin akıbetinin de dönemin Müslüman hükümetleriyle aynı olacağı beklentisine kapılmış olmalılar.

1126 yılında, Buzurg-Ümîd'in tahta geçmesinden iki yıl sonra, Sultan Sencer bu beklentiyi giderecek bir saldırı başlattı. Sencer, 1103 tarihli Tabes seferinden beri İsmailîlilere karşı herhangi bir harekete girişmediği gibi, iki taraf arasında adı konmamış bir anlaşma sağlanmış dahi olabilir. 1126 tarihli İsmailî saldırısını kaçınılmaz kılacak herhangi bir casus belli [savaş sebebi –çev.] bilgimiz dahilinde değildir. Sultanın kendine güveninin artmış olması, buna mukabil zorunlu iktidar değişikliğinin İsmailîleri bir zaafiyete uğratmış olabileceği

kanaati, imparatorluğun, sınırlarının hemen ötesinde ve hatta yer yer sınırlarının içerisinde varlığını sürdüren bu bağımsız güce tahammüle bir son verme kararı için makul bir izahat sayılabilir. Sultanın sertlik yanlısı veziri Muîneddin Kâşî, bu kararın alınmasında büyük rol oynamıştır.

Görünüşe göre, ilk saldırı doğudan gelmiştir.

> Aynı yıl, vezir... İsmailîlerle savaşa girilmesini, görüldükleri yerde öldürülmelerini, mülklerinin yağmalanmasını ve kadınlarının esir alınmasını emretti. Ellerinde tuttukları Turaysis'e (Kûhistan'da bir yer) ve Nişapur vilayetindeki Beyhak'a bir ordu yolladı... askerlere, neleri var neleri yok talan edin, önünüze çıkan tek bir İsmailî'yi dahi sağ koymayın, diye buyurdu.[63]

Görünüşe göre, İsmailîler Müslümanlar arasındaki savaşlarda İslâm hukukunun esirlere ve sivillere tanıdığı haklardan mahrum bırakılmışlar ve ölmekten veya köle olmaktan başka hakkı olmayan kâfirler muamelesi görmüşlerdir. Arap vakanüvis, iki zaferden –halkının kılıçtan geçirildiği ve liderlerinin cami minaresinden atlayıp intihar ettiği, bir İsmailî köyü olan Tarz'ın fethi ve askerlerin "arkalarında bir yığın ceset bırakıp yanlarında yüklü bir ganimetle geri döndükleri" Turaysis saldırısı– bahsetmektedir. Görünen o ki, İsmailî seferi tatmin edici bir neticeye ulaşılamadan son bulmuştur. Yöre halkının desteğiyle düzenlenmiş bir diğer seferse bozguna uğramış ve kumandanlardan birisi geride esir bırakılmıştır.

İsmailîlerin misillemesi gecikmeyecektir. İki fedaî, uşak kılığında vezirin maiyetine sızarlar ve maharet ve sadakatle-

63 İbnü'l-Esîr, h.520, X, s. 445/VIII, s. 319; karş. İbn Funduk Bayhakî, *Târih-i Beyhak*, ed. Ahmet Behmenyâr, Tahran, tarihsiz, s. 271, 276; Köymen, s. 151-156; Hodgson, s. 101-102.

ri sayesinde vezirin itimadını kazanırlar. Vezirin nevruz vesilesiyle sultana hediye olarak göndereceği iki Arap atını seçmek üzere ikisini de huzuruna çağırmasıyla, bekledikleri fırsata kavuşurlar. Cinayet, 16 Mart 1127 tarihinde gerçekleşir. "Şerefiyle, kendine yaraşır bir biçimde dövüştü" demiştir İbnü'l-Esîr, "ve Allah katında şehitlik mertebesine ulaştı."[64] Aynı tarihçinin kayıtlara geçmiş olduğu üzere, Sencer'in Alamut'a misilleme olarak düzenlemiş olduğu seferde on binin üzerinde İsmailî katledilmiştir. İsmailî kaynaklarında veya başka herhangi bir kaynakta izine rastlanmayan bu hadiseyi, bir kurmacadan ibaret saymamız mümkündür.

Aradaki husumet sona erdiği vakit, İsmailîler geçmişe nazaran daha da güçlü bir konuma eriştiler. Rudbar'da Meymûndiz[65] adında yeni ve sağlam bir kale inşa ederek buradaki mevzilerini takviye etmişler ve başta Tâlikan olmak üzere topraklarını genişletmişlerdir. 1129 yılında İsmailî kuvvetleri doğudan, tahminen Kûhistan üzerinden Sistan'a saldırdılar.[66] Aynı yıl, Isfahan'daki Selçuklu sultanı Mahmud, barışın tesisinde fayda görerek, Alamut'tan bir elçiyi görüşmeye davet etmiştir. Ne yazık ki elçi, yanında bir diğer elçiyle beraber sultanın huzurundan ayrıldıktan hemen sonra Isfahan halkı tarafından linç edilmiştir. Sultan özür dileyip hadisede bir dahlinin olmadığını iletmişse de, Buzurg-Ümîd'in katillerin cezalandırılması talebini kabule yanaşmamıştır. İsmailîler misilleme olarak Kazvin'e düzenlemiş oldukları

64 İbnü'l-Esîr, h.521, X, s. 456/VIII, s. 325; karş. Hândemir, *Destûr el-Vüzerâ*, Tahran, 1317, s. 198; Nâsırüdin Münşî Kirmânî, Nesâimü'l-Eshâr, ed. Celâledin Muhaddis, Tahran, 1959, s. 64-69; Abbâs İkbâl, Vizâret der Ahd-i Selâtîn-i Buzurg-i Selcûkî, Tahran, 1338, s. 254-260.

65 Reşîdüddin, s. 138; Kâşânî, s. 158. Cüveynî, Meymûndiz'in inşaatına değinmemektedir. Kalenin inşa alanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Willey, *The Castles of the Assassins*, s. 158 vd.

66 *Târîh-i Sistân*, ed. Bahâr, Tahran, 1935, s. 391.

saldırıda, kendi vakayinamelerine göre dört yüz kişiyi öldürmüşler ve yüklüce bir ganimet ele geçirmişlerdir. Kazvinliler karşı koymaya çabalamışlarsa da, diyor İsmailî vakanüvis, refikler bir Türk emirini öldürdükleri vakit geriye kalanlar kaçışıvermiştir.[67] Aynı tarihte, bizzat Mahmud'un komutasında Alamut'a düzenlenmiş olan saldırı da, bir sonuca varılamadan başarısızlığa uğramıştır.

1131 yılında Sultan Mahmud ölünce, kardeşleri ve oğulları arasında alışığı olduğumuz taht kavgaları baş gösterdi. Emirlerin birkaçı, Sultan Mesud'a karşı Bağdat halifesi el-Müsterşid'le ittifaka girmişlerse de, 1139 yılında halife yanında veziri ve çok sayıda yüksek mevkiden adamıyla beraber Hemedan yakınlarında Mesud'a esir düştü. Sultan, kıymetli ganimetini Merâga'ya götürmüş ve denildiğine göre, burada kendisine saygıda kusur edilmemişti ama bir grup İsmailî'nin kampa sızıp halifeyi katletmelerine de mani olunamamıştı. Bir Abbasî halifesi –Sünnî İslâm'ın sözde lideri–, fırsatı yakalandığı vakit suikastçıların hançerleri için kaçırılmayacak bir hedefti, fakat söylentilere göre, Mesud bu işte bizzat parmağı olmakla veya suikasta kasten göz yummuş olmakla itham edilmiş, hatta Selçuklu hükümdarlarının üzerindeki nüfuzunu koruyan Sencer ismi, azmettirici sayılmıştır. Cüveynî, her iki ismi de maruz kaldıkları ithamdan kurtarmak üzere epey bir uğraşır:

> Sencer hanedanına husumet besleyen bir avuç kendini bilmez, bu fiilden Sencer ve Mesud isimlerini sorumlu tutmuşlar. Ama "Kâbe'nin Rabbi şahittir, müneccimler yalan söylemişlerdir!' Sultan Sencer'in iyi ahlâkı ve lekesiz mizacı, Hanefî inancına ve şeriata olan bağlılığından ve sunduğu destekten bellidir, Halifeliğe olan hürmeti ve halifeye karşı

67 Reşîdüddin, s. 140; Kâşânî, s. 159.

merhameti ve şefkati de, hoşgörünün ve vicdanın timsali Sencer ismine isnat edilen ithamların ne denli asılsız olduğunun delilidir.[68]

Halifenin ölüm haberi Alamut'ta sevinçle karşılandı. Yedi gün yedi gece süren şölende refiklere övgüler düzülürken, Abbasîlerin isimlerine ve simgelerine sövüldü.

Buzurg-Ümîd devrinde İran'da işlenmiş olan suikastların sayısı, yok denecek kadar az değilse de kabarık da sayılmaz. Halifeye ilâveten listede bir Isfahan valisi, halifenin şehri ziyaretine yakın katledilmiş olan bir Merâga valisi, bir Tebriz valisi ve bir Kazvin müftüsü yer almaktadır.

Suikastlardaki sayıca azalma, sadece İsmailî emirliğinin tabiatındaki bir değişimden ibaret değildir. Hasan Sabbah'ın aksine, Buzurg-Ümîd, bir yabancı değil, bizzat Rudbar'ın yerlilerinden biriydi; Hasan gibi, halkın içinde ajitasyon tecrübesi olmayıp, faal yaşamının büyük bölümünü bir hükümdar ve idareci olarak geçirmiştir. Topraklarının mutlak hâkimi olma vasfını üzerine alması ve başkalarının da kendisini bu vasfıyla kabullenmiş olması, İsmailîlerin eski ve korku salan düşmanı Yarankuş emirinin, Harezmşah'ın büyüyen gücü karşısında, maiyetiyle beraber Alamut'a firar edercesine kaçışıyla âdeta tasdiklenmektedir. Şah, emiri İsmailîlerin dostu olmakla itham ederek teslim olmasını istemiş – fakat Buzurg-Ümîd, "Himayem altına aldığım kimseye düşman muamelesi etmem" diyerek, şahın bu talebini reddetmiştir.[69] Buzurg-Ümîd devrinin İsmailî vakanüvisi, –devrimci bir liderden ziyade, şövalye ruhlu bir hükümdar portresi çizen– benzer âlicenaplık öykülerinden kıvançla bahsetmektedir.

---

68 Cüveynî, s. 220-221/685; karş. Reşîdüddin, s. 141-142; Kâşânî, s. 164-165; Hodgson, s. 104.

69 Reşîdüddin, s. 142; Kâşânî, s. 165; Hodgson, s. 103.

İsmailî hükümdarı, dine aykırı düştüğü ithamlarına maruz kalma raddesine gelene dek bu rolü oynamayı sürdürdü. 1131 yılında, diyor İsmailî vakanüvis, Deylem'de Ebu Hâşim isminde bir Şiî çıkarak Horasan'a dek mektuplar gönderir. "Buzurg-Ümîd, kendisine, dikkatini Allah'ın delillerine çeken bir mektup yollamıştır." Ebu Hâşim de şu cevabı vermiştir: "Senin dediğin düpedüz imansızlıktır, küfürdür. Karşılıklı oturup konuşabilirsek inançlarındaki sapkınlığı yüzüne de söylerim." İsmailîler cevaben, Hâşim'in üzerine bir ordu yollar ve onu bozguna uğratırlar. "Ebu Hâşim'i kıskıvrak yakaladılar, kendisine kâfi miktarda delil gösterdikten sonra da yaktılar."[70]

Buzurg-Ümîd'in uzun süren saltanatı, 9 Şubat 1138 tarihinde ölümüyle son bulmuştur. Cüveynî, ağdalı bir dille şu tasviri kaleme alır:

> Kabir azabının topukları altında çiğnenip cesedi cehennemin ateşini harladığı, 26 Cemaziyülevvel 532 [9 Şubat 1138] gününe dek, günahın hükümdarı Buzurg-Ümîd, cehaletin tahtında oturmuştur.[71]

Kendisinden sonra yerine ölümüne sadece üç gün kala veliaht ilân etmiş olduğu oğlu Muhammed'in sessiz sedasız başa geçmiş olması, İsmailî liderliğinin tabiatındaki değişime de bariz bir örnektir. Buzurg-Ümîd öldüğünde, diyor İsmailî vakanüvis, düşmanları büyük bir neşeye ve küstahlığa kapıldılar.[72] Fakat umutlarının boşa çıkacağının farkına varmakta gecikmeyeceklerdir.

Yeni hükümdarın ilk kurbanı bir Abbasî'ydi: kendisi de cinayete kurban gitmiş olan el-Müsterşid'in oğlu ve halefi,

---

70 Reşîdüddin, s. 141; Kâşânî, s. 160-164 (oldukça bütünlüklü bir anlatı); Hodgson, s. 103.

71 Cüveynî, s. 221/685.

72 Reşîdüddin, s. 146; Kâşânî, s. 168.

eski halife el-Râşid. El-Râşid, babası gibi, Selçukluların kavgalarına müdahil olma gafletine düştü ve bizzat sultanın toplamış olduğu kadılar ve fakihler tarafından usulünce azlolundu. Bunun üzerine Irak'tan İran'a geçen el-Râşid, Isfahan'da hasta yatağından kalkmaya yakın, 6 Temmuz 1138 günü suikastçıların eline düştü. Katiller, kendi maiyetindeki Horasanlılardı. Bir halifenin daha ölüm haberini duyan İsmailîler, yeni hükümdarın ilk "zafer"i şerefine Alamut'ta bir hafta boyunca şölen yaptı.[73]

Döneminde işlenmiş olan on dört suikastın hepsinde de, Muhammed'in hükümdarlığına duyulan hürmetin izleri belirgindir. Halifenin dışında, ses getirmiş diğer bir kurban olarak, Suriyeli dört suikastçı tarafından 1143 yılında Tebriz'de katledilmiş olan Selçuklu sultanı Davud'u sayabiliriz. Rivayete göre, suikastın azmettiricisi, topraklarını Suriye içlerine doğru genişletmekte olan ve Davud'un, yerini almasından korkan Musul hükümdarı Zengî'ydi. Kuzeybatı İran'da tertiplenmiş olan bir cinayetin, yanı başındaki Alamut'tan değil de ta Suriye'den tezgâhlanmış olması oldukça düşündürücüdür. Diğer kurbanlar arasındaysa, Sencer'in sarayından bir emir ve emirin bir dostu, Gürcistan'dan (?) ve Mâzenderân'dan yerel hükümdarlar, bir vezir ve İsmailîlerin öldürülmeleri emrini bizzat vermiş olan ya da bu cinayetlerde azmettirici rolü oynamış olan Kâhistan, Tiflis ve Hemedan kadıları yerlerini almışlardır.

Bu manzara, Hasan Sabbah'ın şaşaalı dönemine nazaran oldukça sönüktür ve İsmailîlerin içedönük sorunlara gömülmüş olduklarının bir ifadesidir. İsmailî vakayinamesinde bu sorunlara haddinden fazla vurgu yapılmıştır. İmparatorun

73 Reşîdüddin, s. 146-147; Kâşânî, s. 168-169; İbnü'l-Esîr, h.532, XI, s. 40-41/VIII, s. 362; Köymen, s. 304; Kafesoğlu, s. 26; Hodgson, s. 143-144.

MEZOPOTAMYA, İRAN VE ORTA ASYA
0 100 200 300
Mil
Hazar Denizi
Basra Körfezi
İRAN
ARABİSTAN
SİSTAN
KÜHİSTAN
KUZİSTAN
HORASAN
HAREZM
SİND
Hindukuş
Ceyhun
Elburz Dağı.
Zagros Dağı.
Fırat
Dicle
Tebriz
Erdebil
GEYLAN-DEYLEM
MAZENDERAN
Kazvin
Musul
Tekrit
Bağdat
Küfe
Vasit
Basra
Rey
Save
Kum
İsfahan
Arracan
Şiraz
Yezd
Kirman
Girdkûh
Damgan
Nişapur
Tus
Zuzan
Tün
Kâin
Bircand
Tabes
Dara
Merv
Herat
Gazne
Belh
Semerkant
Indus
72°D
68°D
64°D
60°D
56°D
52°D
36°K
32°K
28°K

yankı bulan icraatlarına nadiren rastlanırken, buna karşılık, komşu hükümdarlarla yerel ihtilâflara düşülmesinden doğan küçük çaplı çatışmalar, ganimet alınan ineklerin, koyunların, sıpaların sayılarına varana dek en ince ayrıntıları dahi atlanmaksızın kayda geçilmiştir. İsmailîler, bir dizi saldırı ve karşı saldırı sürecinde, Rudbar ve Kazvin arasındaki hatta tutunmalarının yanı sıra, 1143 yılında Sultan Mahmud'un Alamut'a düzenlemiş olduğu bir saldırıyı da savuşturmuştur. Hazar civarında birkaç yeni kale ele geçirmeyi veya inşa etmeyi başarmış oldukları gibi, eldeki bilgilere göre bir yandan da faaliyetlerini iki yeni bölgeye –saldırılar düzenleyip propaganda yürüttükleri Gürcistan'a ve bilinmeyen sebeplerden, bir dâî göndermeleri için bizzat hükümdarı tarafından davet edilmiş oldukları bugünün Afganistan topraklarına– taşımışlardır. Ancak, davet sahibi hükümdarın 1161 yılında ölümü üzerine halefi, hem misyonerleri hem de dinlerinden döndürmüş oldukları kimseleri öldürtmüştür.

İki düşmanın –Mâzenderân hükümdarı ve idaresindeki şehirde yaşayan İsmailîleri katledip İsmailî topraklarına saldırılar düzenlemiş olan Rey'in Selçuklu valisi Abbas– varlığı hep daim olmuştur. Her ikisinin de, katletmiş oldukları İsmailîlerin kafataslarından kuleler dizdikleri iddia edilmiştir. 1146 veya 1147 yılında Abbas, bir Bağdat ziyareti sırasında, "Sultan Sencer'in" diyor vakanüvis, "bir uyarısıyla" Sultan Mesud tarafından öldürülmüş,[74] kellesi ise Horasan'a gönderilmiştir. Diğer zamanlar, örneğin Sencer'in, Kûhistan'daki bir İsmailî merkezinde Sünnî inancını yeniden canlandırma teşebbüsündeki gibi çatışma içinde olmuşlar ise de, Sencer'le

74 Reşîdüddin, s. 155; Kâşânî, s. 176; İbnü'l-Esîr, h.541, XI, s. 76-77/IX, s. 15; Hodgson, s. 145-146.

İsmailîlerin aynı safta yer almış oldukları birkaç benzer hadise daha mevcuttur. Başka yerlerde olduğu gibi, söz konusu meseleler de genellikle yereldir ve toprakla ilişkilidir. Şu da vurgulanmaya değerdir ki, Alamut'un yanı sıra diğer İsmailî kalelerinde ve malikânelerinde liderlik babadan oğula devrolunmuş olduğu gibi, içine düşmüş oldukları çatışmalar da tamamen hanedanlık mücadeleleriydi.

İsmailîlerin içlerindeki öfke dinmiş gibidir. İsmailî prenslikleriyle Sünnî monarşiler arasındaki fiilî açmaz hali ve zımnen de olsa birbirlerinin varlığını kabullenmişlikleri de göstermektedir ki, eski nizamı yıkıp yerine gizli imam şahsında yeni bir sistem kurmayı önüne koymuş büyük bir mücadele, yerini sınır kavgalarına ve sığır yağmalarına bırakmıştır. Zamanında Sünnî imparatorluğuna darbeyi vuracak hücumların mızrak başı olarak tasarlanmış müstahkem kaleler, İslâm tarihinde hiç de yabancısı olmadığımız yerel tarikat hanedanlıklarına mesken olmuşlardır. İsmailîler, kendi darphanelerini kurup kendi paralarını bile bastılar. Doğrudur, fedaîlerin cinaî eylemleri sürmüştür, lâkin bu sadece fedaîlere has bir eylemlilik olmaktan çıkmış ve müminlerin içindeki umut ateşini canlı tutmaya yetmez olmuştu.

Aralarından, Hasan Sabbah'ın o şaşaalı günlerini –onun eski mücadelelerindeki adanmışlığı, maceracı ruhu ve tüm bunlara esin kaynağı olmuş din inancını– anımsatanlar çıkmamış değildir. Bu kimseler, Alamut'un efendisi olan Muhammed yerine oğlu ve varisi Hasan'ı lider olarak benimsediler. Oğlu ve varisi Hasan'ın geçmişe olan ilgisi erken yaşlarda belirmişti.

> Eğriyi doğrudan ayırt edebildiği yaşlardan itibaren, içinde, Hasan Sabbah'ın ve atalarının öğretilerini okuyup anlamaya dönük önü alınamayan bir arzu belirmiş ve... itikatlarını

> yorumlamada büyük bir aşama kaydetmişti... Hitabındaki belâgat... halkının üzerinde büyük bir tesir yaratmıştı. Babasının hitabet yönünden eksikliğini kapatarak, onun yanında büyük bir âlim olarak boy göstermiş ve bu sayede... halkı peşine takmıştı. Babasından böyle sözler işitmemiş olan kalabalıklar, kendisini Hasan Sabbah'ın müjdelediği imam saymışlardır. Halkın kendisine bağlılığı bir çığ gibi büyümüş, liderlerinin ardında saf tutabilmek için birbirlerine girmişlerdir.

Bu gidişat, Muhammed'in hoşuna gitmedi. Muhafazakâr bir İsmailî inancına sahip olan Muhammed,

> İmam lehinde propaganda faaliyetlerinin yürütülmesi ve Müslümanlık pratiklerinin şeklen yerine getirilmeleri noktasında, babası ve Hasan [Sabbah] tarafından ortaya konmuş ilkelere uyulmasında esneklik göstermemiş ve oğlunun davranışlarını bu ilkelere aykırı saymıştır. Bu yüzden, oğlunu alenen ifşa etmiş ve halkına şöyle seslenmiştir: "Bu Hasan benim oğlumdur ve ben de imam değil, dâîlerindenden biriyim. Onun sözlerine kulak kabartıp bunlara inanacak olanlar kâfirdir, Allahsızdır." Asla ödün verme yanlısı olmamış olan Muhammed, oğlunu imam sayan bir grubu cezalandırmış, üzerlerinde türlü işkenceler uygulatmış, bir seferinde iki yüz elli kişiyi Alamut surlarından aşağı attırmış ve cesetlerini aynı cezaya çarptırılmış diğer iki yüz elli kişinin sırtlarına bağlatmıştır. Bunu gören diğerleri sus pus olarak bir köşeye sineceklerdir.[75]

Hasan, uygun fırsatı kollamak üzere geri çekilerek babasının şüphelerini dağıtmayı bilir. Ancak, Muhammed 1162 yılında ölünce hiçbir muhalefetle karşılaşmadan yerine geçecektir. Bu sırada otuz beş yaşına basmış bulunmaktadır.

---

75 Cüveynî, s. 222-224/686-687; karş. Reşîdüddin, s. 162-164; Kâşânî, s. 183-184.

Başlangıçta sakin geçmiş olan Hasan'ın hükümdarlığındaki tek belirgin değişim, kendisinden önce Alamut'a hâkim kılınmış şeriat hükümlerinin katı bir biçimde uygulanmasına son vermesi olur. Tahta geçişinin üzerinden iki buçuk yıl geçtikten sonra, oruç ayı Ramazan'ın ortasında saadet devrini ilân etmiştir.

Gelişmeleri konu alan İsmailî anlatıları, tarikatın literatürü dahilinde muhafaza edilmiş olduğu gibi, üzerinde kimi değişikliklere gidilmek suretiyle, Alamut'un düşüşünü takiben İran vakayinamelerine de aktarılmıştır. Burada tuhaf bir öykü anlatılmaktadır. 16 Ramazan 559 (8 Ağustos 1164) günü, Başak Burcu yükselişe geçmiş ve Güneş, Yengeç Burcu'nda iken, Hasan, Alamut'un avlusuna, yüzü batıya bakan ve dört köşesinde beyaz, kırmızı, sarı, ve yeşil renklerde dört sancak dalgalanan bir kürsü dikilmesini emretmiş. Önceden Alamut'a çağırtmış olduğu, farklı bölgelerden insanlar avluda –doğudan gelenler sağ tarafta, batıdan gelenler sol tarafta ve kuzeyden, Rudbar ve Deylem'den gelenlerse ön tarafta, kürsünün karşısında– toplanmışlar. Kürsünün yüzü batıya dönük olduğundan kalabalığın sırtı Mekke'ye dönükmüş. "Sonra" diyor bir İsmailî risalesi, "öğlene doğru, Efendi [Hasan], üzerinde beyaz bir elbise ve beyaz bir sarıkla kaleden aşağı indi, bir işaretiyle kalabalığı sükûnete davet ederek, sağ taraftan kürsüye yaklaştı ve zarif bir edayla kürsüye çıktı. Önce Deylemîlere, sonra sağdakilere, en son da soldakilere üç kere selâmlarını sundu. Bir an çömelir gibi oldu ve çömeldiği gibi kalkıp, kılıcı havada, gür bir sesle konuşmaya başladı. Âlemlerin sakinlerine, cinlere, insanlara ve meleklere" hitaben, gizli imamdan kendisine yeni tavsiyelerle dolu bir mesaj geldiğini ilân etti. "Zamanımızın imamı size hayır dualarını ve inayetini yolladı ve sizlere, özel olarak seçtiğim hizmetkârlarım, diye ses-

lendi. Sizi şeriatın katı kurallarından azat etti ve kıyamete erdirdi." Ayrıca, İmam, Buzurg-Ümîd'in oğlu Muhammed'in oğlu Hasan'ı "vekil, dâî ve delil ilân etti. Bizler, dinî ve dünyevî meselelerde ona itaat etmeli ve izinden gitmeli, emirlerini muteber saymalı, ve sözünü sözümüz bilmeliyiz."[76] Konuşması sona erdiği vakit, Hasan kürsüden indi ve iki rekât bayram namazını kıldı. Ardından bir sofra kuruldu ve ziyafete herkes davet edildi. Doğuya ve batıya yollanan elçiler, mutlu haberleri dalga dalga yaydılar. Kûhistan'da Müminâbad kalesinin komutanı, Alamut'taki kutlamanın aynısını tertipledi ve ters yöne bakan bir kürsüden kendisini Hasan'ın vekili ilân etti:

> Kâfirlerin yuvası, Müminâbad'da, bu rezaletlerin ifşa olunduğu ve bu kötülüklerin açığa çıkartılıp yasaklandığı günde, topluluk tam da o kürsünün basamaklarında ve etrafında harp ve ney eşliğinde alenen şarap içtiler.[77]

Haberler Suriye'ye de ulaştı ve davaya bağlı olanlar, burada da şeriatın sona ermesini kutladılar.

Şeriatın kutsallığının ve ritüel yanının ihlâli –Mekke'ye sırtlarını çevirmiş topluluklar, orucun ortasında, öğleden sonra verilen ziyafet–, bir saadet devrinin ve İslâm'da sık sık kendini gösteren ve Hıristiyanlık'la belirgin benzerlikler gös-

---

76 Ebû İshâk Kûhistânî, *Heft Bâb*, ed. ve çev. W. Ivanow, Bombay, 1959, s. 41; karş. W. Ivanow, *Kelâm-i Pîr*, Bombay, 1935, s. 60-61, 115-117; Cüveynî, s. 226-230/668-691; Reşîdüddin, s. 164 vd.; Kâşânî, s. 184 vd.; İsmailîlere dair diğer anlatılar için bkz. *Heft Bâb-i Baba Seyyidnâ* (ed. W. Ivanow, *Two Early İsmaili Treatises*, Bombay, 1933, İng. çev., yorumla birlikte Hodgson, *Assassins*, s/ 279-324) ve Tûsî, *Ravdatü't-Teslîm* (dizin). İrdelemeler için bkz. Hodgson, s. 148-157; Bausani, *Persia Religiosa*, s. 211-212; H. Corbin ve Muhammed Muîn, ed. Nâsır-ı Hüsrev, *Kitâb-i Câmiü'l-Hikmeteyn*, Tahran-Paris, 1953, Giriş, s. 22-25; Stroyeva, "Den Vsokresenya...", *a.g.e.*, bu bölümün başındaki dipnotta yer alan bibliyografik açıklamalarda).

77 Cüveynî, s. 230/691; karş. Reşîdüddin, s. 166; Kâşânî, s. 186.

teren ahlâk karşıtı bir eğilimin zirve noktasına işaret etmektedir. Şeriat, görevini görmüş ve miadını doldurmuş; gizli saklı ne varsa açığa çıkmış, imamın rahmeti üstün gelmişti. Tâbilerini kendi hizmetkârları yaparak günahtan esirgemiş, kıyameti ilân ederek ölümden korumuş ve onları, yaşarken, hakikatin açığa çıktığı manevî cennete ve ilâhî özün tefehkürüne götürmüştü.

> Bu abes itikadın özü... dünyayı yaratılmamış, zamanı sınırsız ve kıyameti manevî kabul eden filozofların peşinden gitmek olmuş. Ve cennetle cehennemi... bu kavramlara manevî bir mana kazandıracak bir usulde tarif etmişler. Ve bunun üzerine demişler ki, kıyametle beraber insanlar Allah'a ulaşacaklar ve yaratılışa dair tüm sırlar ve hakikatler bir bir açığa çıkacak, itaat denen şey ortadan kalkacak, zira ne varsa bu dünyadadır, hiçbir şey için hesap vermek diye bir şey yoktur, oysa öbür dünyada hayat yoktur, hesap vermek vardır. Ve manevî olan budur [kıyamet] ve bütün dinlerde ve itikatlarda vadedilmiş ve beklenmekte olan kıyamet, tam da Hasan'ın bildirmiş olduğu şeydir. Bu sayededir ki, insanlar şeriatın buyurmuş olduğu hükümlerden azat olmuşlardır, çünkü bu kıyametle beraber dinî hukukun buyrukları ve geleneksel ibadet alışkanlıkları bir kenara itilmeli, insanlar her bakımdan Allah'ın yoluna yönelmelidirler. Şeriat, insanların günde beş kez Allah'a ibadet etmelerini ve O'nunla bir araya gelmelerini emretmiştir. Bu buyruk, şeklî kalmanın ötesine geçememiştir, oysa kıyametin yaşandığı bu günlerde müminler, yüreklerinde Allah'la her an beraber olmalıdırlar ve ruhlarının yüzü daima ilâhî varlığa çevrili olmalıdır, zira gerçek ibadet budur.[78]

78 Cüveynî, s. 237-238/695-696; karş. Reşîdüddin, s. 168-169; Kâşânî, s. 188. Benzer öğretiler, 8. yüzyılda, kurbanlarını boğazlayarak öldüren tarikatlara atfedilmektedir. Bkz. yukarıda s. 38 ve 195-196.

Yeni idare, Alamut'un hâkiminin konumunda da önemli bir değişikliğe yol açtı. Kale avlusundaki törende, imamın nâibi ve canlı hüccet olarak ve kıyamet getirmiş olması itibariyle, İsmailî eskatalojisinde [ahiret anlayışı] üstün bir şahsiyet sayılan, kâim olarak ilan edildi. Reşîdüddin'in dediğine göre, Hasan, görünüşte Buzurg-Ümîd'in torunu olarak bilinsem de gizli gerçeklikte zamanın imamı, Nizar'ın soyundan gelen önceki imamın oğluyum, dediği elyazmalarını elden ele dolaştırmıştır. Bir kesim tarafından da iddia edilmiş olduğu üzere Hasan'ın, kıyamet döneminde önemini yitirmeye başlamış olan Nizar'ın kanını taşıdığını değil de, bir tür manevî evlâtlığı olduğu iddiasında bulunmuş olması da mümkündür. Şu da bir gerçek ki, ilk İslâmi Mehdîlik hareketlerinde bu nevi, Hz. Peygamber'in ailesiyle arasında manevî veya kan bağına dayalı bir bağın bulunduğunu iddia etmiş olan kimselere rastlanmıştır. Mamafih, bu kimlik değişiminin nasıl gerçekleşmiş olduğuna dair rivayetler muhtelifse de, ileri tarihlerdeki İsmailî geleneği ağız birliği etmişçesine, Hasan'ı ve torunlarını özbeöz Nizar'ın soyundan saymaktadır. Hasan'ın şahsına özel bir hürmet duyulmaktadır ve kendisine daima Hasan alâ zikrihi's-selâm, yani Hasan, "ismi selâmetle anılan" denmiştir.

İsmailîlerin çoğunluğu, yeni idareyi seve seve kabullenmişlerdir. Bir kesim şeriatın boyunduruğundan kurtarılmış olmaya itiraz etmiş ise de, Hasan, özgürlüğü zorla kabul ettirmek üzere kendilerini en ağır cezalara çarptırmıştır.

> Hasan, gerek ima kabilinden gerekse de alenen tebliğ etmek suretiyle, nasıl şeriat döneminde itaat ve ibadete karşı gelip itaat ve ibadeti manevî sayan kıyamet nizamını benimseyenler recm cezasına çarptırılıyorlarsa, şimdi de şeriat hükümlerini benimseyip bu hükümlerin koyduğu cismî ibadet

biçimlerini sürdürecek olanların da recm cezasına çarptırılacaklarını dikte etti.[79]

Hasan'a karşı gelmiş olanlar arasında, soylu bir Deylemî ailesine mensup olan, Hasan'ın kayınbiraderi de yer alıyordu. Cüveynî'nin dediğine göre bu şahıs,

> dindarlığı ve dini bir biçimde zihinlerinin en ücra köşelerinde saklı tutmuş olanlardan biriydi... Bu adam, bu yüz kızartıcı günahları yaymaya devam edememiştir. Allah günahlarını affetsin ve inayeti üzerinde olsun! 6 Rebiyülevvel 561 [9 Ocak 1166] Pazar günü, Lemeser kalesinde, dinine leke sürdü diye Hasan'ı bıçaklamış ve bu dünyadan "Rabbin alev alev yanan cehennem azabına" göçmüştür.[80]

Hasan'ın yerine geçmiş olan on dokuz yaşındaki oğlu Muhammed de, babasının, dolayısıyla kendisinin de Nizar'ın ve imamların soyundan geldikleri iddiasını sürdürecektir. Kalemi kuvvetli bir yazar olduğu rivayet edilen Muhammed zamanında kıyamet öğretisi geliştirilmiş ve genişletilmiş, lâkin görünüşe göre dış dünya üzerindeki tesiri oldukça zayıf kalmıştır. Kıyametin, tamamı Alamut'ta geçen dönemine, zamanın Sünnî tarih yazınında değinilmemiş ve ancak Alamut yıkılıp da İsmailî yazmaları Sünnî âlimlerin eline geçince kendisinden haberdar olunabilmiştir.

Siyasî açıdan bakıldığında da, II. Muhammed'in dönemi sönük geçmiştir. Alamut'un adamları komşularına saldırmayı sürdürmüşler ve fedaîler Bağdat halifesinin bir vezirini öldürmüşler, fakat bunların dışında kayda değer herhangi başka bir hadise yaşanmamıştır. Reşîdüddin'in anlattığı bir

79 Reşîdüddin, s. 169; karş. Cüveynî, s. 238/696; Kâşânî, s. 188 (İsmailîlerin Hasan'a imanlarının eseri olarak düzmüş oldukları methiyelerden parçalarla birlikte).

80 Cüveynî, s. 239/697; karş. Reşîdüddin, s. 169-170; Kâşânî, s. 191; Hodgson, s. 157-159.

öyküde ve diğer başka yazarların eserlerinde de, Fahreddin Râzi adlı büyük Sünnî ilâhiyatçıya sıklıkla değinilmiştir. Fahreddin Râzi, Rey'deki ilâhiyat öğrencilerine vermiş olduğu derslerde, İsmailîlerin inanışlarının yalanlanması ve yerilmesi üzerinde özellikle durmuştur. Bunu işiten Alamut'un hâkimi, bu gidişe bir son vermek üzere fedaîlerinden birini Rey'e yollamış. Bir öğrenci olarak derslerine yazılan fedaî, yedi ay süreyle Fahreddin Râzi'nin derslerine günbegün devam etmiş ve en nihayet, karmaşık bir problemi tartışma bahanesiyle ilâhiyatçıyla odasında teke tek kalma fırsatını yakalamış. Fedaî, bıçağını çektiği gibi üzerine yürümüş.

> Fahreddin Râzi yana sıçramış ve şöyle demiş: "Ne istersin be adam?" Fedaî cevap vermiş: "Zatıâlilerinizin karnını göğsünüzden göbeğinize dek yarmak istiyorum, çünkü kürsünüzden bizlere küfrediyorsunuz."

Bir itiş kakışın ardından fedaî, Fahreddin Râzi'yi yere yatırmış ve göğsünün üzerine çökmüş. Paniğe kapılan ilâhiyatçı nedamet getirmiş ve bir daha bu nevi mütecaviz fikirleri ağzına almayacağına söz vermiş. İkna olmaya meyilli fedaî, Fahreddin Râzi'nin, dürüstlüğünün karşılığı olarak sunduğu, üç yüz altmış beş altın dinar dolu bir keseyi kabul etmiş. Anlaşma gereği, ilâhiyatçı her yıl bir bu kadar altın daha verecekmiş. Bu ikazın ardından Fahreddin Râzi, İslâmî tarikatlar üzerine verdiği derslerde İsmailîler aleyhinde tek kelime etmemeye büyük titizlik göstermiş. Bu değişikliğin farkına varmış olan bir öğrencisi kendisine sebebini sormuş, hoca da şöyle demiş: "İsmailîlere sövmek hiç de akıl kârı bir iş değildir, zira öne sürecekleri karşı iddialar hiç de azımsanmayacak ölçüde kuvvetli ve keskindir."[81] Öyküde, belirgin bir

81 Reşîdüddin, s. 170-173; karş. Kâşânî, s. 192-194; Hodgson, s. 183.

fabl izlenimi hâkimdir, fakat şunu da belirtmek gerekir ki, Fahreddin Râzi'nin kaleminden çıkma bu yazılarda, İsmailî öğretileri benimsenmese de, Sünnî ilâhiyatçılardan biri İsmailî öğretilerini körü körüne bir cehaletle suistimal etme gayretinde olmakla itham edilirken, bir diğer Sünnî ilâhiyatçı da bir İsmailî metnini lâyıkıyla alıntıladı diye övülmektedir.[82] Fahreddin Râzi, kuşkusuz, İsmailîler haklıdır görüşünde değildir ama ilâhiyat bağlamındaki tartışmaların temelinde, doğru bilginin ve karşıt görüş sahibinin bakış açısına dair zekice bir kavrayışın yatması gerektiğini savunmuştur.

Bu esnada, İslâm coğrafyasının doğusunda ciddî siyasî değişimler meydana gelmekteydi. Bir süredir, Sünnî İslâm'ını bütünlük içinde tutmuş ve davasını bir kez daha dosta düşmana duyurmuş olan Büyük Selçuklu Devleti dağılma sürecine girmiş; yerine, Selçuklu prenslerinin veya subaylarının yanı sıra, Orta Asya'dan Orta Doğu'ya Türk göçünün sürüklemiş olduğu, sayıları giderek artan göçebe Türkmen boylarının şeflerinin önderliğinde yeni yeni beylikler türemiştir. Türklerin yayılması, bu zaman dilimi için coğrafî sınırlarına erişmiş bulunuyordu; Selçukluların Türk imparatorluk yapısı yerle bir olmuştu fakat Türklerin sızmaları ve sömürgeleştirme hareketleri, halihazırda adı konmuş bir fethi derinleştirip güçlendirmek suretiyle aynen devam etmiştir. Rejim değişiklikleri özde hiçbir değişiklik getirmemiş; iktidara gelen prensler, dinî ortodoksiye sıkı sıkıya bağlılıkları da dahil, Selçuklulardan miras, siyasî, askerî ve idarî gelenekleri olduğu gibi devralmayı daha kolay bulmuşlardı. Türklerin azınlıkta kaldıkları yerlerde İranlı, Kürt veya Arap kökenli yerel topluluklar bir ölçüde bağımsızlığa

82 P. Kraus, "Les 'Controverses' de Fakhr al-Dîn Râzî", *BIE*, XIX, 1936-1937, s. 206 vd., İng. çev., *IC*, XII, 1938, s. 146 vd.

kavuşmuşlarsa da, genel itibariyle Türk komutanlar, siyasî kamplaşmalardan ötürü parçalanmış olmalarına karşın ayak oyunlarına başvurarak yerli efendilerinin yerine oturma hedefiyle, yan yana gelmeyi bilmişler, bunda da oldukça başarılı olmuşlardır.

12. yüzyılın sonlarına doğru Doğu'da yeni bir güç belirecektir. Aral gölünün güneyinde yer alan Harezm toprakları, çöllerin çizdiği bir kordon boyunca, komşu ülkeleri pençesine alan sarsıntılardan korunabilmiş, eski ve zengin bir medeniyete mesken olmuştu. Orta Asya'nın büyük bölümü gibi burası da, Türkler tarafından fethedilip sömürgeleştirilmişti ve egemen hanedanlık, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın buraya vali olarak göndermiş olduğu bir Türk kölenin soyundan gelmekteydi. Bu hanedanlığın hükümdarları zenginleşmişler ve bu toprakların eski hâkimleri olan Harezmşahların, Harezm Şahı'nın unvanını üzerlerine geçirmek suretiyle, hükmettikleri ülkeyle –ilk başta büyük güçlerin tebaaları olarak, ardından bağımsız hükümdarlar olarak– özdeşleşme emareleri göstermişlerdir. Zengin bir ekonomiye ve güçlü bir orduya sahip Harezm hükümdarlığı, kendisini çepeçevre saran kaos halinin ortasında güvenli bir adacık olarak duruyordu; çok geçmeden de kral, elinin altındaki nimetleri başka topraklarla ve halklarla paylaşmaya mecbur kaldı. 1190 yılı civarında Horasan'ı işgal eden Harezmşah Tekiş, doğu İran'ı eline geçirmiş ve İslâm dünyasının önemli güçlerinden biri haline gelmişti. İran'daki son Selçuklu olan II. Tuğrul'un baskısı altındaki Bağdat halifesi en-Nâsır, yardım için Tekiş'in ayağına gitmiş ve bu sayede Harezm ordularının Rey ve Hemedan'ın fethiyle sonuçlanacak olan batıya yürüyüşlerinin önünü açmıştı. Son Selçuklu sultanı olan II. Tuğrul, 1194 yılında Rey'de mağlup edilmiş ve öldürülmüştür.

Selçukluların gelişinden itibaren geçen bir buçuk yüzyıl boyunca kurmuş oldukları büyük sultanlık, İslâmi hükümet modelinin kabul gören bir parçası haline gelmiştir. Bundan dolayıdır ki, son Selçuklu sultanının ölümü bir boşluk yaratmıştır ve belli ki muzaffer Harezmşah da bu boşluğu doldurmaya namzettir. Tekiş de bunun üzerine halife en-Nâsır'a bir mesaj göndermiş ve kendisini Bağdat sultanı olarak olarak kabul etmesini talep etmiştir. Oysa en-Nâsır'ın planları farklıydı ve halifenin müttefikliğinden halifenin hamiliğine soyunmaya kalkışan Tekiş, bir anda halifenin düşmanı haline geldiğini fark etmişti.

En-Nâsır'ın 1180 yılında başa geçişinden itibaren, Abbasî halifeliğinde gözle görülür bir yeniden canlanma yaşanmaya başlamıştı. O tarihe dek geçen üç yüzyıllık süre zarfınca, halifelerin kukladan farkları kalmamıştı. Sünnî İslâm'ın sözde liderleri, fiiliyatta ancak askeri hükümdarlara, emirlere, daha sonra da sultanlara biat ederek varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Irak'taki Selçuklu iktidarının yıkılması, en-Nâsır'ın eline bulunmaz bir fırsat vermiştir. Hedefi iki hamleden oluşuyordu: İlkin, İslâm dinini halifenin manevî önderliğinde bir bütünlüğe kavuşturmak ve halifenin fiilî idaresinde Bağdat'ta bir halife prensliği –herhangi bir haricî irade veya tesirden muaf, dinî siyasetlerin merkez üssü olacak, kilise devleti benzeri bir yapı– kurmak; ikinci ve sınırlı hamleyse, Tuğrul'a ve ardından da Tekiş'e karşı siyasî ve askerî eylemlere girişmekti. Birinci –ve muhtemelen esas– hedef olan İslâm'ın restorasyonu, hem On İki İmam Şiîliğine hem de İsmailîlere yönelik açılımları da içeren bir dizi dinî, sosyal ve eğitimsel inisiyatifle pekiştirilmiş ve dinî inisiyatif konusunda çarpıcı bir başarı elde edilmişti.

1 Eylül 1210 tarihinde Alamut'un efendisi –muhtemelen zehirlenerek– ölür ve yerine oğlu Celâleddin Hasan geçer.

Hasan, daha babası hayatta iken, *kıyamet* öğretilerinden ve pratiklerinden duyduğu rahatsızlığı ve daha geniş bir İslâm kardeşliği tarafından kabul görme arzusunda olduğunu belli etmiştir. Cüveynî şöyle diyor:

> Daha çocuk yaşındayken, babası onu veliahdı olarak belirlemişti. Zihinsel olgunluğa eriştiği yaşlara geldiğinde babasının öğretilerini reddetmiş ve dine aykırı geleneklere ve safahata karşı hisleri tiksinti raddesine varmıştı. Babası, oğlunun kendisine karşı duyduğu hislerini tahmin ediyordu ve aralarında peydah olan husumet yüzünden ikili, birbirlerine karşı kuşku ve itimatsızlık içerisindeydiler... Bunun üzerine Celâleddin Hasan, ya inançlarındaki ortodoksi ya da babasına karşı husumeti sebebiyle Muhammed aleyhine ittifaklara girişti ve Bağdat halifesine ve diğer topraklardaki sultanlara ve hükümdarlara gizlice haber salıp, babasının aksine, kendisinin dinibütün bir Müslüman olduğunu ve tahta çıktığı vakit, bid'atı ilga edeceğini ve İslâmî usulleri yeniden hâkim kılacağını duyurdu... Celâleddin, tahta geçtiği andan itibaren İslâm inancını ikrar etmiş ve bizzat kendi halkını ve taraftarlarını bid'ata bağlılıklarından dolayı şiddetle kınamış ve bu yoldan gidilmesini menetmiş, İslâm'ın ve şeriat hükümlerinin benimsenmesini şart koşmuştu. Bağdat halifesine, Muhammed Harezmşah'a ve Irak'taki ve başka topraklardaki meliklere ve emirlere haberciler göndererek kendilerini tüm bu değişikliklerden haberdar etmiş; daha babası sağken rengini belli etmiş olduğundan tüm bu kimseler sözünün eri olduğuna inanmışlar ve özellikle Bağdat'ta, Hasan'ın İslâm'a dönüşünün benimsenmesini ve kendisinden hiçbir yardımın esirgenmemesini buyuran bir ferman yayımlanmış; kendisiyle karşılıklı ilişkiye geçilmiş ve isminin başına saygı unvanları getirilir olmuştu... *Nev-müslim Celâleddin* diye anılır olmuş ve hükümdarlığı boyunca taraftarlarına *Nev-müslim* denmişti.

Babasından, bir psikologun dikkatini çekecek ölçüde farklı bir yol izleyen Hasan, Sünnî annesine gönülden bağlı kalmıştı.

Kazvin halkı, hiç de tuhaf kaçmayacak bir biçimde, eski komşuları ve düşmanlarından yana bu dönüşün samimiyetine dair kuşkularını dile getirmişler, Celâleddin Hasan da, samimiyetini ispat etmeye büyük özen göstermişti. Şehir eşrafıyla doğrudan ilişkiye geçmiş, Alamut'a bir delegasyon yollamaları, kütüphaneyi inceletip onaylamadıkları eserleri ayıklatmaları hususunda kendilerini teşvik etmişti. Söz konusu eserler arasında, Hasan Sabbah'a ve Celâleddin Hasan'ın atalarına ve haleflerine ait risaleler de yer alıyordu. Cüveynî diyor ki:

> Celâleddin, bu eserlerin bizzat Kazvinlilerin huzurunda yakılmaları emrini vermiş; atalarına ve bu propagandayı kaleme almış olanlara küfürler ve beddualar okumuştur. Kazvin eşrafının ve kadılarının elinde dolaşan, Celâleddin Hasan imzalı, İslâm'ı ve şeriat hükümlerini benimsemesinden ve büyükbabalarının ve atalarının dalâletinden kurtuluşundan bahsetmiş olduğu bir mektuba bizzat rastladım. Celâleddin, kendi elyazısıyla mektubun ön yüzüne bir şeyler yazmış ve lânetli dinlerinden kurtuluşunu vurgulamak istercesine babasının, büyükbabalarının ve atalarının isimlerini sayarken şu lâneti eklemiş: "Allah, mezarlarını ateşe boğsun!"[83]

Celâleddin'in annesi, 609/1212-1213 tarihinde hacca gitmiş ve Bağdat'ta büyük hürmet ve konukseverlikle ağırlanmıştır. Mekke'yi ziyaretinin şerifin kuzeninin katliyle aynı zamana rastlaması nahoş bir tesadüftür. Kuzenine son derece

---

83 Cüveynî, s. 241-244/698-701; karş. Reşîdüddin, s. 174 vd.; Kâşânî, s. 198 vd.; Hodgson, s. 217 vd.

benzeyen şerif, asıl hedefin kendisi olduğuna ve katilin halifenin üzerine yollamış olduğu bir suikastçı olduğuna eminmiş. Öfke içinde Iraklı hacıların üzerine yürümüş, mallarını yağmalatmış ve hacıları, çoğunluğunu Alamutlu hanımın karşılamış olduğu ağır para cezalarına çarptırmıştır. Bu talihsizliğe rağmen Celâleddin, Müslüman müttefiklerini saflarında tutmayı sürdürmüştür; Arran ve Azerbaycan hükümdarıyla yakın dost olmuş, birbirlerine türlü hediyeler ve yardımlar sunmuşlar ve ortak düşmanları Batı İran hükümdarına karşı güçlerini birleştirmişlerdir. Bu ittifaka, iki tarafın birlikte ilişkiye geçmiş oldukları halife de katılmıştır.

Halifeden de başka türden bir yardım gelmişti.

> Bir buçuk yılını Irak'ta, Arran'da ve Azerbaycan'da geçirmiş olan Celâleddin, en nihayet Alamut'a dönmüştür. Seyahatleri ve bu yerlerde ikamet ettiği süre boyunca, Müslüman olduğu iddiasını kabul edenlerin sayısı artmış ve Müslümanlar kendisiyle daha rahat kaynaşır olmuşlardır. Geylan emirlerine, kızlarını almak istediğini bildirmiştir.

Emirler, böylesi namlı bir talibin teklifini, anlaşılır şekilde, kabul veya reddetmekte tereddüte düşmüşler ve en nihayet rızalarını halifenin kararına bağlamışlardır. Derhal Alamut'tan Bağdat'a bir haberci yollanmış ve halife, yolladığı mektupla emirlere, kızlarını Celâleddin'e "İslâm hükümlerine uygun olarak" vermelerini buyurmuştur. Bu kararın ağırlığı sayesinde Hasan, dört Geylan prensesini cariyesi yapar; içlerinden biri, bir sonraki imamı doğurma şerefine ulaşacaktır.[84]

Celâleddin Hasan'ın başından geçmiş olan dinî ve askerî hadiselerle evlilik serüvenleri, sahip olduğu konumun yadsına-

84 Cüveynî, s. 247/702-703; Kâşânî, s. 199; Hodgson, s. 224-225.

maz gücünü gözler önüne sermektedir. İlan edilişi gibi, ani ve tesirli bir kararla kıyamet nizamını ilga etmiş ve şeriat nizamını geri getirmiştir. Rudbar gibi, Kûhistan ve Suriye'de de bu yeni nizama riayet edilmiştir. Seferleri boyunca, haleflerinin hiçbirinde rastlanmadık bir biçimde kendisini Alamut'a hapsetmemiş ve bir buçuk yılını kazasız belasız dışarda geçirmiştir. Subayları ve ilâhiyatçıları öldürtmek için katiller yollamak yerine, eyaletleri ve şehirleri fethetmek için ordular yollamayı tercih etmiş, camiler ve hamamlar inşa etmek suretiyle topraklarını bir suikastçı yatağı olmaktan çıkartmış, ülkesini komşularına evliliğe dayalı ittifaklarla bağlı saygıdeğer bir krallığa dönüştürmeyi başarmıştır.

Diğer yerel prensler gibi Celâleddin de, ittifaklara girip çıkmıştır. İlk başlarda Harezmşahları destekler bir görüntü çizmiş, öyle ki Rudbar'da adına hutbe dahi okutmuştur. Bir süre sonra ittifakını halifeden yana çekmiş ve Harezmşahların emrine girmiş asi emirlerden birini ve Mekkeli bir şerifi suikastla öldürtmek de dahil, halifeye türlü yardımlarda bulunmuştur. Ardından vakit kaybetmeksizin, doğudan yükselen, yeni ve korku uyandırıcı bir gücü tanıyıp sevgisini kazanmıştır.

> Demişlerdi [İsmailîler] ki, Cihan imparatoru Cengiz Han, Türkistan'dan yola çıktığı vakit, daha İslâm ülkelerine varmadan evvel, Celâleddin, kendisine duyduğu itaati ve bağlılığı belirten mektuplar göndererek bunları el altından kuryelerle Cengiz Han'a ulaştırmıştır. Bu, mülhitlerin iddiasıdır ve işin aslı tam olarak belli değilse de aslolan şudur ki, Cihan Fatihi Cengiz Han'ın orduları İslâm ülkelerine ayak bastıkları vakit Sır-Derya'nın bu yanında huzuruna elçilerini yollamış, kendisine hürmetlerini ve bağlılıklarını sunmuş ilk hükümdar Celâleddin olmuştur.[85]

85 Cüveynî, s. 248/703; karş. Reşîdüddin, s. 177-178; Kâşânî, s. 200-201.

Kasım 1221 tarihinde, daha hükümdarlığının onuncu yılında iken Celâleddin Hasan ölür.

> Celâleddin'in canını alan hastalık dizanteri idiyse de, kızkardeşinin ve birkaç akrabasının akıl vermesiyle cariyeleri tarafından zehirlendiğinden şüphelenilmiştir. Hasan'ın arzusuyla, devletin idarecisi ve oğlu Alâeddin'in özel hocası makamlarına oturmuş olan vezir, kızkardeşi, cariyeleri, can dostları ve sırdaşları dahil, Hasan'la bir biçimde ilişiği olmuş olanların büyük bölümünü ölüme göndermiş; birkaçını da yaktırmıştır.[86]

Celâleddin'in şeriatı yeniden hâkim kılmış olması, Sünnî ortodoksi ve halifelikle olan uyumu, çeşitli biçimlerde tefsir edilmiştir. Cüveynî ve diğer İranlı Sünnî tarihçilerin gözünde bunlar, gerçek manada dinî bir dönüşün –haleflerinin kötücül inançlarından ve yöntemlerinden kurtulup, halkını uzunca bir süredir ayrı düşmüş oldukları gerçek İslâm'ın yoluna geri döndürme arzusunun– dışavurumlarıdır. Hasan'ın iyi niyetinden bizzat tatmin olmuş gözüken halife, Geylan'daki evlilikleri için nüfuzunu kullanmak ve annesine, hac ziyareti sırasında onur konuğu muamelesinde bulunmak suretiyle ittifakın hudutlarını aşan bir iltimas göstermiştir. Kazvin'deki şüpheciler dahi, Celâleddin'in samimiyetine ikna olmuşlardır. Joseph von Hammer, altı yüzyıl sonra Metternich Viyana'sında, pek de ikna olmamış olacak ki, küçük bir ekleme yapmadan geçmemiştir:

> Celâleddin'in, yurtdışında bağıra bağıra ilan edilmiş olunan, İsmailîleri İslâmiyet'e döndürmesini ve halkının huzurunda yemin ederek Allah'sızlığın öğretisinden vazgeçmesini, perde arkasında, öğretilerinin alelacele yayılması yoluyla, din adam-

86 Cüveynî, s. 249/703-704; karş. Reşîdüddin, s. 178; Kâşânî, s. 201.

larının aforoz edilmelerinde ve emirlerin lânetlenmelerinde kendisini açığa vurmuş olan, tarikatın itibarını yeniden tesis etmek ve *üstâd-ı âzam* unvanının yerine *emir* unvanını geçirebilmek gayesinin yattığı, buram buram ikiyüzlülük kokan, el altından tezgâhlanmış bir poltikanın ürünü saymak hiç de yabana atılamayacak bir olasılıktır. Bu yüzdendir ki Cizvitler, parlamentonun sürgün etme tehdidine, Vatikan'ın da feshetme gafına maruz kaldıkları –dört bir yanda kabinelerden ve yönetimlerden, maneviyatlarının ve siyasetlerinin ilkelerine karşı aykırı seslerin yükselmekte olduğu– bir anda, kimi ahlâk yorumcularının zımnen de olsa tedbirsizce ima etmiş oldukları, isyanı ve hükümdar katlini meşru sayan öğretilerini reddetmişler ve her şeye rağmen alttan alta tarikatın gerçek kaideleri saydıkları düsturları alenen kınamışlardır.[87]

İsmailîlerin gözünde de, tüm bu değişimler, bir izahata muhtaç idi. Dış dünyaya sergilenmek istenen görüntü bu ise de, en nihayetinde, yerel bir reise bağlı bölgesel bir emirlikten ibaret değillerdi; keza, bir avuç komplocu ve katil de sayılamazlardı. Saygıdeğer bir geçmişe ve evrensel bir davete sahip bir mezhebin sadık takipçileriydiler ve tüm gerçek müminler gibi, kendilerini bir bütün halinde tutan yapıyı olduğu gibi muhafaza edebilme ihtiyacındaydılar. Bu, tüm bu değişimlere –şeriattan kıyamete, kıyametten bir Sünnîlik temsiline ve sonrasında sınırları şeriatla çizili bir İsmailîliliğe dönüş– dinî bir değer ve önem atfedilmesini gerektirmiştir.

İki prensip dahilinde, aranan yanıt bulunabildi: bir yanda, kişinin bir tehlike karşısında gerçek inançlarını gizlemesini salık veren takıyye prensibi; diğer yanda, eski İsmailî kavrayışında, zaman içinde biri diğerinin yerini tutan, giz-

87 Hammer, *History of the Assassins*, s. 154-155.

lenme ve açığa çıkma. Bu iki prensip, zahirî şeriat ve bâtınî hakikat dönemleriyle örtüşür ve dönemin nabzını hangisi tutuyorsa başa geçen imam tarafından hayata geçirilir. 13. yüzyıla ait bir İsmailî eserinde şöyle deniyor:

> Kutsal hukukun zahirî biçimlerinin hüküm sürdüğü her iki peygamberin dönemlerine gizlenme dönemi, peygamberlerin hukuklarının bâtınî hakikatine hükmeden her iki kâimin dönemine de *kıyamet* denmiştir.[88]

Celâleddin Hasan'ın başa geçmiş olduğu 1210 yılı, yeni bir gizlenme döneminin başlangıcı olmuştur. Eski gizlenme devirlerine nazaran, bu devirde imamların kendileri değil, davetlerinin gerçek özü saklı tutulmuştur. Bâtınî hakikatin üzeri örtüldüğü vakit, şeriatın hangi zahirî biçiminin benimsenmiş olduğu bir mana ifade etmeyecektir.

Celâleddin'in ölümü üzerine, yerine tek oğlu, dokuz yaşındaki Alâeddin Muhammed geçmiştir. Bir süreliğine, Alamut'un idaresi fiilen vezir tarafından yürütülmüş ve vezir, Sünnî dünyasıyla uyum siyasetine devam eder bir görüntü çizmiştir. Mamafih, bir tepki de yükselmeye başlamıştır. Kutsal hukukun hükümlerinin İsmailî topraklarında işlerliğini kaybettiğine ve fiilen içinin boşaltıldığına dair haberler dahi çıkmıştır. Cüveynî ve diğer İranlı tarihçiler, bu değişimlerin sebebini yeni imama bağlarlar:

> O sırada Alâeddin Muhammed daha bir çocuktu ve zerre kadar bir eğitim almışlığı yoktu, sapkın itikatlarına göre... ister çocuk olsun ister delikanlı ya da bir ihtiyar, imam imamdı ve ne derse desin, ne yaparsa yapsın... doğru oydu... Buna göre, Alâeddin Muhammed istediği yolu seçebilirdi ve

88 Nâsırüdin Tûsî, *Ravdatü't-Teslîm*, metin, s. 49, çev., s. 67-68; karş. Hodgson, s. 229-231.

hiçbir fâni buna karşı çıkamazdı ve... kimsenin onu yaptıklarından veya söylediklerinden ötürü cezalandırmasına, tavsiyede bulunmasına, yol göstermesine müsaade edilemezdi... işlerin idaresi kadınların tekeline kalmıştı ve atalarının koymuş olduğu esaslar yerle bir olmuştu... babasının gazabından korkup, şeriatı ve İslâm'ı benimsemiş gözüküp, karanlık kalplerinde ve zihinlerinde, büyükbabasının aşağılık itikatlarına iman etmeyi sürdürenler... karşılarında yasak günahları işlemekten kendilerini alıkoyacak kimseyi görmeyince... bir kez daha din dışı itikatlarına geri dönmüşler... ve... yeniden güç kazanmışlardı... Ve İslâm'ı kalpten benimsemiş diğerleri... dehşete kapıldılar... ve... bir kez daha, Müslüman olduklarını gizlediler...

Bu çocuk, tahtta beş-altı yıl kadar bir süreyi geride bıraktıktan sonra... melankoli illetine tutulmuştu... Kimse ona ters düşmeye cesaret edememiş... içerde ve dışarda meydana gelen hadiselere ilişkin haberler... kendisinden gizlenmiş... hiçbir danışmanı... yüzüne karşı... tek kelime edememiş... Kendi bilgisi dahilinde ya da dışında, gasp, soygun ve saldırı, krallığının gündelik, önemsiz hadiselerinden sayılır olmuş ve yalan sözler ve para bağışları karşılığında bu suçları affedebilirim sanmış. İşler içinden çıkılmaz raddelere vardığı vakit, hayatı, cariyeleri, çocukları, evi, krallığı ve serveti, bu çılgınlığın girdabı içinde elinden uçup gitmiş.[89]

Tüm bu güçlüklere karşın, tarikatın işlerini yürütebilecek kıratta liderler çıkabilmiş ve Alâeddin dönemi, hem entelektüel hem de siyasî faaliyetlerle dolu geçmiştir. Müslüman bir hükümdarla özdeş tutulan görevlerden –şereflerden– biri de, ilim ve irfanın hamisi olmaktı ve İsmailî imamları da bu alanda geri kalmamaktaydılar. Alamut kütüphanesi pek

89 Cüveynî, s. 249-253/704-707; karş. Reşîdüddin, s. 179 vd.; Kâşânî, s. 201 vd.

meşhurdu –İsmailîlere düşmanca yaklaşımları olan Cüveynî dahi buraya olan ilgisini saklamaz– ve bu dönemde emirlik dışından pek çok âlim için bir cazibe merkezi olmuştu. Bunların en önde geleni, yıllarını burada geçirmiş olan filozof, ilâhiyatçı ve astronom Nâsırüddin Tûsî'ydi (1201-1274). Bu dönemde, İsmailî olarak anılan Nâsırüddin Tûsî, tarikatın bugün dahi itimat ettiği İsmailî incelemelerini kaleme almıştır. Daha sonraları, On İki İmam Şiîliğine mensup olduğunu açıklamış ve isminin İsmailîlerle birlikte anılıyor olmasının, iradesi dışında bir yakıştırma olduğunu belirtmiştir. Bu iddialarından hangisinin ya da ikisinin birden takıyye olup olmadığı hâlâ meçhuldür.

Alâeddin Muhammed döneminin ilk yılları boyunca İran'ın içinde bulunduğu durum, İsmailî genişlemesinin yol alabilmesine elverişliydi. Harezm imparatorluğu, Moğol istilâsının tesiriyle parçalanmış ve Harezmşahların sonuncusu Sultan Celâleddin nafile bir çabayla devletini toparlamaya çabalarken, İsmailîler kendi topraklarını başarıyla genişletmişlerdi. Tam da bu dönemde, Girdkûh kalesinin yakınlarındaki Damgan şehrini zaptetmişler ve 1222 yılı civarında, Harezmîlerin, İsmailî dâîlerinin katledilmeleri emrini vermiş oldukları Rey'i de ele geçirmeye kalkışmışlardı.

1227 yılında Sultan Celâleddin, İsmailîleri bir ateşkesi kabule ve haraç olarak Damgan şehrini vermeye zorlamıştı. Bundan kısa bir süre önce, Orhan isimli bir Harezmî subaya, Kûhistan'daki İsmailî yerleşimlerine yönelik saldırılara karşılık suikast düzenlendi. Harezmşah Celâleddin'in biyografisinin yazarı Nesevî, suikastın canlı bir tasvirini kaleme almıştır:

> Fedaîlerin üçü Orhan'ın üzerine çullandılar ve onu öldürdüler. Ardından, ellerinde hançerleri, şehre girdiler ve Alâeddin'in

ismini bağıra bağıra, [vezir] Şerefü'l-mülk'ün kapısına vardılar. Vezirin binasına girdilerse de, o sırada sultanın sarayında bulunduğundan, vezire rastlayamadılar. Bir uşağı yaraladılar ve dışarı fırlayıp bağıra bağıra zaferlerini kutladılar. Çatılara çıkan ahali, ölene dek fedaîleri taş yağmuruna tuttu. Son nefeslerini verirken, "Bizler, Efendimiz Alâeddin'in fedaîleriyiz" diye haykırdılar.

Bu hadise, tam da Alamut ajanı Bedreddin Ahmed'in sultanı görmeye gittiği sırada gerçekleşmiştir. Olan biteni duyduğu vakit, tuhaf bir şekilde, kabul edilmemesi gibi bir endişeye kapılmaksızın, vezire, yolculuğuna devam edip etmemeyi sormuş. Kendi canının korkusuna kapılan vezir, varlığının "kendisini Orhan'ın başına gelen kokunç akıbetten ve feci ölümden koruyacağını" umarak, İsmailî ajanı buyur etmekten mutlu olacağını iletmiştir.

İkili yolculuğa beraber devam ederken, vezir ürkütücü misafirinin suyuna gidebilmek için elinden geleni yapmıştır. Ne yazık ki, dostlukları talihsiz bir hadiseyle bozuluvermiştir.

Serat ovasına vardıklarında, bir içki muhabbeti esnasında, alkolün de etkisiyle, boş bulunan Bedreddin Ahmed, "Burada ordunuzun içinde bile, rütbe sahibi, kendi adamınız saydığınız fedaîlerimiz bulunuyor – kimisi ahırlarınızda, kimisi sultanın başyaverinin hizmetinde" dedi. Şerefü'l-mülk fedaîleri görmekte ısrarcı oldu, kendi himayesinde olduğunun bir işareti olarak boyun atkısını da Bedreddin Ahmed'e verdi. Bunun üzerine Bedreddin Ahmed, beş fedaîyi de çağırdı. İçlerinden biri, küstah bir Hintli, Şerefü'l-mülk'e şöyle dedi: "... gün ... saatte ... yerde sizi öldürebilirdim ama yapmadım, çünkü sizin icabınıza bakmak için henüz emir almamıştım." Bu sözleri işiten Şerefü'l-mülk, pelerinini çıkarttı ve üzerinde gömleğiyle karşılarına geçip şöyle dedi: "Bunun sebebi ne? Alâeddin benden ne istiyor? Ne günahımı

ya da kusurumu gördü de kanıma susadı? Nasıl sultanın kölesiysem onun da kölesiyim ve şimdi de karşınızdayım. Bana dilediğinizi yapın!"

Şerefü'l-mülk'ün bu sözleri sultanın kulağına gider, Şerefü'l-mülk'ün alçaklığına öfkelenen sultan da beş fedaîyi diri diri yakmasını emreder. Vezir canlarının bağışlanmasını dilemiş, ne çare ki sultanın emrini yerine getirmeye mecbur kalmıştır.

Çadırının girişine büyük bir ateş yakıldı ve beş adam da ateşin içine atıldılar. Bedenleri kavrulurken şu sözleri haykırdılar: "Bizler, efendimiz Alâeddin'in fedaîleriyiz!" ta ki ruhları küle dönüp, rüzgâra savrulan bedenlerinden ayrılana dek.

İlave bir önlem olarak sultan, ihmalinden ötürü başyaverini de idam ettirmiştir.

Nesevî, sonradan olan bitenlere bizzat şahit olmuştur.

Bir gün Şerefü'l-mülk'le Berdaa'da iken, Alamut'tan Selahaddin isimli bir elçi, Şerefü'l-mülk'ün yanına geldi ve şöyle dedi: "Beş fedaîmizi yaktınız. Başınıza bir şey gelsin istemiyorsanız, her biri için on bin dinar kan parası ödemelisiniz." Elçinin bu sözlerinden öylesine dehşete kapıldı ki, Şerefü'l-mülk'ün eli ayağı birbirine karıştı. Elçiyi, diğerleri gibi hediye ve iltifat yağmuruna tuttu, bana da İsmailîlerin sultanın hazinesine ödemekle yükümlü oldukları yıllık otuz bin dinar haraçtan on bin dinar düşüleceğini ileten resmî bir mektup yazmamı emretti ve altına da kendi mührünü bastı.[90]

90 Muhammed en-Nesawi, *Histoire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti*, ed. O. Houdas, Paris, 1891, s. 132-134; Fr. çev., Paris, 1895, s. 220-223. Çağdaşı sayılabilecek bir Farsça çeviri, Prof. Mujtabâ Minovi tarafından yayına hazırlanmıştır: *Sırât-i Celâlüddin*, Tahran, 1965, s. 163-166.

Harezmşahlarla İsmailîler arasındaki anlaşmanın pek bir işlerliği olmadı. Sultan Celâleddin'le sözlü münakaşalar kesik kesik de olsa sürdü, İsmailîler de Harezmşahların iki büyük düşmanıyla –batıda halife, doğuda da Moğollar– olan dostluklarını devam ettirdiler. 1228'de İsmailî diplomat Bedreddin Ahmed, Moğol sarayına gitmek üzere Amu-Derya nehrinin doğu yakasına geçti; Harezmşahlar, batıya doğru yol alan yetmiş kişilik bir İsmailî konvoyunu, yanlarında Anadolu'ya gitmekte olan bir Moğol ajanı var diye durdurup kılıçtan geçirdiler. İsmailîlerle Harezmşahlar arasındaki çatışmalar, savaş, cinayet, ve sözlü kavgalar biçiminde uzun yıllar boyu sürüp gitti.

Bir seferinde, Damgan için istenen haracın aşağı çekilmesi talebini iletmesi için, Nesevî Alamut'a elçi olarak gönderilmişti. Görevini anlatırken belli bir hoşnutluk sezilmektedir.

> Alâeddin, sultanın diğer elçileri arasından tutup beni seçerken son derece saygılı ve eliaçık davrandı. Her zamankinin iki katı hediye ve elbise verdi. Dedi ki: "Bu saygıdeğer bir adamdır. Bu adama gösterilecek cömertlik asla boşa gitmez." Bana verdiklerinin toplam değeri üç bin dinar kadardı; her biri, atlas bir kaftan, bir külah, bir atlas kürk ve bir krepdöşin pelerinden iki elbise; içlerinde iki yüz dinar olan iki palaska; yetmiş parça kumaş; eyeri, dizgini ve koşum takımı ve eyer kaşıyla beraber iki at; bin altın dinar; eyer takımlı dört at; bir katar çift hörgüçlü deve; ve benim giyinmem için otuz hil'at.[91]

Az da olsa bir abartı payı bıraksak dahi, Alamut'un efendisinin paha biçilmez bir servete sahip olduğu bellidir.

İsmailîlerin tek derdi, Harezmşah'la olan çekişmeleri değildi. Daha yakınlarındaki Geylan hükümdarlarıyla kavga-

91 Nesevî, Arapça metin, s. 214-215; Fr. çev., s. 358-359; Farsça metin, s. 232-233.

lı hale gelmişlerdi ve aralarındaki ilişkiler, Geylan emirlerinin Celâleddin'in ölümünden hemen sonra alelacele idam edilmeleriyle iyice çıkmaza girdi; bir ara İsmailîler, Geylan'dan Tarim civarındaki toprakları aldılar. Öte yandan, Kazvin'deki eski düşmanlarıyla ilişkileri nispeten daha sakindi. İlginçtir, Alâeddin Muhammed, Kazvin'deki bir şeyhin müridiydi ve yeme içme giderleri için şeyhe yılda beş yüz altın dinar yardım gönderiyordu. Kazvinliler, kâfirlerin parasıyla geçiniyor diye şeyhi kınadıkları vakit, şeyh şu cevabı vermiştir: "İmamlar, kâfirlerin canını ve parasını almak caizdir diyorlar; hele bunu kendi rızalarıyla veriyorlarsa, bu iki misli caizdir." Alâeddin, Kazvin halkına, şehirlerine dokunmuyorsa tek sebebinin şeyh olduğunu bildirmiştir. "Eğer o orda olmasa Kazvin'i un ufak eder, tozlarını küfelerle Alamut'a taşırdım."[92]

Tüm bu savaşların, akınların ve suikastların arasında İsmailîler, esas gayeleri olan davet ve ihtida faaliyetlerinden geri durmamışlar ve bu süreçte en büyük başarılarından birine imza atarak, inançlarının tohumlarını Hindistan'a ekmişlerdi. Musta'lî İsmailîlerinin *eski daveti*, Hindistan'da, bilhassa da Gucerat sahilinde nesiller boyu varlığını sürdürmüştür; bu sefer İran'dan bir dâî, ileride tarikatın ana merkezi konumuna gelecek olan Hindistan'a Nizarî *yeni davetini* taşımıştır.

Alâeddin Muhammed; Cüveynî ve diğer İranlı Sünnî tarihçilerin düşmanca tasvirlerinde, melankoli ve cinnet nöbetleri geçiren, sarhoş, yozlaşmış bir kimse olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yılları boyunca, daha çocuk yaşında imamlığın varisi olarak tayin etmiş olduğu en büyük oğlu Rükneddin Hürşah ile çatışma içine girmiştir. Bir süre sonra

92 Reşîdüddin, s. 181; karş. Kâşani, s. 205; Hodgson, s. 257.

seçimini değiştirip oğullarından bir başkasını varis tayin etmek istemişse de, İsmailîler "akideleri doğrultusunda bunu reddetmiş ve ancak ilk seçimin geçerlidir demişlerdir."

Babayla oğul arasındaki çatışma 1255'te had safhaya vardı. Bu tarihte,

> Alâeddin Muhammed'in cinnet hali daha da kötüleşti ve... Rükneddin'e karşı duyduğu rahatsızlık arttı... canının tehlikede olduğunu sezen Rükneddin, Suriye'deki kalelere kaçıp buraları hakimiyeti altına almayı ya da hazineleri ve ambarları tıka basa dolu Alamut'u, Meymûndiz'i ve Rudbar'ın bazı [diğer] kalelerini zaptetmeyi ve... isyanı başlatmayı planladı... Canlarının derdine düşmüş Alâeddin Muhammed'in vekilerinin ve idarecilerinin çoğunluğu, Rükneddin'den ürküyorlardı.
>
> Rükneddin, yem olarak şu fikri ortaya attı: "Babamın ters davranışları yüzünden" dedi, "Moğol ordusu bu krallığa saldırmaya niyetlendi ve hiçbir şey babamın umurunda değil. Babamın maiyetinden çıkacağım ve yeryüzü imparatoruna [Moğol hanı] ve sarayındaki adamlarına haberciler yollayıp itaatini ve sadakatini kabul edeceğim. Ve bundan böyle krallığımda kimsenin böylesi bir suç işlemesine göz yummayacağım ve bu sayede bu topraklar ve bu halk payidar kalacaktır."

Bu nahoş durum karşısında İsmailî liderler, babasının adamlarına karşı gelmek pahasına Rükneddin'e arka çıkmaya razı oldular ama tek bir şartla: Alâeddin Muhammed'in şahsına karşı ellerini kaldırmayacaklardı. Delirmiş de olsa, imam hâlâ kutsaldı ve ona dokunmak dahi ihanet ve dine saygısızlıkla eşdeğerdi.

Bereket versin, İsmailîler –birkaçı dışında hepsi– böyle korkunç bir seçenekle yüz yüze gelmediler. Bu anlaşmadan bir ay sonra Rükneddin hastalandı ve acz içinde yatağa düştü.

Böyle eli kolu bağlı bir halde iken, babası Alâeddin Muhammed, Cüveynî'nin aktardığına göre, içkiden baygın bir halde uyurken kimliği belirsiz saldırganlarca öldürüldü. Cinayetin işlendiği tarih 1 Aralık 1255'tir. Suikastçıların pirinin, kendi evinde suikasta kurban gitmesi, önü alınamaz bir şüphe ve suçlama dalgasına yol açtı. Cinayet mahalinin yakınlarında görülen imamın korumalarından birkaçı idam edildikleri gibi, bu komplonun perde arkasında imamın en yakın dostlarından bir grubun olduğu ve bu kimselerin suikast için Kazvin'den Alamut'a adam getirdikleri dahi iddia edilmekteydi. En sonunda ortak bir zanlı üzerinde uzlaşıldı:

> Aradan bir hafta geçtikten sonra, eldeki deliller ışığında... Alâeddin Muhammed'in sağ kolu sayıp gece gündüz yanından ayırmadığı sırdaşı Mâzenderânlı Hasan'ın, Alâeddin Muhammed'in katili olduğuna... oybirliğiyle karar verildi. Yine denildiğine göre, Alâeddin Muhammed'in metresi olan ve Mâzenderânlı Hasan'ın, komployu kendisinden gizli tutmamış olduğu karısı, bu sırrı Rükneddin'e açıklamıştı. Ne olursa olsun, aradan bir hafta geçtikten sonra Mâzenderânlı Hasan idam edildi; Mâzenderânlı Hasan'ın cesediyle beraber, çocukları arasından iki kızı ve bir oğlu da yakılmıştır ve Rükneddin, babasının yerine başa geçmiştir.[93]

Alâeddin Muhammed döneminin son yıllarında İsmailîler, en ürkütücü düşmanlarıyla –Moğollar– karşılaşmaya adım adım yaklaştılar. 1218'e gelindiğinde, Doğu Asya'da ortaya çıkmış olan yeni imparatorluğun hükümdarı Cengiz Han'ın orduları Sır-Derya nehrine varmışlar ve Moğollar, Harezmşahlara kapı komşusu olmuşlardı. Çok geçmeden patlak veren bir sınır hadisesi, batıya doğru yürüyüşlerine devam etmenin

93 Cüveynî, s. 253-256/707-709; karş. Reşîdüddin, s. 182-184; Kâşânî, s. 205-206.

bahanesi olmuştu. 1219'da Cengiz Han, ordularını Sır-Derya'nın ötesine, İslâm topraklarının içine sürdü. 1220'ye gelindiğinde Cengiz Han, eski Müslüman şehirleri Semerkant ve Buhara'yı zaptedip Amu-Derya nehrine ulaşmış; ertesi yıl Amu-Derya nehrini aşmış, Belh, Merv ve Nişapur'u alıp, kendisini tüm Doğu İran'ın hâkimi ilân etmişti. Han'ın 1227'de ölümü, Moğolları sadece kısa bir süreliğine durdurdu. 1230'da halefi, sendeleme halindeki Harezm devletine yeni bir saldırı başlattı; 1240'a gelindiğinde Moğollar, Batı İran'ın altını üstüne getirip Gürcistan, Ermenistan ve Mezopotamya'yı istilâya giriştiler.

Nihaî saldırı, 13. yüzyılın ortalarında geldi. Artık saltanatını Pekin'e taşımış olan büyük han, Mısır'a kadar tüm Müslüman topraklarının zaptedilmesi emriyle, Cengiz Han'ın torunu prens Hülâgü komutasında yeni bir sefer başlattı. Birkaç ay içerisinde, uzun saçlı Moğol atlıları yıldırım hızıyla İran'ı aşmışlar ve Bağdat önlerine gelmişlerdi. Nafile bir direnişin ardından, son halifenin aman dilemekten başka çaresi kalmamıştı. Moğol orduları var güçleriyle saldırmışlar, şehri yağmalayıp altını üstüne getirdikten sonra 20 Şubat günü halifeyi, ele geçirdikleri akrabalarıyla beraber idam etmişlerdi. Beş yüz yıl Sünnî İslâm'a önderlik etmiş Abbasî ailesinin saltanatı böylece son bulmuştur.

Alamut'un imamları, dönemin diğer Müslüman hükümdarları gibi, İslâma saldıran putperest Moğollar'a karşı tek yönlü bir siyaset izlememişlerdi. Harezmşahlarla savaş batağına saplanıp kalmış olan halife en-Nâsır, Harezm imparatorluğunun öteki ucunda yeni ve tehditkâr bir düşmanın belirmesinden hiç de hoşnut olmamış; müttefiki imam Celâleddin Hasan da, han'a iyi niyet mesajlarını iletmiş ilk hükümdarlardan biri olmuştu. Ancak, İsmailîler, bu yeni tehdide karşı zaman zaman Sünnî komşularıyla dayanışma

içine de girmişlerdi. Cengiz Han doğu İran'ı zaptederken, Kûhistan'daki İsmailî önderi dağdaki kalelerinin kapılarını Sünnî mültecilere açmıştı. Müslüman misafirlerden biri, Kûhistan'daki İsmailî önderinden bahsederken şöyle diyor:

O, kendisini bilim ve felsefe öğrenimine adamış bir insandı... ve bir filozof ve bilge olarak, Horasan civarında eşi benzeri yoktu. Fakir yabancılara ve seyyahlara kapısı daima açıktı ve Horasan'dan gelmiş Müslümanları da himayesine almaktan geri durmadı. Bu sefer, kucak açtıklarının arasında, Horasan ulemasının en seçkin şahsiyetleri yer alıyordu... ve hiçbirisine saygıda kusur etmedi. Öyle ki, Horasan'da baş gösteren anarşi dönemi boyunca, hazinesinden ve ahırlarından ulemaya ve fakir yabancılara verilmek üzere bin elbise ve süslü koşum takımlarıyla beraber yedi yüz at yolladı." Çizdiği bu portre, İsmailî merkezlerinin saldırılardan bağışık tutuldukları izlenimini vermektedir ve cömertliği, çok geçmeden, İsmailîlerin parasını yabancılara dağıtmakta daha elisıkı bir vali talep eden –ve elde etmiş olan– tebaasının, kendisini Alamut'a şikâyet etmesine yol açmıştır. Sistan hükümdarlarının hizmetindeki tarihçi Minhâc-i Siraç Cüzcânî, Kûhistan'daki İsmailî merkezlerini –ticaret yollarının tekrar açılmasına yönelik diplomatik misyonlar ve "kâfirlerin ani baskınları sebebiyle" doğu İran'da kıtlığı çekilen "giysi ve diğer gereksinimler"in temini için, bir alışveriş seferi vesilesiyle– üç kere ziyaret etmişti.[94] Şurası kesin ki, Kûhistan'daki İsmailîler bu bağışıklığı kendi lehlerine çevirmeyi bilmişlerdi.

İsmailîlerle Moğollar arasındaki mutabakat hali her ne idiyse de çok uzun sürmedi. Asya'nın yeni hâkimleri, bu tehlikeli ve militan sofu güruhunun bağımsızlıklarını sürdür-

94 Minhâc-i Sirâc Cuzcâni, *Tabakât-i Nâsırî*, Abdülhay Hâbilî, 2. baskı, I, Kabil, 1964, s. 182-183; İng. çev. H.G. Raverty, II, s. 1197-1198.

melerine göz yumamazlardı; ayrıca dostları ve müttefikleri arasında, İsmailîlerin ne gibi bir tehdit teşkil ettikleri hususunda kendilerini uyaracak dindar Müslümanlar eksik değildi. Dendiğine göre, Kazvin başkadısı, han'ın huzuruna zırhlı bir gömlekle çıkmış ve bunun sebebini, bir suikasta uğramasının an meselesi olduğuna bağlamıştır.

İkazlar boşa gitmeyecektir. Moğolistan'daki büyük buluşmaya davetli olan İsmailî elçisi geri çevirilir ve İran'daki Moğol generali, han'a, sakınılması gereken iki başeğmez düşmanın halife ve İsmailîler olduğunu rapor eder. Karakurum'da han'ı İsmailî ajanlarının olası saldırılarından korumak üzere önlemler alınır. Hülâgü, 1256'daki İran seferinde öncelikle İsmailî kalelerini hedef alır.

Daha Hülâgü gelmeden evvel İran'daki Moğol kuvvetleri Müslümanların da teşvikiyle Rudbar ve Kûhistan'daki İsmailî üslerine saldırılar düzenlemişlerse de, elde etmiş oldukları başarılar sınırlı kalmıştır. Kûhistan'a yürüyüşe geçen kuvvetler İsmailîlerin karşı saldırısıyla püskürtülmüş, büyük Girdkûh kalesine düzenlenen saldırıysa tam bir bozguna uğratılmıştır. İsmailîler kalelerin içerisinde, Moğol saldırılarına uzunca bir süre direnebilecekleri mevzilere sahiplerdi fakat yeni imamın tercihi farklı olmuştur.

Rükneddin Hürşah'la babasının arasındaki anlaşmazlıklardan bir tanesi de, Moğollara direnelim mi yoksa onlarla dostluk mu kuralım ikilemi üzerineydi. Rükneddin, tahta geçtiği vakit Müslüman komşularıyla arayı düzeltme çabasında olmuş, "babasının eğilimlerinin aksine, bu insanlarla bir dostluğun temellerini atmaya koyulmuştu. Buna göre, tüm eyaletlere haberciler yollayarak, Müslümanlar gibi davranmalarını ve yolları emniyet altına almalarını emretti." Bu sayede içerdeki konumunu muhafaza ettiği gibi, Hemedan'daki Moğol kumandanı Yasavur Noyan'a bir elçi göndermiş ve

"artık başta kendisinin bulunduğunu ve tevazudan şaşmayıp, kendilerine duydukları bağlılığın üzerindeki kara bulutları dağıtacağını"[95] iletti.

Yasavur, Rükneddin'e, bağlılığını bizzat Hülâgü'ye sunmasını salık vermiş, İsmailî imamı da kardeşi Şahinşah'ı Hülâgü'nün huzuruna göndererek bu tavsiyeye uymuştur. Moğolların Rudbar saldırısı sonuçsuz kalmış ve müstahkem mevkilerindeki İsmailîlerin önlerinde çakılıp kalan Moğollar da, geri çekilmeden evvel son çare olarak ekinleri ateşe vermişlerdi. Bu sırada diğer Moğol kuvvetleri, Kûhistan'ı bir kez daha istilâ etmişler ve buradaki İsmailî merkezlerinden birkaçını ele geçirmişlerdir.

Mesaj gönderme sırası, Şahinşah'ın elçiliğinden memnun kalmış olan Hülâgü'dedir. Rükneddin bir suça bulaşmadığından, kalelerini silahsızlandırıp, gelip şahsen kendisi biat ederse, Moğol orduları, topraklarına dokunmayacaklardı. İmam rıza gösterip kalelerinden birkaçını silahsızlandırmış, ama sadece Alamut'ta, Meymûndiz ve Lemeser'de göstermelik sayılabilecek yıkımlar gerçekleştirmiş ve huzuruna çıkmadan evvel Hülâgü'den bir yıl müddet istemişti. Bu sırada da, Girdkûh ve Kûhistan'daki valilerine haber yollayarak, "Hanın huzuruna çıkmalarını ve hana olan sadakatlerini ve itaatlerini sunmalarını" emretmiştir. Emirlerine uyulmuş, yalnız Girdkûh kalesi İsmailîlerin denetiminde kalmaya devam etmiştir. Hülâgü, Rükneddin'e gönderdiği haberde, derhal yanına, Demâvend'e gelmesini, beş gün içinde oraya varamayacak durumdaysa önden oğlunu yollamasını istemiştir.

Rükneddin, oğlunu –yedi yaşında bir oğlan çocuğu– yollamıştır. Rükneddin'in gerçek oğlu olmayabileceğinden şüphelenen Hülâgü, oğlunun daha çok küçük olduğunu, bir diğer

95 Cüveynî, s. 260/712-713; karş. Reşîdüddin, s. 185-186; Kâşânî, s. 207.

kardeşini nöbeti Şahinşah'dan devralmak üzere yollamasını isteyerek çocuğu gerisin geri yollamıştır. Bu sırada da Moğollar Rudbar'a iyice yaklaşmışlardır ve Rükneddin'in elçisi Hülâgü'nün yanına vardığı vakit Alamut'a üç günlük mesafe kalmıştır. Moğollar, bir ültimatomla karşılık vermişlerdir:

> Rükneddin, Meymûndiz kalesini silahsızlandırıp, bizzat han'ın huzuruna çıktığı takdirde, yüce han kendisine nezaketlerini ve hürmetlerini sunacaktı; aksi takdirde, [başına gelecekleri] bir yüce han, bir de Allah bilirdi.[96]

Bu esnada Moğollar Rudbar'a girmiş ve kalelerin etrafında mevzilenmişlerdi. Rükneddin'in ikamet ettiği Meymûndiz'in kuşatmasının başında bizzat Hülâgü bulunuyordu.

Bir yanda teslim olup Hülâgü'yle en elverişli koşullarda uzlaşma yanlıları, bir yanda sonuna dek direnme yanlıları olmak üzere İsmailîler ikiye bölündü denilebilir. Rükneddin, şahsen birinci görüşten yanaydı ve kendisini bu yola çeken akıl hocalarından birisi de, teslimiyetin ardından Moğollarla dilediği koşullarda bir uzlaşmaya varabileceğini ve Moğolların hamiliğinde yeni bir başlangıç yapabileceğini uman Nâsırüddin Tûsî de yer alıyordu. Anlatılanlara bakılırsa, Tûsî, yıldızların konumu ondan yana değil diye teslim olmasını salık verdi. Aynı Tûsî, Rükneddin tarafından, ateşkesin şartlarını görüşmesi için, Meymûndiz'den kuşatmacıların kampına gönderilmiş olan son elçiydi. Hülâgü, Rükneddin'i, ailesiyle beraber tüm maiyetini ve hazinesini kabul etmeye razı oldu. Cüveynî'ye dönecek olursak,

> hazinesini... sadakatinin bir ifadesi olarak sundu. Hazinesi öyle abartıldığı kadar büyük de değildi ama öyleymiş gibi,

96 Cüveynî, s. 265/716; karş. Reşîdüddin, s. 189; Kâşânî, s. 209.

kalenin dışına taşınmıştı. Bundan dolayıdır ki, hazinenin büyük bölümü, han tarafından askerleri arasında pay edilmişti.[97]

Hülâgü, Rükneddin'i pek güzel ağırlamış, öyle ki şahsî kaprislerine dahi göz yummuştu. Çift hörgüçlü develere meraklı olduğunu anlayınca, ona bu cins yüz dişi deve hediye etmişti. Bu hediye yetmemiş olacak ki, deve güreşine de meraklı olan Rükneddin, develerin doğurmasına dek sabredemiyor diye, otuz da erkek deve istemişti. Ayrıca Hülâgü, Rükneddin'in, uğruna krallığımdan vazgeçerim dediği Moğol kızıyla evlenmesine de izin vermişti.[98]

Hülâgü'nün, Rükneddin'den bir menfaati olduğu açıkça ortadadır. İsmailîlerin elinde hâlâ birkaç kale daha bulunuyordu ve bunlar ilerde başına dert açabilirlerdi. Kendilerine teslim olun çağrısında bulunabilecek bir İsmailî imamı, bulunmaz bir kozdu. Öyle ki, aile efradı ve hizmetkârlarıyla, kişisel serveti ve hayvanları için Kazvin tahsis edilmiş (Kazvinlilerin görüşleri kayıtlara geçmemiş) ve Rükneddin, Hülâgü'nün bundan sonraki seferlerinde kendisine bizzat refakat etmiştir.

Rükneddin, resmen Hülâgü'nün himayesi altına girmişti. Talimatları doğrultusunda Rudbar'daki, Girdkûh yakınlarındaki ve Kûhistan'daki kaleler teslim olmuş ve bu sayede Moğollar, kuşatmaların ve saldırıların yol açacağı ağır mali külfetlerden kurtulmuşlar. Yüz kadar kalenin teslim olduğu belirtilmiştir; bu sayı bariz bir şekilde abartılıdır. İki mer-

97 Cüveynî, s. 267/717; karş. Reşîdüddin, s. 190; Kâşânî, s. 210.

98 Reşîdüddin (s. 192) ve Kâşânî (s. 213) ondan Türk diye bahsetmekteler; Cüveynî (s. 274/722) ise, ilâveten aşağı tabakadan bir Türk olduğunu söylüyor. Bu noktada bkz. Prof. Boyle'un tercümesinin 722. sayfasındaki dipnot. Deve hikâyesinde de Cüveynî ve Kâşânî, Reşîdüddin'e ait versiyondan (s. 213) az da olsa farklı bir versiyon üzerinde hemfikir olmuşlardır.

kezde kumandanlar teslim olmayı reddederek imamlarının emirlerini hiçe saymışlar, kim bilir belki de baskı altındaki imamın takıyye yaptığını sanmışlardır. Buralar, Rudbar'ın müstahkem mevkileri olan Alamut ve Lemeser'di. Moğol orduları her iki istihkâmı da kuşatmışlar ve birkaç gün sonra Alamut'un kumandanı fikrini değiştirmiştir.

> İşlerin nereye varabileceğini ve kaderin kendilerine oynadığı oyunları fark ettikleri vakit, bir haberci yollayıp canlarının bağışlanmasını ve kendilerine iyi davranılmasını dilerler. Rükneddin kefil olur ve han da pekâlâ suçlarını görmezden gelir. Aynı yıl, Zilkade ayının sonunda [1256'nın Aralık ayının başı], bu günah mektebinin ve iblis yuvasının talebelerinin tamamı, malları ve mülkleriyle beraber teslim bayrağını çekerler. Üç gün sonra kaleye çıkan askerler, yanlarına alamadıkları neleri var neleri yok hepsine el koyarlar. Tozu dumana katarcasına etrafı yakıp yıkar ve kaleyi yerle bir ederler.[99]

Lemeser, fazladan bir yıl daha dayanmışsa da, 1258 yılında o da Moğollara boyun eğmiştir. Girdkûh'da Rükneddin'in emirlerine karşı gelen İsmailîler, kalenin denetimini ellerinde tutmayı başarmışlar ve 1270'e dek mevzilerini terk etmemişlerdir.

Kalelerin çoğunun teslim bayrağını çekmiş olması, Rükneddin'i Moğolların elinde gereksiz hale getirmiştir; Lemeser ve Girdkûh direnişleri de, Rükneddin'in miadını doldurduğunu göstermiştir. Kazvin'deki Moğol idarecilerine imamın ailesinin ve maiyetinin öldürülmeleri emri yollanmış, imam da kendi isteğiyle Karakurum'daki Moğol başkentine doğru uzunca bir seyahate çıkmış, buraya vardığı vakit han tarafından refüze edilmiştir. "Onu böylesi uzun bir seyahate çıkaramaya gerek yoktu ki" demiş Han, "kanunlarımız

99 Cüveynî, s. 136/636-637.

zaten herkesin malumûdur." Rükneddin'in geri dönmesine izin verilseydi, kalan kalelerin de teslim olduğuna ve yıkıldıklarına şahit olabilirdi; o zaman, nedameti kabul edilebilirdi. Ama kendisine bu fırsat tanınmamış. İran'a dönüş yolunda, Hangay sıradağlarının ucunda, bir ziyafete davetli olduğu bahanesiyle yolundan çevrilerek katledilmiştir. Müritleriyle birlikte, etleri pelteye döndürülene dek dövülmüş ve kılıçtan geçirilmiş; kendisinden ailesinden geriye tek bir iz kalmamış, dilden dile dolaşan bir efsane haline gelmişler.[100]

İsmailîlerin köklerinin İran'dan kazınması, Cüveynî'nin sandığı gibi hiç de sorunsuz hallolmamıştır. Müritlerinin gözünde Rükneddin'in küçük oğlu, babasının ölümüyle yerine imam olmuş ve zaman içerisinde 19. yüzyılda içinden Ağa Hanların çıkacağı bir imamlar nesline babalık etmiştir. İsmailîler, bir süre boyunca faaliyetlerini devam ettirmişler, öyle ki 1275 yılında Alamut'u kısa bir süreliğine geri almayı dahi başarmışlardır. Buna karşılık, davalarından kopmuşlar ve bu tarihten itibaren, Farsça konuşulan topraklarda, doğu İran'a, Afganistan'a ve Orta Doğu'nun şu anda Sovyetler'in sınırları içerisinde kalan bölümüne dağılmış silik bir tarikat olarak varlığını sürdürmüşlerdir. Rudbar'da ise tamamen sahneden silinmişlerdir.

Alamut'un yıkılması ve İsmailî egemenliğine vurulan nihaî alçaltıcı darbe, Cüveynî'nin kaleminden tüm canlılığıyla resmedilir.

> Kâfirlerin, Hasan Sabbah'ın günahkâr müritlerinin anavatanı Alamut'un Rudbar yöresinde... taş üstünde taş kalmamıştı. Ve yeniliğin serpildiği mekânda, ezelî geçmişin yaratıcısı, vahşetin kalemiyle, herbirinin [evinin] revakının üzerine şu dizeleri yazmıştı: "İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş bom-

100 Cüveynî, s. 277/724-725; karş. Reşîdüddin, s. 194; Kâşânî, s. 215.

boş evleri" [*Kur'an* 27/Neml 53]. Ve bu sefiller krallığının pazar yerinde,

müezzin kaderin şu haykırışı çınlamıştı:

"Artık öyle bir defolmuş oldu ki o topluluk, o zalimler!' [*Kur'an* 23/Mü'minûn 41]

Kof dinleri gibi, uğursuz kadınlarının da kökleri kazınmıştı. Ve bu kaçıkların, ikiyüzlü riyakârların altınlarının, gerçekte kalp kurşun olduğunun foyası meydana çıkmıştı.

Bugün, dünyanın aydınlatıcısı Han'ın açık talihi sağolsun, kıyıda köşede bir suikastçı kalmışsa o da bir kadına yakışır işlerle meşguldür; nerde bir dâî varsa, Azrail yanı başındadır; ve her refik artık bir köledir. İsmailîliğin çığırtkanları, İslâm'ın kılıcının altında can verdiler... Bu lânetlilerin korkusundan beti benzi atan ve kendilerine haraç ödeyen ve bu kepazelikten zerre kadar gocunmamış olan Yunan ve Frank kralları artık rahat bir uyku çekiyorlar. Ve yeryüzünün bütün sakinleri, bilhassa da müminler, şeytanî entrikalarından ve kirli inançlarından azat oldular. Yalnız onlar değil, bütün insanoğlu, zenginlerinden yoksuluna, asilinden vasıfsızına, aynı mutluluğu paylaşıyorlar. Destan'ın oğlu Rüstem'in hikâyeleriyle karşılaştırıldıklarında, eski zaman hikâyelerinden öte bir değer taşımıyorlar.[101]

Böylece, kötülükleriyle kir tutmuş dünyamız arınmış oldu. Seyyahlar, ne can korkusu ne de haraca bağlanma korkusu duymadan dilediklerince seyahat ediyorlar ve arkalarında en ufak bir iz kalmayıncaya dek köklerini kazımış olan mesut Han'ın [hâlâ açık] bahtına duacılar. Vurmuş olduğu darbe, Müslümanların yaralarına merhem, imanın hastalıklarına deva oldu. İşledikleri günahların ve insanların kalple-

101 Cüveynî, s. 139-142/639-640.

rine düşürdükleri şaşkınlık gölgesinin nerelere vardığını öğrenmeyi gelecek nesillere bırakalım. Onlarla birlik olanlar, eskinin kralları ya da bugünün hükümdarları, tıpkı düşmanlarının, alçak dalkavuklarının korkusundan geceleri gündüzleri zindan olduğu gibi [canlarının] derdine düştüler. Bu, ağzına kadar dolu bir kadehti; dinmiş bir rüzgâr gibiydi. "Bu, algılaması olanlara bir öğüttür" [Kur'an 11/Hûd 114] ve Allah, tüm zalimlerin sonunu aynı eylesin![102]

102 Cüveynî, s. 278/725; karş. Reşîdüddin, s. 194-195; Kâşânî, s. 215.

DAĞIN ŞEYHİ (ŞEYHÜ'L-CEBEL)

Kaynakça:

Suriye'deki Haşîşîlerin tarihçesine dair çok şey yazılıp çizilmiştir. En yakın tarihli genel anlatılar için, kaynakların eksiksiz belirtildiği, Hodgson'ın Assassins, B. Lewis'in "The Ismâ'ilites and the Assassins" adlı çalışmalarının ilgili bölümlerine ve K.M. Setton'ın (başeditör), A History of the Crusades adlı çalışmasının dördüncü bölümüne (I, ed. M. W. Baldwin, The First Hundred Years, Philedelphia, 1955, s. 99-132) bakılabilir. Daha erken tarihli literatür, B. Lewis tarafından ("The Sources for the History of the Syrian Assassins", Speculum, XXVII, 1952, s. 475-489) taranmıştır. Daha eski tarihlere dayanan çalışmalar arasında Ch. Defremery imzalı iki makale ("Nouvelles Recherches sur les Ismaeliens ou Bathiniens de Syrie", JA, 5. seri, III, 1854, s. 373-421 ve V, 1855, s. 5-76) halâ üzerinde durulmayı hak eden çalışmalardır. Daha yakın tarihli çalışmalar arasında şunları sayabiliriz: B. Lewis, "Saladin and the Assassins", BSOAS, XV, 1953, s. 239-245; J.J. Saunders, Aspects of the Crusades, Christchurch, Yeni Zelanda, 1962, Bölüm III (The Role of the Assassins), s. 22-27; ve yayımlanmamış bir tez: Nasseh Ahmed Mirza, The Syrian Ismâ'îlîs at the Time of the Crusades, yayımlanmamış doktora tezi, Durham, 1963.

Son zamanlarda Suriyeli İsmailî yazarlar, hem metin hem de araştırma yayımlamaya başladılar. Şimdiye dek, metinler daha ziyade öğretisel içeriğe sahip olmuşlardır ve doğrudan tarihî bir ilgi uyandırmaktan uzak kalmışlardır. Kısmen geleneksel mater-

yalleri temel alan, Mustafa Gâlib imzalı çağdaş bir biyografi sözlüğü (A'lâmü'l-Ismâ'îliyya, Beyrut 1964) ve Ârif Tâmir'in daha eski tarihlere dair kimi delilleri içeren, Arapça mecmualarda yayımlanmış bir dizi makalesi ("Sinân Râşidüddin ev Şeyhü'l-Cebel", el-Edîb, Mayıs, 1953, s. 43-45; "el-Emîru Mezyed el-Hillî el-Esedî, Şâir Sinân Şeyhü'l-Cebel", el-Edîb, Ağustos, 1953, s. 53-56; "eŞ-şâirü'l-mağmûr: el-Emîru Mezyed el-Hillî el-Esedî', el-Hikme, Ocak, 1954, s. 49-55; "el-Fırkatü'l-İsmâîliyye el-Bâtıniyye es-Sûriyye", el-Hikme, Şubat, 1954, s. 37-40; "el-Fetretü'l-mensiyyetü min Târîhi'l-İsmâîliyyîn es-Sûriyyîn", el-Hikme, Eylül, 1954, s. 39-41; "Fürûu'ş-şecereti'l-İsmâîliyya el-İmâmiyye", el-Meşrık, 1957, s. 581-612 (Alamut hâkimi Celâleddin Hasan'ın Suriye'deki İsmailîlere yazmış olduğu bir mektupla beraber, s. 601-603), bir nebze de olsa bilgi sunabilir. Tâmir, tüm bunların yanı sıra, İngilizce bir makale, "Bahram b. Musa: the Supreme Isma'ili Agent", Ismaili News, Uganda, 21 Mart 1954; Arapça bir tarihî roman, Sinân ve Selahaddin, Beyrut, 1956 ve hatırı sayılır miktarda metin kaleme almıştır.

Bugüne dek gün ışığına çıkarılabilmiş olanlara bakarak, Suriyeli İsmailîlerin Cüveynî ve diğer İranlı tarihçiler tarafından alıntılanmış olan Alamut vakayinameleriyle kıyaslanabilecek çapta herhangi bir tarihçe muhafaza edememiş olduklarını söylersek hiç de yanılmış olmayız. Suriyeli şeflerin en önde geleni olarak tabir edebileceğimiz Sinân'ın biyografisi, gecikmiş bir çalışmadır, bir azizin hayat öyküsü niteliğindedir ve tarihî değeri vasatın altındadır. Metin, Fransızca çevirisiyle (S. Guyard, "Un Grand Maître des Assassins au Temps de Saladin", JA, 7. seri, IX, 1877, s. 324-489) beraber yayımlanmış ve bir kez de Mehmet Şerefeddün [Yaltkaya] tarafından yayımlanmıştır (Darülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, II/7, İstanbul, 1928, s. 45-71). Sinân'ın biyografisinde, İsmailî kökenin varlığına dair kimi bulgulara atıfta bulunulmuş ve Kemâledin İbnü'l-Adîm'in yayımlanmamış Halep Biyografi sözlüğünde yer almıştır; çevirisi ve yorumuyla beraber metin için bkz. B. Lewis, "Kamâl al-Dîn's biography of Râshid al-Dîn Sinân", Arabica, XIII, 1966.

Muhafaza edilebilmiş benzer birkaç parçanın ve yerel yazıtların (daha fazla bilgi için bkz. M. van Berchem, "Epigraphie des Assassins de Syrie", JA, 9. seri, IX, 1897, s. 453-501) haricinde, Suriyeli Haşîşîlerin tarihçileri, dönemin Suriye tarihine dair genel kaynaklara bel bağlamış olmalılar.

Hasan Sabbah, hâlâ Alamut kalesine hükmettiği ve ajanlarının sözleri ve silahları mesajlarını İran halkına ve ümerâsına taşıdığı sıralarda, bir avuç müridi düşman toprakları üzerinden batıya doğru tehlikeli bir seyahate çıkmışlardı. İstikametleri Suriye'ydi; amaçları, yeni daveti bu ülkedeki eski İsmailîlere taşımak ve yakınlarda Ön Asya'dan Mısır sınırlarına dek uzanan toprakları ellerine geçirmiş olan Selçukluların egemenliğine karşı savaşın cephelerini genişletmekti.

İran'da yükselişe geçmiş olan yeni davetin temsilcileri ilk başarılarını, İran dilinin ve kültürünün hüküm sürdüğü topraklarda –doğu ve batı İran ve Orta Asya'da– elde ettiler. Suriye batıya açılmanın ilk hamlesi için biçilmiş bir kaftan iken, batıda İran'ın yanı başındaki Irak bu hamle için pek elverişli değildi. Şüphesiz, Irak şehirlerinde de İsmailî sempatizanları yaşıyordu ama düz nehir vadileri İsmailîlerin yayılma, mevzi tutma ve hücum etme stratejisine olanak tanımıyordu. Oysa Suriye'de böyle bir olumsuzluk yoktu. Toros dağlarıyla Sina yarımadası arasında yer alan ve dağlar, vadiler ve çöllerle parçalanmış bu coğrafya, güçlü bir bağımsızlık geleneğine sahip çeşitli kavimlerden topluluklara barınak sağlıyordu. Komşuları Irak ve Mısır'da nehir vadilerini mesken edinmiş toplulukların aksine, Suriye'de siyasî bir birliğe nadiren rastlanıyordu. Burada daha ziyade parçalı bir yapı –tarikatlara ve bölgelere dayalı bölgesel yönetimler ve durmadan kendini tekrarlayan çatışmalar ve değişimler– hüküm sürmekteydi. Ortak dilleri Arapça olmasına rağmen Suriye halkı, aralarında kimi aşırılıkçı Şiî inanışlarının da bulunduğu çok sayıda inanca ve tarikata bölünmüştü. İlk Şiî talibinin Suriye'de boy göstermesi, 8. yüzyıla rastlamış, 9. yüzyılın sonu ve 10. yüzyılın başına gelindiğinde ise, İsmailîlerin gizli imamları Suriye'yi gizli karargâhlarının ve ilk iktidar kalkışmalarının mekânı yapmak için ihtiyaçları olan halk desteğine sahip olmuşlardı. Mısır'da Fâtımî halifeliğinin kurulması ve Asya'ya doğru yayılması, Suriye'yi 10. yüzyılın sonları ve 11. yüzyıl boyunca aralıklarla İsmailî egemenliği altına sokmuş ve ülkeyi İsmailîlerin propagandalarına ve yönlendirmelerine açık hale getirmişti.

Esas İsmailîlerin yanı sıra, öğretileri, hal ve tavırları bakımından İsmailîlerle oldukça benzeşen başka tarikatların da

varlığı, Alamut'tan gelen ajanlara, yeni müritler devşirebilmeleri için gelecek vaat eden bir kaynak sunmaktaydı. Örnek olarak, Lübnan dağı ve bitişiğindeki bölgelerde yaşayan, İsmailîlerin ana gövdesinden henüz kopmuş olup, ileriki dönemlerde baş gösterecek olan kemikleşmiş dışlayıcılığa henüz maruz kalmamış olan Dürzîleri gösterebiliriz. Bir diğer potansiyel taraftar topluluğu ise, özünde On İki İmam Şiîliğine mensup olup, daha ziyade aşırılıkçı fikirlerin tesiri altındaki Nusayrîler, yani Arap Alevîlerdi. Bu iki tarikat, Lâzkiye'nin doğusu ve kuzeydoğusundaki tepelik bölgeleri, ve muhtemelen o tarihlerde Taberiye'yi ve Ürdün vadisini yurt edinmişlerdi.

Mekâna ilâveten zaman da uygundu. Eldeki bilgilere göre, ilk Türkmen grupların Suriye'ye giriş tarihi 1064'tü. 11. yüzyılın yetmişli yıllarında önce Türk akıncılar, ardından da düzenli Selçuklu orduları ülkeyi istilâ etmişler ve kısa zamanda, Fâtımîlerin ellerinde tuttukları bir sahil şeridi hariç, Suriye'nin tamamı Selçuklu egemenliği altına girmişti. Başta, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın erkek kardeşi Tutuş bulunuyordu.

Tutuş, sultanlık tahtına oturmak için başgösteren bir saltanat kavgası esnasında, 1095'te İran'daki bir savaşta öldürüldü. Suriye'deki parçalı bölgesel yapıyla Selçukluların saltanat kavgaları geleneği bir araya gelince, devlet paramparça olmuştu. Suriye, bir kez daha, bu sefer Selçuklu prenslerinin ve subaylarının egemenliğindeki irili ufaklı devletçiklere bölünmüştü. Bu devletçiklerin hükümdarlarından en önemlileri, düşman iki şehir, Halep ve Şam'ı ellerinde tutan, Tutuş'un oğulları Rıdvan ve Dukak'tı.

Tam da kargaşanın ve çatışmaların doruğa tırmandığı bu anda yeni bir güç –Haçlılar– ülkeye girmiştir. Kuzeyden Antakya üzerinden gelen Haçlı kuvvetleri, kendilerine karşı

koyabilecek ciddî bir güçle karşılaşmayınca, Suriye'nin kıyı şeridi boyunca hızla aşağı inmişler ve Urfa, Antakya, Trablusgarp ve Kudüs'te üslenen dört Latin devleti kurmuşlardır.

Selçuklu egemenliğinin Suriye'ye yayılması, Doğu'nun halihazırda aşinası olduğu pek çok sosyal değişim ve gerilim meselelerini beraberinde getirmişti. Üstüne bir de Latin istilâsının ve fetihlerinin şokunun da eklenmesi, Suriyelilerdeki ıstıraplı ve yılgın ruh halini iyice kötüleştirmiş ve Mesihî umut tacirlerine –özellikle de halihazırdaki inanışları kendilerini böylesi bir mesaja hazırlıklı kılmış olanlar– daha fazla prim verir olmuşlardı. Suriye'de, Kahireli Fâtımîlerin İsmaililiğin eski davetini benimseyen müritleri hâlâ vardı fakat Kahire rejiminin hainliğe varan zaafları ve ne Türk tehdidine ne de Latin tehdidine karşı duramamış olması, pek çoklarının bağlılıklarını, daha etkin, daha militan ve görünüşte daha başarılı olan kola sunmalarına yol açmıştır. Şiîler'in bir kısmı, Sünnîlerin de büyük çoğunluğu mevcut inançlarını korumuş gözükseler de, pek çokları bir başlarına istilâcılara ve ülkenin egemenlerine kafa tutabilecek gözüken yeni gücün saflarına geçmişlerdi.

Başlangıçtan itibaren, Alamut'un Suriye'deki ajanları İran'daki yoldaşlarıyla aynı yöntemlere başvurmaya ve aynı sonuçları elde etmeye gayret ettiler. Hedefleri, terör kampanyasının üsleri haline getirilmek üzere kalelere el koymak ya da zaptetmekti. Bu hedefe ulaşabilmek için, özellikle dağlık bölgelerdeki müritlerde bir coşku uyandırmaya ve bu coşkuya yön vermeye koyulmuşlar; bu sırada da, sınırlı ve geçici bir ittifakın her iki tarafa da uygun geldiği hallerde, emirlerin ihtiyatlı işbirliği tekliflerini geri çevirmemişlerdir.

Böylesi yardımlara ve tek tük başarılara rağmen, Suriye görevi İsmailîlere, İran misyonundan –muhtemelen, İranlı

olmaları sebebiyle yabancısı oldukları bir coğrafyada faaliyet yürütmüş olduklarından– katbekat güç gelmiştir. İlk hedeflerine ulaşıp Suriye'nin ortasındaki bir dağlık bölge olan Cebel'ü-Bahrâ'da, bugünkü adıyla Cebel'ü-Ensâriye'de bir dizi müstahkem mevki elde edebilmeleri için elli yıla yakın zorlu bir faaliyet yürütmeleri gerekmişti. Bilindiği kadarıyla bütün liderleri İranlıydı ve Alamut'tan gönderilip bizzat Hasan Sabbah'ın ve haleflerinin emirleri doğrultusunda hareket etmişlerdi. Mevzi tutma çabaları üç aşamada yürütüldü. 1113 ve 1130 tarihlerinde sonlanmış olan iki aşama boyunca, sırasıyla Halep ve Şam'da bu şehirlerin idarecilerinin göz yumduğu ölçüde, faaliyet yürütmüşler ve çevre bölgelerde zemin tutmaya çalışmışlardı. 1131'de başlayan üçüncü aşamada ise, ihtiyaçları olan üsleri ele geçirip buralara mevzilenmişlerdi.

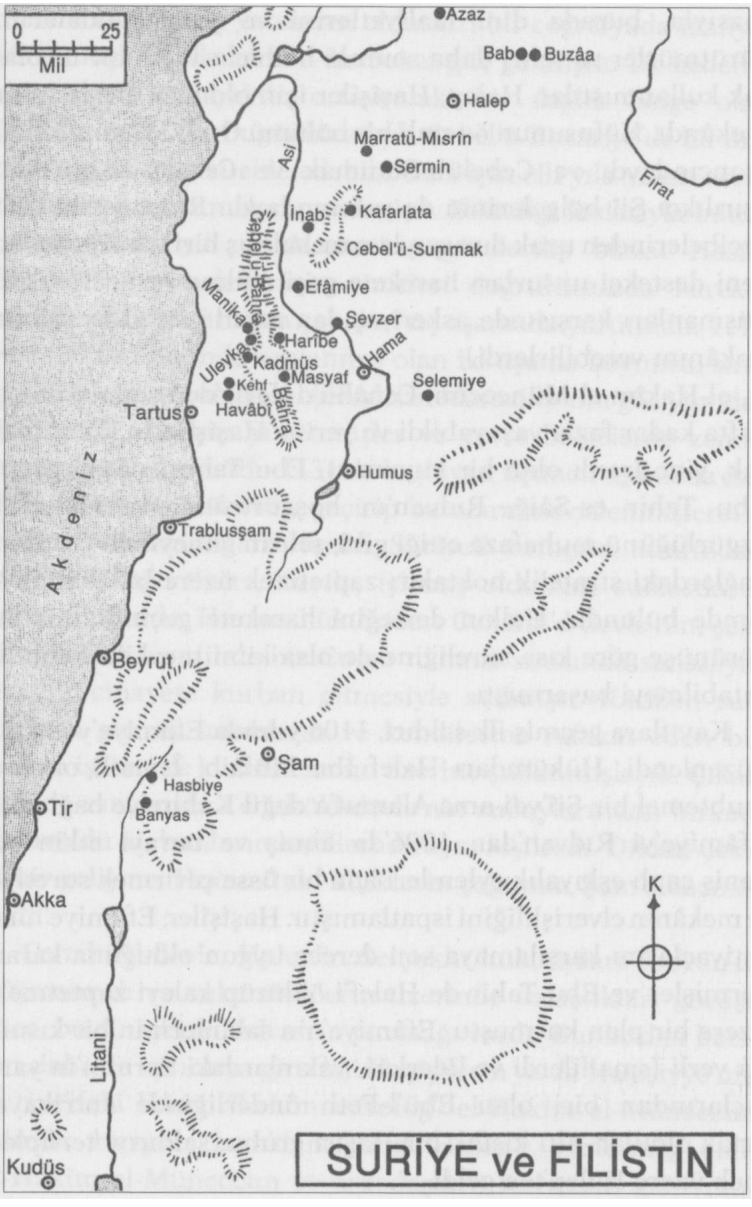
Suriyeli İsmailîlerin tarihi, Suriyeli tarihçiler tarafından kaydolunduğu üzere, özetle, işlemiş oldukları suikastların tarihidir. Perde, Humus hükümdarı Cenâhü'd-devle'nin, şehrin merkez camiinde bir Cuma namazı sırasında sansasyonel bir cinayete kurban gitmesiyle açılmıştı. Katiller, sufi kılığına girmiş İranlılardı ve kendilerine refakat eden bir şeyhin işaretiyle kurbanlarının üzerine çullanmışlardı. Çıkan arbede esnasında Cenahü'd-devle'nin subaylarından birkaçı öldürüldü ki, bunların katilleri de aynı kişilerdi. Dikkat çekici bir gelişme, Humus'taki Türklerin çoğunun Şam'a kaçmasıydı.

Cenahü'd-devle, Halep'in Selçuklu hükümdarı Rıdvan'ın düşmanıydı ve vakanüvislerin üzerinde uzlaştıkları görüşe göre, bu cinayette Rıdvan'ın parmağı vardı. Bunlardan bazıları daha da ayrıntıya girerler. Haşîşîlerin ya da Haşîşiyye'nin Suriye'deki lideri, "hekim-astrolog" el-Hakîm el-Müneccim adında biriydi. İran'dan gelip Halep'e yerleşmiş olan el-Hakîm el-Müneccim ve arkadaşları, Rıdvan'ın göz yum-

masıyla, burada dinî faaliyetlerini ve propagandalarını yürütmüşler ve şehri daha sonraki hamleleri için bir üs olarak kullanmıştılar. Halep, Haşîşîler için oldukça elverişli bir mekândı. Nüfusunun önemli bir bölümü On İki İmam Şiîliği inancındaydı ve Cebelü's-Summak ve Cebel'ü-Bahrâ'daki aşırılıkçı Şiî bölgelerinin de yakınındaydı. Rıdvan gibi dinî vecibelerinden uzak duruşuyla nam salmış biri için Haşîşîler, yeni destekçi unsurları harekete geçirebilme ve Suriye'deki düşmanları karşısında askerî açıdan zayıflığını giderebilme imkânını verebilirlerdi.

el-Hakîm el-Müneccim, Cenâhü'd-devle'den sadece iki üç hafta kadar fazla yaşayabildi ve yerine Haşîşîlerin lideri olarak, yine İranlı olan bir kuyumcu, Ebu Tahir es-Sâiğ geçti. Ebu Tahir es-Sâiğ, Rıdvan'ın hoşgörüsünü ve Halep'in özgürlüğünü muhafaza ettiği gibi, şehrin güneyinde yer alan dağlardaki stratejik noktaları zaptetmek üzere bir dizi girişimde bulundu. Halkın desteğini harekete geçirebilmiş ve görünüşe göre kısa süreliğine de olsa kimi mevkileri elinde tutabilmeyi başarmıştı.

Kayıtlara geçmiş ilk saldırı, 1106 yılında Efâmiye'ye karşı düzenlendi. Hükümdarı Halef İbn Mülâib, İsmailî olması muhtemel bir Şiî'ydi ama Alamut'a değil Kahire'ye bağlıydı. Efâmiye'yi Rıdvan'dan 1096'da almış ve burayı etkin ve geniş çaplı eşkıyalık eylemleri için bir üsse çevirmek suretiyle mekânın elverişliliğini ispatlamıştır. Haşîşîler, Efâmiye'nin, ihtiyaçlarını karşılamaya son derece uygun olduğuna karar vermişler ve Ebu Tahir de Halef'i öldürüp kaleyi zaptetmek üzere bir plan kurmuştu. Efâmiye'nin sakinlerinin bir kısmı da yerli İsmailîlerdi ve liderleri, yakınlardaki Sermin'in yargıçlarından biri olan Ebü'l-Feth önderliğinde entrikaya ortak oldular. Altı kişilik bir Haşîşî grubu, saldırıyı tertiplemek üzere Halep'ten geldi.

0 25
Mil
Azaz
Bab Buzâa
Halep
Marratü-Mısrîn
Sermin
Asi
Fırat
İnab
Kafarlata
Cebel'ü-Summak
Efâmiye
Şeyzer
Harîbe
Kadmüs
Masyaf
Hama
Selemiye
Kehf
Havâbî
Tartus
Banîyas
Humus
Trablusşam
Akdeniz
Beyrut
Şam
Hasbiye
Tir
Banyas
Akka
Litani
Kudüs
K
SURİYE ve FİLİSTİN

El koydukları teçhizatlar bir Frank'a ait bir at, bir katır ve bir kalkanla bir zırhtı... ve Halep'ten Efâmiye'ye giderek Halef'e... "Buraya emriniz altına girmeye geldik. Bir Frank şövalyesi bulup öldürdük; atını, katırını ve teçhizatını size getirdik" dediler. Halef kendilerini hürmetle buyur edip Efâmiye kalesinde, duvara bitişik bir eve yerleştirdi. Duvarda bir delik açan saldırganlar... delikten geçen Efâmiyelilerle buluştular. Ve Halef'i öldürüp Efâmiye kalesini zaptettiler.[103]

Tarihler, 3 Şubat 1106'yı gösteriyordu. Çok geçmeden, Ebu Tahir es-Sâiğ, Halep'ten bizzat gelip iktidarı devraldı.

Efâmiye saldırısı, umut verici başlangıcına rağmen başarıya ulaşamamıştır. Antakya'nın Haçlı prensi Tancred, komşuları Efâmiye'ye saldırma fırsatını kaçırmadı. Gelişmelerden haberdar edildiği belli olan prens, yanında bir mahkûmu, Serminli Ebü'l-Feth'in erkek kardeşini de götürdü. Haşîşîleri haraca bağlayacağından emin, şehrin mülkiyetini ellerinde bırakıp aynı yılın eylül ayında geri döndüğü vakit, şehri abluka altına aldı. Serminli Ebü'l-Feth esir alındı, işkence edilerek öldürüldü; Ebu Tahir es-Sâiğ ve dostları ise esir alındılar, serbest bırakılmaları karşılığında fidye ödenmesine razı gelip Halep'e geri döndüler.

Haşîşîlerin Haçlılarla bu ilk karşılaşmaları ve bir Haçlı prensinin titizlikle tasarlamış oldukları planı boşa çıkarması dahi, Haşîşîlerin Müslüman hedefler üstünde topladıkları dikkatin Hıristiyan hedeflere doğru herhangi bir şekilde yönelmesine yol açmamış gözükmektedir. Esas mücadeleleri, İslâm'ın düşmanlarına karşı değil egemenlerine karşı olmuştur. O anki hedefleriyse, kimin elinden olursa olsun bir

103 Arapça metin, B. Lewis, "Three Biographies from Kemâl al-Dîn", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s. 336.

üs elde etmek; daha uzun vadeli amaçlarıysa, Selçuklu güçlerini gördükleri yerde vurmaktı.

1113 yılında, en çok arzuladıkları darbeyi gerçekleştirdiler: görünüşte Haçlılara karşı savaşlarında Suriyeli Müslümanlara destek olmak için Suriye'ye gelmiş olan doğu akıncı gücünün kumandanı, Selçukluların Musul emiri Mevdûd'un Şam'da katledilmesi. Mevdûd'un seferi, Haşîşîler tarafından bariz bir tehdit olarak algılanmıştı. Korkan sadece onlar değildi. 1111'de Mevdûd'un orduları Halep önlerine geldiğinde, Rıdvan şehrin kapılarını yüzlerine kapatmış ve Haşîşîler de Rıdvan'ın yardımına koşmuşlardı. Dönemin hem Hıristiyan hem de Müslüman kaynaklarında kayda geçmiş olan bir söylenti, Mevdûd'un katlinin Şam'ın Müslüman naibi tarafından teşvik edilmiş olabileceği izlenimini uyandırmaktadır.

Doğu kaynaklı Selçuklu baskılarının Haşîşîlere yönelik tehdidi, hamileri Rıdvan'ın 10 Aralık 1113 tarihinde ölümüyle iyice açığa çıkmıştır. Haşîşîlerin Halep'teki faaliyetleri onları kasaba halkının gözünden düşürmüş ve 1111 yılında, İsmailî karşıtlığını ikrardan kaçınmayan, Doğu'dan gelmiş İranlı bir zengine karşı başarısız suikast teşebbüsleri, halkta kendilerine yönelik bir infialin patlak vermesine yol açmıştı. Rıdvan'ın ölümünden sonra oğlu Alparslan, önceleri babasının siyasetini sürdürdü ve hatta Bağdat yolu üzerindeki bir kaleyi onlara tahsis etti. Ama tepkiler gelmekte gecikmedi. Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed, Alparslan'a gönderdiği mektupta, kendisini İsmailî tehdidine karşı uyardı ve İsmailîleri yok etmeye zorladı. Şehirde, kasaba halkının lideri ve milislerin kumandanı İbn Bedî inisiyatifi ele almış ve hükümdarlarını sert tedbirlere başvurmaya ikna etmişti.

> Önce kuyumcu Ebu Tahir es-Sâiğ'i tutukladı ve öldürdü ve dâî İsmail'i, hekim-astrologun erkek kardeşini ve tarikatın

> Halep'teki liderini sırasıyla bir bir öldürdü. İki yüz kadarını tutukladı, bir kısmını hapsetti ve mülklerine el koydu. Bir kısmı için araya aracılar girdi, bir kısmı salıverildi, bir kısmı kale surlarından aşağı atıldı, bir kısmı idam edildi. Bir kısmı kaçtı ve izlerini kaybettirmeyi başardı.[104]

Bu aksiliğe ve bir kaleyi uzun süreliğine elde tutmayı başaramamış olmasına karşın İranlı İsmailî heyeti, Ebu Tahir es-Sâiğ'in önderliğinde hiç de fena işlere imza atmamıştır. Yerel sempatizanlarla iletişime geçilmiş, diğer İsmailî kollarından olanlar ve Suriye'nin çeşitli tarikatlarındaki aşırılıkçı Şiîler saflara katılmışlardı. Cebelü's-Summak'da, Cezr'de ve Benû Uleym'de –yani Şeyzer ve Sermin arasındaki stratejik açıdan önemli noktalarda– önemli bir halk desteği elde edilmiş, Suriye'nin diğer köşelerinde, özellikle de doğuya, Alamut'a doğru haberleşme hattı üzerindeki belli noktalarda destek nüveleri oluşturulmuştu. Fırat nehrinin Halep'in doğusunda kalan yöreleri, gerek ilk, gerek sonraki dönemlerde aşırılıkçı Şiîliğin merkezleri olarak tanınmaktaydılar ve bu tarihlere ilişkin doğrudan delil sahibi olmasak da, Ebu Tahir es-Sâiğ'in eline geçen fırsatları kaçırmadığından emin olabiliriz. 1114 yılının ilkbaharı gibi erken bir tarihte, Efâmiye'den, Sermin'den ve diğer mekânlardan toplanmış yüz civarında adamdan oluşan bir İsmailî gücü, efendileri ve maiyetiyle beraber Hıristiyanların Paskalya yortusu kutlamalarını izlemeye gittiği bir anda düzenlemiş oldukları sürpriz bir saldırıyla, Müslümanlara ait müstahkem bir mevki olan Şeyzer'i zaptetmişlerdi. Saldırganlar, hemen akabinde düzenlenen bir karşı saldırıyla bozguna uğratılıp yok edildiler.

---

104 Kemâleddin İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb min Târîh-i Haleb*, ed. Sâmî Dahhân, II, Şam, 1954, s. 532-533.

Halep'te dahi, 1113 bozgununa rağmen, belli bir destek noktası elde tutulabilmiştir. 1119'da düşmanları İbn Bedî şehirden sürgün edilmiş ve Mardin'e kaçmıştı; Haşîşîler, İbn Bedî'yi Fırat nehri üzerindeki geçiş noktasında bekliyorlardı ve İbn Bedî'yi iki oğluyla beraber öldürdüler. Ertesi yıl hükümdardan bir kale istemişler, kaleyi teslim etmeye gönülsüz olsa da reddetmekten ürken hükümdar, yıkılması emrini verdim bahanesinin ardına sığınmıştı. Yıkımı yürüten subay birkaç yıl sonra suikasta uğrasa da, şehrin yeni hükümdarının 1124 yılında başdâînin ajanını tutuklaması, müritlerini sürgün etmesi, kalanların da mülklerini satıp şehri terk etmeleriyle Halep'teki İsmailî nüfuzu son bulmuştur.

Bu tarihten itibaren, başdâînin yerine, Halep'teki İsmailîlerin başına bölgedeki bir ajan geçer. Ebu Tahir es-Sâiğ'in idamının ardından yerine geçen Behram, tarikatın ana faaliyetlerini güneye taşır ve kısa zamanda Şam'ın içişlerinde aktif bir rol oynar hale gelir. 1101 yılında Bağdat'ta idam edilmiş olan Ebu İbrahim Esedâbâdî'nin yeğeni olan Behram, selefleri gibi İranlıydı. Bir süreliğine, "aşırı bir gizlilik içinde yaşamış ve sürekli kılık değiştirmek suretiyle şehirden şehire, kaleden kaleye kimseye kimliğini sezdirmeden dolaşmıştır."[105] Musul valisi Porsukî'nin 26 Kasım 1126 tarihinde şehrin merkez camiinde katledilmesi hadisesinde parmağı olduğuna kesin gözüyle bakabiliriz. Derviş kılığına girip kurbanlarını alaşağı etmiş olan suikastçıların en az sekiz tanesi Suriyeliydi. Halepli tarihçi Kemâleddin İbnü'l-Adîm, daha tuhaf bir hikâye anlatmıştır.

> Azaz nahiyesindeki [Halep'in kuzeyi] Kefernâsih'ten gelen ve yara almadan kurtulmayı başaran bir genç haricinde, saldır-

105 İbnü'l-Kalânisî, *History of Damascus*, ed. H.F. Amedroz, Beyrut, 1908, s. 215; İng. çev. H.A.R. Gibb, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, Londra 1932, s. 179.

ganların tamamı öldürülmüştü. Bu gencin yaşlı bir annesi vardı ve Porsukî'nin ve saldırganların öldürüldüğünü öğrenince sevinçten koltukları kabararak göz kapaklarına rastık sürmüş ama aradan birkaç gün geçtikten sonra oğlu kanlı canlı geri döndüğü vakit kederden yüzünün rengi atmış ve saçını başını yolmuştu.[106]

Aynı tarihte, 1126 yılında, Haşîşîlerle Türk hükümdarı Tuğtegin arasında ilk defa doğrudan bir işbirliğinin gerçekleştiğine dair kesin bilgilere rastlamaktayız. Şamlı vakanüvis İbnü'l-Kalânisî'den öğrendiğimize göre, Ocak ayında, "cesaretleri ve yiğitlikleriyle nam salmış" Humuslu ve başka yerlerden İsmailî birlikleri, Haçlılara karşı başarısız bir saldırı girişiminde Tuğtegin'in saflarında yer almışlardır. Yılın sonuna doğru Behram, elinde Halep'in yeni hükümdarı İlgazi imzalı bir tavsiyenameyle, Şam'da gerçek kimliğiyle boy gösterir. Burada kendisine yakışır biçimde kabul gören Behram, kısa zamanda iktidar kademesinde kendine bir yer edinir. İlk talebi, tarikatın genelgeçer stratejisine paralel olarak bir kale olmuş, Tuğtegin de Kudüs Latin Krallığı sınırında bir kaleyi kendisine devretmiştir. Fakat iş bununla sınırlı kalmamıştır. Haşîşîlere Şam'da bile bir bina tahsis edilmiş ve kimilerinin bir saray, kimisinin de bir dâî evi dediği bu binayı kendilerine üs olarak kullanmışlardır. Şamlı vakanüvisin tüm bu olan bitenden sorumlu tuttuğu vezir el-Mezdegâni, kendisi İsmailî olmamasına rağmen, komplolarında kendilerine gönüllü suç ortaklığında bulunmuş olan, saltanatın perde arkasındaki kötücül güç odağıdır. Tuğtegin'se, Haşîşîlerden hazzetmese de, nihaî darbeyi indireceği ana kadar kendilerine göz yummayı tercih etmiştir. Diğer tarihçiler de vezirin rolünü teyit

106 Kemâleddin, *Zübde*, II, s. 235.

ederlerken, hükümdarı da sözlerini sakınmaksızın itham etmekte ve fiillerini büyük ölçüde Behram'ın Halep'teyken kendisiyle dostane ilişkiler kurmuş olduğu İlgazi'nin nüfuzuna bağlamaktadırlar.

Behram, Banyas'taki kaleyi yeniden inşa ve tahkim etmiş, ve çevre bölgelerde bir dizi askerî ve propagandif faaliyete girişmiştir. "Dört bir yana yolladığı misyonerler" diyor İbnü'l-Kalânisî, "eyaletlerdeki cahil avam takımından köylerdeki akıl fukarası sefil köylülere kadar kalabalık bir güruhu etraflarına toplamıştı..."[107] Banyas'taki üslerinden, geniş bir coğrafyaya yayılan akınlar düzenlemiş olan Behram ve taraftarları, kimi başka yerleri de topraklarına katmış olmalıdırlar. Ama çok geçmeden de lâyıklarını bulmuşlardır. Dürzî, Nusayrî ve diğer ehlisünnet dışı toplulukların mesken tuttukları Hasbiye bölgesinde yer alan Vâdi't-Teym, Haşîşîlerin yayılma planları için son derece elverişli koşullara sahipti. Bölgenin liderlerinden Barak İbn Cendel, bir ihanet sonucunda esir alınıp öldürülmüş ve çok geçmeden Behram ve kuvvetleri vadiyi zaptetmek üzere sefere çıkmışlardır. Vadiye eriştikleri vakit, Barak İbn Cendel'in öcünü almaya ant içmiş erkek kardeşi Dahhâk İbn Cendel'in ölümüne direnişiyle karşılaşmışlardır. Çetin çarpışmaların ardından Haşîşîler bozguna uğramışlar ve Behram da katledilmiştir.

Behram'ın yerine, Banyas'ın başına, Behram'ın politikalarının ve faaliyetlerinin takipçisi bir başka İranlı, İsmail geçer. Ama kaçınılmaz son gelmekte gecikmez. Tuğtegin'in 1128'deki ölümü, tıpkı Rıdvan'ın Halep'teki ölümü gibi, İsmailî karşıtı bir tepkinin önünü açar. Burada da inisiyatif eyalet reisinden tarikatın gözükara bir muhalifi ve vezirin düşmanlarından biri olan Müfarric İbnü'l-Hasan İbnü'l-

107 İbnü'l- Kalânisî, s. 221; İng. çev., s. 187-188.

Sûfî'den gelir. Bir yandan valinin, öte yandan da askerî vali Yusuf İbn Fîruz'un teşvikiyle, Tuğtegin'in oğlu ve halefi Böri, yumruğunu indirmek için hazırlıklara koyulur. En nihayet 4 Eylül 1129 Çarşamba günü saldırıya geçilir. Vezir, bizzat Böri'nin emriyle, kabul resminde öldürülmüş, kafası kesilmiş ve halka teşhir edilmiştir. "Ertesi sabah şafak vakti şehrin dört bir yanı Batınîlerden [İsmailîler] temizlenmiş, köpekler cesetlerden arta kalan parçaları kapmak için birbirleriyle yarışır olmuşlardı."[108] Bir vakanüvise göre, öldürülen Haşîşîlerin sayısı altı bin, bir diğerine göre on bin, bir diğerine göreyse de yirmi bindi. Banyas'ta bulunan İsmail, tahtının sallantıda olduğunu fark etmiş ve kaleyi Franklara teslim ettiği gibi soluğu Frank topraklarında almış, 1130'un başlarında ise ölmüştür. Tekrar tekrar karşımıza çıkan, vezirin ve Haşîşîlerin Şam'ı Franklara teslim ettikleri hikâyesi, bir tek ve güvenilir sayılmayan bir kaynağa aittir ve muhtemelen düşmanın uydurması diye itibar görmemiştir.

Böri ve maiyeti, Haşîşîlerin intikamından sakınabilmek için zırhlara bürünmüşler ve etraflarına tam teçhizatlı muhafızlar dizmişler ama hiçbiri kâr etmemiştir. Suriye misyonu bir süreliğine karmaşa içine düşmüş gözükürken, darbe tam da tarikatın Alamut'taki merkezinden gelmiştir. 7 Mayıs 1131 günü Türk askerleri kılığında Böri'nin maiyetine girmiş olan iki İranlı, Böri'yi yere sermiştir. Adları Alamut'taki şeref listesinde yer almaktadır.[109] Muhafızlar suikastçıları oracıkta paramparça etmişlerse de, Böri aldığı yaralarla

108 İbnü'l- Kalânisî, s. 223; İng. çev., s. 193.

109 Reşîdüddin (s. 145) ve Kâşânî (s. 167). Her ikisi de cinayet tarihi olarak h.524'ü geçmişler. Suriyeli kaynaklar Böri'nin h.525'te saldırıya uğradığı ve h.526'da da öldüğü üzerinde hemfikirler. Bir beyana göre, saldırganlar zehirli hançer kullanmışlar. Zehir kullanımı, çağdaş kaynaklarca doğrulanmıyor ve pek olası da gözükmüyor.

ertesi yıl ölmüştür. Bu başarılı darbeye karşın Haşîşîler, Şam'daki eski güçlerine bir türlü kavuşamamışlardır, ki ortodoksinin bu denli hâkim olduğu bir şehirde buna pek şansları da yoktu.

Bu dönemde Haşîşîler, Türklerin yanı sıra bir başka düşmanla daha mücadele etmekteydiler. Onların gözünde, Kahire'de hüküm sürmeye devam eden Fâtımî halifesi oturmakta olduğu makamı zorla gasp etmiş bir şahsiyetti; onu defedip Nizar'ın soyundan gelenlerin imamlığını hâkim kılmak, Haşîşîlerin en kutsal vazifesiydi. 12. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Mısır, birden çok Nizarî isyanının patlak verip bastırılmasına sahne olacak ve Kahire idaresi, tebaası arasında yürütülmekte olan Nizarî propagandasının üzerine daha ciddî eğilecektir. Halife el-Âmir, Nizarî varlığını yalanlayan ve kendi soyunun iktidardaki hak iddialarını savunan özel bir tebliğ yayımlamıştır. Bu vesikanın ilgi çekici ekler bölümünde, Fâtımî elçisinin Şamlı Haşîşîlere okuduğu metnin nasıl bir infial yarattığını ve aralarından bir tanesinin metni şefine gönderdiğini ve şefin de metnin sonundaki boşluğa bir reddiye döşendiğinin hikâyesi anlatılıyor. Nizarî, bu cevabı Fâtımî taraftarlarının huzurunda okumuştur. Kahire elçisi cevap vermek üzere halifeye danışmış ve Musta'lîlerin iddialarını içeren ek bir beyanat almıştır. Tüm bu olan bitenler, Fâtımî hükümeti adına Haşîşîler arasında casusluk yaptığı iddia edilen bir adamın, bir Haşîşî tarafından 1120 yılında Şam'da öldürülmesi hadisesiyle ilişkili sayılabilir.

Haşîşîler, Fâtımî hasımlarına karşı fizikî şiddetin yanı sıra, daha güçlü ve daha kendine has fikirlerden de faydalanırlar. 1121 yılında Mısır'daki ordular kumandanı ve Nizar'ın mülklerine el konması hadisesinin baş sorumlusu olan el-Efdal, Halepli üç Haşîşî tarafından katledilir; 1130 yılındaysa, bizzat Halife el-Âmir, Kahire'de, bu sefer on Haşîşî'nin

saldırısına kurban gider. El-Âmir, Nizarîlere olan nefretiyle nam salmıştır; bu nefretin kökeninde, Behram'ın katledilmesi ve ardından kafasının, ellerinin ve yüzüğünün, Teym vadisinin yerlilerinden birisi tarafından Kahire'ye getirilmesi ve bu şahsa mükâfat yağdırılması ve bir hil'at giydirilmesi hadisesi yatıyordu. Haşîşîlerin bu süre zarfında Franklarla olan ilişkilerine dair pek az bilgi mevcuttur. İleriki tarihlere ait Müslüman kaynaklarında bahsi geçen, İsmailîlerin düşmanla işbirliğine dair iddialar, muhtemelen, İslâm'a karşı açılmış olan kutsal savaşın Yakın Doğu Müslümanlarının çoğunluğunun zihinlerine kazımış olduğu, daha ileriki bir çağa ait bir zihniyetin yansımasıdır. Bu döneme dair en fazla, Haşîşîlerin Müslüman Suriye'yi pençesi altına alan dinî bölünmüşlüklere karşı kayıtsızlığı paylaşmış olduklarından söz edilebilir. Evet, fedaîlerin hançerlerine hedef olmuş tek bir Frank kurban yoktur ama şu da bir gerçektir ki, Haşîşî kuvvetleri en az iki kez Haçlı ordularıyla çatışmaya girmişti. Öte yandan, hem Halep'ten hem de Banyas'tan gelen Haşîşî mülteciler Frank topraklarına sığınmışlardır. Tahliye edilmesine mecbur kalındığı vakit, Banyas'ın, Müslüman liderlere değil de Franklara teslim olmuş olması, muhtemelen coğrafî bir meseleden ibarettir.

Ertesi yirmi yıl, Haşîşîlerin Suriye'deki müstahkem üsleri ele geçirmek için üçüncü teşebbüsleriyle geçer. Bu kez, ilk provalarının sahne aldığı Cebelü's-Summak'ın hemen güneybatısında yer alan Cebel'ü-Bahrâ zorlanmış ve başarılı olunmuştur. Burada zemin kazanmalarının hemen ardından, bu kez Franklar bölgenin denetimini ele geçirebilmek için başarısız bir teşebbüste bulunurlar. 1132-1133'te Kehf'in Müslüman hâkimi, önceki yıl Frankların elinden almış olduğu Kadmüs dağ kalesini Haşîşîlere satar. Birkaç yıl sonra bu kez oğlu, kuzenleriyle girişmiş olduğu taht kavgası sırasında

Kehf'in tümünü Haşîşîlere devretmiştir. 1136-1137'de Hama valisi tarafından geçici bir süreliğine mevzilerinden çıkartılmış olan bir grup Haşîşîn, Harîbe'deki Frank garnizonunu geri püskürtüp denetimi tekrar eline geçirmiştir. Haşîşîlerin en önemli müstahkem mevkilerinden biri olan Masyaf, 1140-1141'de, 1127-1128'de kaleyi satın almış olan Benû Münkız'ın başına geçirmiş olduğu valinin elinden alınmıştır. Her ne kadar ele geçirilme tarihleri ve nasıl ele geçirildiklerine dair elimizde yeterli bilgi bulunmasa da, Haşîşîlerin diğer kaleleri Havâbî, Rusâfe, Kuleya ve Menîka, hepsi birden aynı zaman dilimi içerisinde ele geçirilmiş olmalıdır.

Haşîşîler alttan alta güç toplamaya yoğunlaşıp olabildiğince kendi içlerine kapandıklarından, bu döneme ait elimizdeki bilgiler sınırlı kalmıştır. Kadmüs'ü satın almış olan şahsın adı, Sinan Ebu Muhammed'den önceki son başdâî Ebü'l-Feth imiş. Kürd Ali İbn Vefâ adlı bir Haşîşî, Nureddin'e karşı saldırısında, Antakyalı Raymond'un saflarında yer almış ve 1149 yılında İnab'daki harp meydanında Raymond'la beraber can vermiştir. Teym vadisinin hâkimi Dahhâk İbn Cendel, 1128'de Haşîşîlere karşı direnişinin intikamı olarak 1149'da Haşîşîler tarafından öldürülmüştür. Bir ya da iki yıl sonra ise, Trablusgarp Kontu II. Raymond'u –ilk Frank kurbanları– şehrin girişinde öldüreceklerdir.

Haşîşîlerin bu yıllardaki politikalarının geneline ilişkin bilgilerimiz ayrıntılardan yoksun ve yüzeyseldir. Musul hükümdarı Zengî ve ailesine karşı düşmanlıktan öte bir hisleri olamazdı. Musul hükümdarları daima en güçlü Türk prensleri arasından seçilmekteydi. Suriye ve İran arasındaki iletişim hattını ellerinde bulundurmaları, Doğu'daki Selçuklu hükümdarlarıyla dostane ilişkiler içinde olmaları, üstelik Suriye'ye yayılma emellerinden bir türlü vazgeçmemeleri,

Haşîşîler için sürekli bir tehdit kaynağı oluşturmuştur. Mevdûd'la Porsukî suikasta kurban gitmişlerdi bile. Zengîler, birden çok kez tehdit edilmişlerdir. 1128'de Halep'i işgal ettikleri vakit, Zengîlerle İsmailîler arasında bir engel kalmamıştı. 1148'de Nureddin İbn Zengî, Halep'teki Şiîlerin o güne dek sürdürdükleri namaza çağrı geleneğini yasakladı. Şehirdeki İsmailîler ve diğer Şiî gruplar arasında yoğun ama etkisiz bir öfke uyandırmış olan bu adım, en nihayet sapkınlara karşı savaş ilânına dek vardı. Hâl böyleyken, o dönemde Zengîlere karşı Suriye'de ciddî bir direnişi örgütleyebilecek yegâne güç olan Antakyalı Raymond'un saflarında bir Haşîşî birliğine rastlamak şaşırtıcı olmasa gerek.

Bu esnada, Suriye'nin namlı Haşîşî liderleri dizginleri ele aldılar. Râşidüddin adıyla bilinen Sinan İbn Selmân İbn Muhammed, Vâsıt yolu üzerinde Basra yakınlarındaki bir köy olan Akru's-Sudan'ın yerlisiydi. Kimilerine göre bir simyacı, kimilerine göre bir hoca olan Sinan, elindeki güce bakacak olursak, Basra eşrafından birinin oğlu gibi durmaktadır. Dönemin Suriyeli yazarlarından birinin, Sinan'ı ziyaretini ve kendisiyle sohbetini kaleme aldığı satırlarda Sinan, kariyerinin ilk dönemlerinden, gördüğü eğitimden ve Suriye görevi sırasında başına gelenlerden bahsetmiştir.

> Çocukluğum Basra'da geçti, babam da şehrin eşrafından biriydi... Bu öğreti yüreğime işleyiverdi... Ardından, erkek kardeşlerimle aramda geçen bir hadise beni onlardan koparttı ve elimde demir asa, ayağımda demir çarık, yola düzüldüm. Alamut'a varana dek yoluma devam ettim. Alamut'un başında Kiyâ Muhammed adında biri vardı ve bu şahsın Hasan ve Hüseyin adlarında iki oğlu vardı. Beni oğullarıyla aynı okula gönderdi ve bir an bile onları bana karşı kayırmadı. Kiyâ Muhammed ölüp de yerini oğlu Hasan alana dek Alamut'ta kaldım. Hasan, Suriye'ye gitmemi

emretti. Basra'dan nasıl yola düzülmüşsem Alamut'tan da öylece ayrıldım, yalnız bu sefer rotam üzerinde tek tük yerleşim yerlerine rastladım. Bana emirler ve mektuplar vermişti. Musul'a vardım ve geceyi marangozların camiinde geçirdikten sonra tekrar yola düzüldüm ve Rakka'ya varana dek tek bir kasabaya uğramadan yoluma devam ettim. Yanımda, Rakka'daki dostlarımıza hitaben yazılmış bir mektup vardı. Mektubu sahibine teslim ettim, o da bana kumanya verdi ve beni Halep'e dek götürecek bir binek hayvanı kiraladı. Halep'te bir başka refikle buluştum ve kendisine gönderilmiş olan mektubu teslim ettim, o da bana bir binek hayvanı kiraladı ve beni Kehf'e gönderdi. Bana verilen emir, bu istihkâmda kalmaktı; ben de davet reisi Şeyh Ebu Muhammed dağda ölene dek Kehf'te kaldım. Muhammed'in yerine, atanmış [Alamut'tan] değil, grubun bir kısmının üzerinde anlaşmaya vardığı bir isim olan Hâce Ali İbn Mesud geçti. Bunun üzerine, Muhammed'in yeğeni reis Ebu Mansur ve reis Fehd, gizli bir ittifak kurarak, hamamdan çıkarken Ali İbn Mesud'u hançerlemesi için birisini yolladılar. Liderlik danışıklı bir biçimde aralarında pay edildi, katiller de tutuklanıp hapsedildi. Ardından, Alamut'tan katilin idam edilmesi ve reis Fehd'in salıverilmesi emri geldi. Emirle beraber, topluluğa tebliğ edilmek üzere bir de mesaj gönderilmişti.[110]

Bu anlatının ana hatları, başka kaynaklarca da teyit edilmiş olup, Sinan'ın masalsı biyografisinde, Kehf'te kalma süresinin yedi yıl olduğu benzeri ayrıntılara da rastlamaktayız. Şurası kesin ki, Sinan, Hasan (alâ zikrihi's-selâm) 'ın himayesindeydi ve kendisini Suriye'de müridi ilân ettiği tarih, Hasan'ın Alamut'un başına geçtiği 1162 yılıydı. Taht kavgası hikâyesi, Hasan'la arasındaki görüş ayrılığının bir yansıması sayılabilir.

110 B. Lewis, "Kamâl al-Dîn's Biography of Râshid al-Dîn Sinân", s. 231-232.

1164 yılının Ağustos ayında Hasan, Alamut'ta kıyameti ilân etti ve Alamut dışındaki İsmailîleri de haberdar etmek için dört bir yana haberciler yolladı. Yeni nizamı Suriye'de başlatmak da Sinan'a düşmüştü. Bu gelişmenin İran'daki ve Suriye'deki kayıtları arasında tuhaf bir karşıtlığa rastlamaktayız. Kıyametin ilânı, İran'daki İsmailîler tarafından olduğu gibi kayda geçirilmiştir ve görünüşe bakılırsa Sünnîler, bu hadiseyi pek önemsememişlerdir. Öte yandan, Suriye'deki İsmailîler bu hadiseyi es geçmiş gözükmektedirler; hâlbuki Sünnî tarihçiler, zevkle ve nefretle, şeriatın sona erdiği söylentilerini tekrarlayıp durmuşlardır. "Duydum ki," demiştir o dönemin tanıklarından biri, "[Sinan], annelerini, kız kardeşlerini ve kızlarını yoldan çıkartıp Ramazan orucundan azat etmiş."[111]

Kuşkusuz, bu ve benzeri haberlerde tek kelime abartı olmadığı gibi, şeriatın sona erdiğinin Suriye'de ilân edildiği ve kimi aşırılıklara yol açması üzerine bizzat Sinan tarafından bu sürecin sona erdirildiği de ortadadır. Kemâleddin şöyle diyor:

> 572 yılında [1176-1177], günah ve sefahatten yollarını şaşırmış Cebelü's-Summak halkı, kendilerini "arınmışlar" (pürler) ilân ettiler. Kadınlı erkekli içki âlemlerinde erkeklerin hiçbiri kız kardeşinden veya kızından sakınmıyordu, kadınlar erkek kıyafetleri giyiyorlardı ve içlerinden biri Sinan'ı Allah ilân etmişti.[112]

Halep hükümdarı üzerlerine bir ordu yollamış, onlar da çareyi istihkâm kurdukları dağlara sığınmakta bulmuşlardı. Sinan, düzenlediği soruşturmanın ardından sorumluluk

111 B. Lewis, "Kamâl al-Dîn's biography...", s. 230.

112 Kemâleddin, *Zübde*, Paris yazması, Arapça 1666, s. 193b vd.

kabul etmemiş ve Haleplileri geri çekilmeye ikna ettiği gibi, saldırıya geçip zanlıları kendisi yok etmişti. O yıllara ait, vecit halindeki benzer grupların varlığını doğrulayan başka kaynaklar da mevcuttur. Bu hadiseleri konu alan belli belirsiz anlatıların ve söylentilerin ileriki tarihlere ait, Haşîşîlerin *Cennet Bahçeleri* efsanesine kaynaklık etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Hâkimiyetini tesis eder etmez Sinan'ın ilk işi, yeni krallığına güç kazandırmak oldu. Rusâfe ve Havâbî kalelerini yeniden inşa ettirdi ve Uleyka'yı ele geçirip yeniden tahkim ederek topraklarını tek bir çatı altında birleştirdi. bir Arap vakanüvis diyor ki:

> Tarikat için Suriye'de kaleler inşa ettirdi. Türlü hile ve manevrayla elde etmiş olduğu, kimisi yeni, kimisi de eski bu kaleleri güçlendirtip yanına yaklaşılmaz hale getirtti. Zaman lehine işliyordu ve cellâtlarının cinaî saldırılarından ürken krallar da, mülklerine dokunmamaya bilhassa özen gösteriyorlardı. Aralıksız otuz yıl boyunca Suriye'ye hükmetti. Liderliği ele geçirmesinden ürken, Alamut'taki başdâîlik, pek çok kere, öldürme emri verdikleri ajanlarını üzerine gönderdiyse de, Sinan bu saldırıları savuşturmayı bildi. Kimisini öldürttü, kimisini kandırıp, almış olduğu emri yerine getirmekten caydırdı.[113]

Bu alıntıya yer vermemin manası şu ki, Sinan, Alamut'un otoritesini hiçe sayıp tamamen bağımsız bir siyaset yürütmesi itibariyle diğer Suriyeli Haşîşî liderleri arasından sıyrılmış bir şahsiyettir. Suriyeli İsmailîler tarafından yakın tarihlere dek muhafaza edilmiş eserler içerisinde, kendi adını taşıyan öğreti mahiyetindeki parçaların varlığı bu savı des-

113 B. Lewis, "Kamâl al-Dîn's biography...", s. 231.

teklemektedir. Bu parçalarda, ne Alamut'un, ne Alamut şeflerinin ne de Nizarî imamlarının adları geçmediği gibi, Sinan en yüce ilâhi lider olarak takdim edilmektedir.

Sinan dönemi Haşîşî politikalarına dair bilgilerimiz, adlarının karıştığı belli bir dizi hadise çerçevesine oturmaktadır: bunlar, Masyaf'a düzenlediği sonuçsuz bir saldırının peşi sıra, Selahaddin'in canına kasteden iki suikast girişimi; Halep'te işlenen bir cinayet ve bir kundaklama eylemi; ve Montferrat'lı Conrad'ın katli hadisesi. Bunların haricindeki kaynaklarımız, Nureddin ve Selahaddin'e yollanmış tehdit mektuplarına yer veren muğlak anlatılardan ve Tudela'lı Benjamin adlı Yahudi bir seyyahın 1167 tarihli, Haşîşîlerle Trablusgarp arasındaki savaşa yaptığı bir göndermeden ibarettir.

Selahaddin isminin Müslüman birliğinin ve ortodoksisinin mimarı ve cihadın bir numaralı savunucusu olarak yükselişi, kendisini Haşîşîlerin kara listesinin tepesine oturtmuş ve beklenebileceği üzere, Selahaddin'in baş düşmanları haline gelen Musul ve Halep'teki Zengîlerle Haşîşîleri yakınlaştırmıştı. 1181-1182 yıllarında Bağdat'taki halifeye hitaben kaleme almış olduğu mektuplarda Selahaddin, Musul hükümdarlarını sapkın Haşîşîlerle işbirliğine girip dinsiz Franklara karşı arabulucu olarak kulanmakla itham etmiştir. Karşılık olarak, Haşîşîlere kale, toprak ve Halep'te bir propaganda evi vadettiklerinden, kendisinin de hem Sinan'ın hem de Haçlıların üzerine ajanlar yolladığından bahsetmiş ve dinsiz Frankların, kâfir Haşîşîlerin ve hain Zengîlerin üç koldan tehditlerine karşı İslâm'ı savunanın kendisi olduğuna vurgu yapmıştır. İleriki tarihlere ait cihat idealleri Sinan'ın İsmailî biyografisinin yazarına da tesir etmiş olacak ki yazar, kahramanını, Haçlılara karşı mücadelesinde Selahaddin'in saflarında yer alırken resmetmiştir.

Her iki ifade de, farklı zamanlar için doğru kabul edilebilir. Her ne kadar Selahaddin'in, düşmanları arasındaki işbirliğinin derecesine dair sözlerinde Zengîleri gözden düşürmeye yönelik bir abartı sezilse de, hepsi de kendisine düşman olan bu odakların birbirlerinden önce kendisini hedef seçmiş olmaları noktasında bunu doğal karşılamak gerekir. Tyre'li William'ın Haşîşîlerin Hıristiyanlığı benimseme önerisine yer verdiği tuhaf hikâyesiyse, Sinan'la Kudüs krallığı arasında hakikî bir uzlaşının varlığını yansıtıyor sayılabilir.

Haşîşîlerin Selahaddin'e yönelik ilk suikast girişimleri, Halep'i kuşattığı tarihlerde Aralık 1174'te veya Ocak 1175'te gerçekleşir. Selahaddin'in yaşam öyküsünü kaleme alan yazarlara göre, çocuk yaştaki Zengî hükümdarı namına şehri yönetmekte olan Gümüştegin, Sinan'a haberciler göndermiş ve Selahaddin'e suikast düzenlemeleri karşılığında toprak ve para vaadinde bulunmuştu. Suikast için görevlendirilen ajanlar, soğuk bir kış günü ordugâha sızarlar fakat komşularından biri olan Emîr Ebu Kubeys, ajanları tanır. Kendilerini sorgudan geçirip ardından da hepsini birden öldürtür. Bu başarısız girişimi takiben yaşanan kavga gürültü esnasında çok insan ölmüş ama Selahaddin'in burnu dahi kanamamıştır. Ertesi yıl Sinan, bir suikast daha tertiplenmesini emretmiş ve 22 Mayıs 1176 günü Azaz'ı kuşattığı sırada, kendi askerleri kılığındaki Haşîşîler bıçaklarını çekip Selahaddin'in üzerine çullanmışlardır. Selahaddin zırhı sayesinde saldırıyı ufak tefek yaralarla atlatır. Selahaddin'in imdadına emirleri yetişmiş, çıkan arbedede içlerinden birkaçı ölmüştür. Kimi kaynaklarda, bu ikinci teşebbüste Gümüştegin'in kışkırtmasının parmağı olduğu öne sürülmektedir. Başına gelenlerden ders alan Selahaddin olağanüstü önlemler almış, geceleri kendisi için inşa edilmiş ahşap bir kulede uyumaya başlamış, şahsen tanımadığı kimseyi yanına yaklaştırtmamıştır.

Selahaddin'in canına kasteden bu iki suikast hadisesinin tertibinde, Sinan'ın Gümüştegin'le ortaklaşa hareket etmiş olması kesinlikle olanak dışıyken, Gümüştegin'in kışkırtmaları ana etmen sayılamaz. Daha akla yakın bir izahat olarak, kendine has sebeplerle hareket eden Sinan'ın Gümüştegin'in desteğini kabul etmek suretiyle hem maddî, hem de taktik avantaja kavuşmuş olduğu ortaya konabilir. Selahaddin'in 1174 tarihinde Kahire'deki halifeye göndermiş olduğu mektubunda yer verdiği, akim kalmış Mısır kaynaklı Fâtımî yanlısı komplonun liderlerinin, aynı yıl, Sinan'a bağlılıklarını ve Selahaddin'e karşı harekete geçilmesi arzularını yazılı olarak Sinan'a iletmiş oldukları beyanı da, bu akıl yürütmeye paralel düşmektedir. Suriyeli ve İranlı Nizarî İsmailîler, gaspçı saydıkları, Kahire'deki son Fâtımîlere asla bağlılık duymamışlardır. Fâtımî unsurların Suriyeli İsmailîlerin desteğini aramış olmaları –yarım asra yakın bir süre önce, Fâtımî halife el-Âmir, liderliğini kabul etmeleri için kendilerini ikna teşebbüsünde bulunduğundan– daha makul gözüküyor. Ama Nizarîler bu teklifi reddederler ve halife, hançerlerinin kurbanı olur. Mısır'daki komplo nihaî bozguna uğramışken, Sinan'ın onların çıkarları istikametinde hareket etmeye devam etmesi olasılık dışıyken, Mısırlı komplocularla bir ortaklığın heveslisi olması da yine taktiksel sebeplerle bir o kadar olasılık dışıdır. Daha makul bir çıkış noktası olarak, günümüz yazarlarının ağzından duymasak da, daha ileriki bir tarihe yaşayan bir vakanüvisinin ağzından öğrendiğimiz, Sinan'ın Selahaddin'e karşı saldırısını konu alan bir hikâye daha makul gözükmektedir. 1174-1175 yıllarında, bu anlatıya göre, Irak'taki Şiî karşıtı bir tarikat olan Nübüviyye'nin on bin atlısı, el-Bâb ve Buzâa'daki İsmailî merkezlerine saldırmışlar, buralarda on üç bin İsmaili'yi öldürmüşler ve yüklüce ganimet ve esir kaldırmışlardır. İsmailîlerin içine düştüğü bu

kargaşayı fırsat bilen Selahaddin, ordusunu üzerlerine yollar ve Sermin, Maarratü-Mısrîn ve Cebelü's-Summak'a düzenlenen saldırılarda, yöre sakinlerinin büyük çoğunluğu katledilir. Ne yazık ki vakanüvis, bu hadiselerin hangi ayda gerçekleştiğini belirtmemiştir. Oysa eğer Selahaddin'in saldırısı, sanıldığı gibi kuzeye Halep'e doğru ilerlerken gerçekleşmişse bu, Haşîşîlerin kendisine karşı besledikleri hasmane duygulara pekâlâ açıklık getirmiş olacaktır. Bu açıklığın yokluğunda dahi, Selahaddin'in, Müslümanların birliğini güden bir politikayla Müslüman Suriye'de önde gelen bir güç olarak yükselişi, adını tehlikeli düşmanlar hanesine yazdırmaya yetmiş olmalıdır.

Ağustos 1176'da Selahaddin, intikam hırsıyla Haşîşîn toprakları üzerine yürüyüp Masyaf'ı kuşattı. Geri çekilmesine dair rivayetler muhteliftir. Selahaddin'in kâtibi ve tarihçi İmâdüddin, diğer Arap kaynaklarının da çokça benimsemiş oldukları üzere, bu hadiseyi, Haşîşîn komşularının ricası üzerine Selahaddin'in amcası Hama emirinin araya girmiş olmasına bağlamıştır. Bir diğer biyografi yazarı da, daha ikna edici bir ilâvede bulunmuştur: Frankların Bekaa vadisine saldırıları ve burada Selahaddin'in varlığına duyulan ihtiyaç. Kemâleddin'in kaleme almış olduğu Halep tarihçesinde, görünüşe bakılırsa, Haşîşî taktiklerinin doğurduğu terör neticesinde Hama emirinin arabuluculuğuna müracaat etmiş olan, bizzat Selahaddin'in kendisidir. İsmailî versiyonunda ise Selahaddin, Sinan'ın doğaüstü güçlerinden korkuya kapılmış olarak resmedilir; Hama emiri onun namına araya girer ve Sinan'a sağ salim çekip gitmesine müsaade etmesi için yalvarır. Selahaddin geri çekilmeye razı olur, Sinan da can güvenliğini sağlar ve bundan sonra ikili arasında sağlam bir dostluk filizlenir. İsmailî versiyonunda buram

buram bir efsane havası hissedilse de, aralarında bir uzlaşmanın gerçekleşmiş olduğu noktasında doğruluk payı olduğunu teslim etmeliyiz. Şu da bir gerçek ki, Masyaf'tan geri çekilmesinin ardından, Haşîşîlerden yana Selahaddin'e karşı alenen bir hareket gelmediği gibi, aralarında örtülü bir uzlaşının varlığına dair ipuçlarına dahi rastlamış bulunmaktayız. Tarihçiler, Selahaddin'in Haşîşîlere göstermiş olduğu müsamahayı izah etmek –kim bilir belki de mazur göstermek– için çeşitli hikâyeler aktarırlar. Bir tanesinde, sultanın Haşîşî liderine bir tehdit mektubu gönderdiği söyleniyor. Cevap şu olmuş:

> Mektubunuzun meramını ve ayrıntılarını hatmettik, vallahi ne diyelim, tehditleriniz vız gelir tırıs gider. Sizden önce de niceleri karşımıza geçip atıp tuttular, bize de onları yok etmek düştü. Peki, siz bu gerçeklerin üzerine çizgiyi çekip burnunuzun dikine gidecek misiniz? "O haksızlık edenler hangi inkılâba münkalib olacaklarını (hangi akibete yuvarlanacaklarını) yarın bilecekler" [*Kur'an* 26/Şuarâ 227]. Gerçekten de, kafamın kesilmesini ve kalelerimin dağlardan sökülüp atılmasını emretmişseniz, size tek sözüm, bunlar sahte umutlardır, boş hayallerdir, ne kaideler tesadüflerin rüzgârıyla sarsılır ne de ruhlar hastalıkla eriyip gider. Zihin yoluyla idrak olunan bâtından, beş duyu yoluyla idrak olunan zâhire dönecek olursak, Allah'ın resulünün şu sözleri güzel bir örnektir: "Hiçbir peygamber benim çektiğimi çekmemiştir." Nesebinin, ailesinin, müritlerinin başına gelenleri biliyorsunuz. Ama Allah'a hamdolsun, ilk günkü ruhla, dava dimdik ayakta. Zalim değil mazlum, sömürgen değil sömürüleniz. "Hak geldi, batıl yok oldu; gerçekten batıl pek zavallıdır" [*Kur'an* 17/İsrâ 23]. Bizim işlerimizin dış yüzünü, insanlarımızın meziyetlerini, bir anda neler yapabildiklerini, ölümün mahremiyetine erişmeye ne denli can attıklarını bilirsin. "eğer bu davanızda da doğru iseniz, haydi ölümü canını-

za minnet bilin" [*Kur'an* II/Bakara 94]. Meşhur bir atasözü şöyle der: "Bir ördeği nehirle korkutabilir misin?" Sonun geliyor, toparlan, üstüne güzel bir şey giy, çünkü seni kendi ülkende hezimete uğratacağım ve intikamımı başucunda alacağım ve "Ve Allah'a göre bu önemli bir şey değildir" [*Kur'an* 14/İbrâhim 11]. Kalemimizden çıkma bu mektubu okuduktan sonra gözün kulağın bizde olsun ama bir şeycikler sezdirme, Nahl'ın ilk ve Sad'ın son ayetlerini oku.[114]

Daha da hayret uyandırıcı olanıysa, Kemâleddin'in, kardeşinin şahitliğini konu alan hikâyesidir:

> Kardeşim (Allah rahmet eylesin), Sinan'ın, haberini birinci elden iletmesi emriyle Selahaddin'e bir elçi yolladığını anlatmış. Selahaddin, adamın şeceresini ortaya dökmüş, bir açığı olmadığına kanaat getirdiğinde birkaç kişi hariç tüm maiyetini dışarı çıkartmış ve haberi neyse iletmesini istemiş. Ama elçi, "Efendim, baş başa kalmadıkça tek kelime etmememi buyurdu" demiş. Bunun üzerine Selahaddin, iki Memlûk haricinde diğerlerini de dışarı çıkartmış ve "Haberi ver" demiş. Elçi, bir kez daha, "Baş başa kalmazsak olmaz" yanıtını vermiş. Selahaddin, "Bu ikisi yanımdan ayrılmayacak. İster haberini verirsin, ister gerisin geri gidersin" demiş. Elçi, "Niçin diğerleri gibi bu ikisini de dışarı göndermiyorsunuz?" diye sormuş. Selahaddin, "Bunlar benim oğlum sayılırlar, benden ayrıları gayrıları yoktur" yanıtını vermiş. Bunun üzerine elçi, Memlûklere dönmüş ve "Efendim namına sizlere bu sultanı öldürmenizi emretsem dediğimi yapar mısınız?" diye sormuş. Yanıtları evet olmuş ve kılıçlarını çekip, "Emriniz başımız üstüne" demişler. Sultan Selahaddin

114 *a.g.e.*, s. 10-11. Nahl suresinin ilk Sâd suresinin son ayetleri şöyledir: "Allah'ın emri geldi, sakın onun gelmesini çabuklaştırmak istemeyin. O, kendisine ortak koştukları şeylerden münezzeh, yüksek, çok yüksektir" (*Kur'an* XVI/Nahl: 1). "Ve herhalde onun haberini bir zaman sonra bileceksiniz." (*Kur'an* XXXVIII/Sâd: 88).

(Allah'ın inayeti üzerinde olsun) şaşkınlıktan donakalmış, elçi çekilmiş, ve üçlüyü yalnız bırakmış. Ve o andan itibaren Selahaddin (Allah'ın inayeti üzerinde olsun), onunla barış yapmaya ve dostane ilişkiler geliştirmeye meyletmiş. Ve doğruyu ancak Allah bilir.[115]

31 Ağustos 1177 tarihli sonraki cinayetin adresi, Halep'teki Zengî hükümdarı el-Melikü's-Salih'in veziri ve Nureddin İbn Zengî'nin eski veziri Şehâbeddin İbnü'l-Acemî'ydi. Bu suikast ve peşi sıra vezirin iki hizmetkârına yönelik başarısız suikast teşebbüsleri, Suriyeli tarihçiler tarafından, el-Melikü's-Salih sahte imzasıyla yolladığı mektupta, Sinan'dan katilleri göndermesini istemiş olan, Gümüştegin'in entrikalarına atfolundu. Bu hikâyenin doğruluğu, sorguları sırasında kendilerine düşenin bizzat el-Melikü's-Salih'in emirlerini uygulamak olduğunu iddia etmiş olan Haşîşîlerin itiraflarından gelmektedir. Rivayete göre işin içyüzü, el-Melikü's-Salih'le Sinan'ın karşılıklı yazışmalarından ve Gümüştegin'in düşmanlarının, kendisini alaşağı etmenin fırsatını yakalamalarından ortaya çıkmıştır. Bu hikâyenin aslı ne olursa olsun, vezirin ölümü ve peşi sıra su yüzüne çıkmış olan ihtilâflar ve nifak tohumları, Selahaddin'in hiç mi hiç hoşuna gitmemişti.

Halep'le Sinan arasındaki çekişme sürer. 1179-1180 yıllarında el-Melikü's-Salih, el-Hacîra'yı Haşîşîlerin elinden alır. Sinan'ın itirazları sonuçsuz kalır ve Halep'e gönderilen ajanlar, pazar yerini kundaklayarak ağır kayıplara yol açarlar. Kundakçıların bir teki bile yakalanamaz; buradan, şehir sakinleri içerisinde hâlâ belli bir desteğe sahip olduklarına varabiliriz.

115 *a.g.e.*, s. 12-13.

Haşîşîler, 28 Nisan 1192 tarihinde en ağır darbeyi indirirler: Sûr'daki Kudüs kralı, Montferrat'lı Marki Conrad'ın katli hadisesi. Çoğu kaynak, katillerin keşiş kılığına bürünmek suretiyle piskoposun ve markinin gözüne girebildikleri noktasında hemfikirler. Ardından, fırsatını buldukları anda markiyi hançerlemişlerdir. Selahaddin'in Sûr'daki elçisinin bildirmiş olduğuna göre, iki Haşîşî sorguya alındıkları vakit cinayetin İngiltere kralının bir komplosu olduğunu itiraf etmişlerdir. Şarklıların çoğunluğunun ifadelerinden ve kimi Batılı kaynaktan yola çıkacak olursak, bu nevi itiraflarda bulunulmuş olması yadsınamayacak bir gerçektir. Markinin ölümünün açıkça Richard'ın işine gelmiş olması ve daha cesedi soğumadan himayesindeki Champagne Kontu Henry'nin markinin dul eşiyle alelacele evlenip boşalan Latin krallığı tahtına oturuvermesi, hikâyeye rengini vermektedir ve hikâyenin o dönemde yaygın bir kabul görmüş olduğu da bir o kadar aşikârdır. Haşîşîlerin sorgu tezgâhındaki ifadelerinin doğruluğunun tartısı ise apayrı bir meseledir. Selahaddin'e duyduğu nefreti zihnimizin bir köşesinde saklı tutmak kaydıyla, Zengî tarihçisi İbnü'l-Esîr, Richard'ı işaret eden parmakları dönemin Frankları arasında hâkim bir kanaatin yansıması saymıştır. Kendisi şahsen, çıbanın başı olarak Selahaddin ismini zikretmiş, üstelik Sinan'a ödenen paranın miktarına dek hadisenin ayrıntılarına vakıfmış. Plan, Montferrat'lı Conrad'la beraber Richard'ın da katledilmesi üzerineymiş ama Richard'ın katli olanaksız bulunmuş. İsmailî biyografisi elebaşı olarak Sinan'ın adını verirken, hazırlık aşamasında Selahaddin'e de onay ve işbirliği rolünü yüklemiş; bir kez daha, burada da yazarın, kahramanını Selahaddin'in açtığı cihadın sadık bir işbirlikçisi olarak resmetme arzusunu zihnimizin bir köşesinde saklı tutmayı ihmal etmemeliyiz. Yazar bunlara ilâveten Selahaddin'in, yardımlarının karşılığı olarak

Kahire, Şam, Humus, Hama, Halep başta olmak üzere pek çok şehirde Haşîşîlere propaganda evleri tahsis ettiği gibi, gerçeklik sınırlarını zorlayan bir iddiada bulunmuştur. Bu hikâyeden çıkartabileceğimiz anafikir, abartılı unsurları bir yana, Masyaf anlaşmasını takiben Selahaddin'in Haşîşîleri kesin bir tutumla tanımış olduğudur. Öte tarafta, İmâdüddin, Haçlı liderlerinden biri olmasına karşın, daha ciddî bir tehdit olan Richard'ın düşmanı olması ve ölümüne dek geçen süreçte Selahaddin ile irtibat halinde olması sebebiyle, Montferrat'lı Conrad cinayetinin Selahaddin'e bir faydası olmadığını öne sürmüştür. Bilâkis, Montferrat'lı Conrad'ın ölümü Richard'a rahat bir soluk aldırmış ve hasmane eylemlerine kaldığı yerden devam edebilmesi için kendine güven sağlamıştır. Dört ay sonra Selahaddin'in talebiyle, Haşîşî topraklarını da içine alan bir ateşkes imzalanmıştır.

Montferrat'lı Conrad'ın katli, Sinan'ın son başarısıdır. 1192-1193 ya da 1193-1194 yıllarında heybetli Dağın Şeyhi [Şeyhü'l-Cebel] ölür ve yerine Nasr adlı bir İranlı geçer. Yeni şefle beraber Alamut'un iktidarında yeniden canlanma gözlenir ve bu sağlam yapı, Moğol istilâsına kadar sarsılmadan ayakta kalır. Farklı tarihlere ait birkaç başdâînin adlarını, Suriye'deki İsmailî merkezlerinden kalma kaynaklardan ve yazıtlardan bilmekteyiz; bunların büyük çoğunluğuna, belirli bir biçimde Alamut delegeleri adı verilmiştir.

Alamut'un tebaasından olmaları itibariyle, Suriyeli Haşîşîler de Celâleddin III. Hasan'ın yeni politikalarından –şeriata yeniden geçiş ve Bağdat halifesiyle ittifak– etkilenmişlerdir. 1211'de Alamut'un efendisi, Suriyeli müritlerine haber salmış ve kendilerinden camiler inşa edip namaz kılmalarını, içki, uyuşturucu ve diğer yasak şeylerden sakınmalarını, oruç tutmalarını ve şeriatın emirlerine riayet etmelerini emretmiştir.

Reformun Haşîşîlerin dinî inançlarına ve pratiklerine ne denli nüfuz etmiş olduğuna dair bilgimiz epey kıttır, lâkin halifeyle olan ittifak, faaliyetlerine tesir etmiş gibi gözüküyor. Suriye gibi, İslâm'ın düşmanlarının at oynattığı bir yerde, birkaç Hıristiyan dışında tek bir suikasta girişilmemiş oluşu son derece dikkat çekicidir. Söz konusu Hıristiyan kurbanların ilki, Antakyalı IV. Bohemond'un oğlu Raymond 1213'te Tartus kilisesinde öldürülmüştür. İntikama susayan babası, Havâbî kalesini kuşatır. Bu sıralarda Selahaddin'in halefleriyle araları iyi olan Haşîşîler Halep hükümdarından yardım isterler, hükümdar da onları kurtarmak için bir ordu yolar. Franklar bu orduyu geri püskürtür ama sonra bu kez Halep hükümdarının isteği üzerine Şam hükümdarının yollamış olduğu ordu düşmanı bozguna uğratır ve kuşatmayı kaldırıp geri çekilmeye mecbur bırakır.

Bu esnada Haşîşî reisleri isimlerini temize çıkarmanın bir yolunu bulurlar. Suikast tehdidine başvurarak, hem Müslüman hem de Hıristiyan hükümdarlarını, hatta görünen o ki yolları Doğu Akdeniz memleketlerine düşenleri dahi haraca bağlarlar. 1227 yılında bir Arap kaynağına göre başdâî Mecdüddin, Haçlı seferi vesilesiyle Filistin'de bulunan İmparator II. Frederick'in elçilerini kabul etmiştir; elçiler, yanlarında seksen bin dinar tutarında muhtelif hediyeler getirmiştir. Harezmlerin abluka altında tuttukları Alamut hattının haddinden fazla tehlikeli olduğu gerekçesiyle Mecdüddin, hediyeleri Suriye'de alıkoyar ve imparatorun ihtiyacı olan seyahat güvencesini bizzat temin eder. Bu esnada önlem olarak, imparatorun elçisinin varlığından haberdar etmek ve kendisiyle ittifak halinde hareket etmesini sağlamak için Halep hükümdarına bir elçi yollamıştır.

Harezmî tehdidi, aynı yılın daha erken bir tarihinde vuku bulduğu söylenen bir başka hadiseye de tercüman olabilir.

Bu hikâyeye göre, Konya'daki Anadolu Selçuklu sultanına bir elçi yollayan Mecdüddin, sultandan o zamana dek düzenli olarak Alamut'a ödemekle mükellef olduğu yıllık iki bin dinarlık vergiyi bundan böyle kendisine ödemesini talep eder. Tereddütte kalan sultan, fikrini almak üzere Celâleddin Hasan'a bir elçi yollamış, Alamut'un efendisi parayı Suriye'ye yönlendirmiş olduğunu doğruladığı gibi, sultana ödemenin yapılması talimatını vermiş, sultan da ödemeyi yapmıştır.

Bu tarihlerde Haşîşîler de Hospitaller şövalyelerine vergi ödemekle mükelleflerdi. İmparatorun dâîlerinin ardından diyor Arap vakanüvis, Hospitaller şövalyeleri Haşîşîlerden vergi talep etmişler ve şu ret cevabını almışlar: "Kralınız bize vergi veriyor; siz mi bizden vergi alacaksınız?" Bunun üzerine saldırıya geçen Hospitaller şövalyeleri, yüklüce bir ganimet kaldırmışlar. Metin, Hospitaller şövalyelerine vergi verme hadisesinin bu tarihten itibaren mi başladığı, yoksa söz konusu verginin zaten verilmekte mi olduğu konusunda kesin bir izahatta bulunmamakta.[116]

Haşîşîlerin Suriye siyaset sahnesinde ne denli tanınan ve hatta kabul gören bir topluluk haline gelmiş olduklarına dair ilginç bir saptama, kendisi de orta Suriye yerlisi olan İbn Vâsıl'a aittir. 1240'ta Sincar kadısı Bedreddin, yeni sultanın gazabına uğramıştır. Bunun üzerine Suriye'ye kaçmış ve Haşîşîlerden iltica talep etmiştir. Haşîşîlerin o zamanki şefi, Alamut'tan gelme bir İranlı olan Taceddin'di. İbn Vâsıl, kendisini şahsen tanıdığını ve dostane bir ilişkilerinin olduğunu eklemekten bir an bile tereddüt etmez. Aynı Taceddin adı, Zilkade 646 (Şubat-Mart 1249) tarihli bir Masyaf kitabesinde de geçmektedir.

---

116 Muhammed el-Hamavî, *Al-Ta'rîkh al-Mansûrî*, ed. P.A. Gryzanevic, Moskova, 1960, sırasıyla s. 164a ve b, 166b-167a, 170b.

Haşîşîlerin Suriye'nin siyaset sahnesinden silinmelerinden evvel sadece bir tek hadiseler dizisinin kaydına rastlamaktayız, o da St. Louis'in üzerine gidilmesidir. St. Louis'yi daha genç yaşında Fransa'dayken öldürmeyi tasarlayan Haşîşî entrikası hikâyesi, Haşîşîlere isnat edilen diğer tüm Avrupaî faaliyet hikâyeleri gibi asılsız sayılıp gözardı edilebilir. Fakat St. Louis'in yaşam öyküsünün yazarı Joinville'in, kralın Filistin'e varmasıyla Haşîşîlerle temasa girdiğini konu eden anlatılarıysa, tam tersine, her türlü gerçeklik kıstasına sahiptir. Haşîşî elçileri Akka'da kralın yanına varmışlar ve kendisinden, "Almanya imparatorunun, Macar kralının, Babil [Mısır] sultanının ve diğerlerinin, yaşamlarının onun iki dudağının arasında olduğunu pek iyi bildiklerinden, her yıl aksatmadan yaptıkları gibi"[117] şeflerine vergi vermesini talep etmişlerdir. Ya da eğer kral vergi ödemek istemiyorsa, kendilerinin Tapınak Şövalyelerine ve Hospitaller şövalyelerine ödedikleri verginin azaltılmasıyla da yetinebileceklerini söylemişlerdir. Bu verginin ödenmesinin gerekçesi olarak Joinville, söz konusu iki grubun Haşîşîlerden zerre kadar korkmamalarını ve başlarındakilerden birini öldürseler dahi yeri ânında doldurulabileceğinden, Haşîşî şefinin yok yere adamlarını feda etmeye razı gelmemesini göstermiştir. Bu hadisede, söz konusu verginin ödenmesi sürmüş ve kralla başdâî birbirlerine hediyeler sunmuşlar. Bu vesileyle, Arapça bilen keşiş Yves the Breton, Haşîşî şefiyle temaslarda bulunmuştur.

Haşîşî iktidarına son veren, Moğolların ve Mısır Memlûk sultanı Baybars'ın iki koldan saldırıları olmuştur. Suriye'de, tahmin edilebileceği üzere, Haşîşîler diğer Müslümanlarla aynı safta Moğol akınlarını püskürtmeye girişmişler ve Baybars'ın gözüne girebilmek için kendisine elçiler ve hedi-

117 Joinville, Bölüm LXXXIX, s. 307.

yeler yollamışlardır. Baybars başlangıçta kendilerine alenen bir husumet göstermemiş ve Hospitaller şövalyeleriyle yapılan 1266 tarihli ateşkeste, Haşîşî kaleleri de dahil olmak üzere çeşitli Müslüman şehirlerinden almakta oldukları bin iki yüz dinar ve yüz müd buğday ve arpa vergisini kaldırmalarını şart koşmuştur. Haşîşîler, bir ileri görüşlülük örneğiyle, Baybars'a elçi yollamış ve evvelden Franklara ödüyor oldukları vergiyi cihat için harcanmak üzere kendisine ödemeyi teklif etmişlerdir.

Fakat Baybars gibi ömrünü Müslüman Yakın Doğu'yu Hıristiyan Franklardan ve dinsiz Moğollardan temizlemeye adamış bir hükümdarın, Suriye'nin kalbindeki kâfirler ve katiller güruhuna yaşama hakkı tanıması beklenemezdi. Daha 1260 yılındayken, yaşam öyküsü yazarının aktardığına göre, Haşîşî topraklarını generallerinden birinin tımarına bağlamış, 1265 yılında, emirlerin "hediye" olarak Haşîşîlere getirdikleri vergilerin ve geçiş ücretlerinin kendisine bağlanması emrini vermiştir. Kaynaklarda, söz konusu vergi mükellefleri arasında, "Frankların ve Yemen'in Krallar Kralı İmparator Alfonso"[118] da varmış. Suriye'de kan kaybına uğrayan ve İranlı kardeşlerinin akıbeti yüzünden tüm hevesleri kırılan Haşîşîlerin karşı koymaya mecalleri kalmamıştı. Alınan bu tedbirlere tek kelime edemeyen Haşîşîler, Baybars'a vergisini bizzat ödemeye başlamışlar ve çok geçmeden de Alamut'un devrik hükümdarının yerine Baybars'ın iki dudağına bakar olmuşlardır.

1270'te Baybars, hâl ve tutumlarından hoşlanmadığı, yaşı geçkin şef Necmeddin'in yerine, daha söz dinler bulduğu

118 Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk*, ed. M.M. Ziyâde, I, Kahire, 1943, s. 543; Fr. çev. E. Quatremère, *Histoire des Sultans Mamlouks*, I/2, Paris, 1837, s. 245; Aynî, *RHC, Historiens Orientaux*, II/a, Paris, 1887, s. 223. Daha fazlası için bkz. Defremery, "Nouvelles recherches...", s. 50-51.

torunu, Uleyka'nın Haşîşî valisi Sârimüddin Mübarek'i getirir. Baybars'ın vekili görevindeki yeni reis, doğrudan Baybars'ın idaresi altına giren Masyaf'tan tahliye edilir. Fakat Sârimüddin, hileyle Masyaf'ı ele geçirir. Baybars da Sârimüddin'i yaka paça Masyaf'tan çıkartmış ve tutuklu olarak Kahire'ye yollamıştır. Kahire'de muhtemelen zehirlenerek ölen Sârimüddin'in yerine, yıllık bir vergi karşılığında, artık dersini almış olan Necmeddin'i bu kez oğlu Şemseddin'le birlikte yeniden tayin eder. Her ikisinin ismi, Kadmüs camiindeki bir kitabede geçmektedir.

1271'in Şubat veya Mart ayında, kendisini öldürmeye geldikleri zannıyla iki Haşîşî tutuklatılmıştır. İddiaya göre, elçi olarak Uleyka'dan Trablusgarplı VI. Bohemond'un yanına gitmişler ve buradan da sultana suikast emrini almışlardır. Şemseddin, Franklara bilgi sızdırmak zannıyla tutuklanmış fakat Necmeddin'in çıkıp Şems'in masum olduğunu savunması üzerine serbest bırakılmıştır. İki katil zanlısı salıverilmiş; iki İsmailî lideri baskılara dayanamamış ve kalelerini tahliye edip Baybars'ın sarayında yaşamaya boyun eğmiştir. Necmeddin, Baybars'ın maiyetine girer ve 1274 yılının başlarında Kahire'de ölür. Şemseddin'in "çeki düzen versin" diye Kehf'e gitmesine müsaade edilir. Buraya varır varmaz bir direniş örgütlemeye girişir ama bir işe yaramaz. Mayıs ve Haziran 1271 tarihlerinde Baybars'ın naipleri Uleyka ve Rusâfe'yi kuşatırlar ve Ekim ayına gelindiğinde çabalarının nafile olduğuna kanaat getiren Şemseddin, Baybars'a teslim olur. İlk başta iyi karşılanırsa da ardından, emirlerinden bazılarına suikast tertipledikleri duyumunu alan Baybars, Şemseddin ve maiyetini Mısır'a sürer. Kalelerin ablukası sürmüş, aynı yıl içinde Havâbî düşmüş, 1273'e gelindiğinde geriye kalan kalelerin tamamı zaptedilmiştir.

Görünen o ki, Baybars'a boyun eğmeleriyle beraber Haşîşîler kısa süreliğine de olsa maharetlerini Baybars'ın hizmetine sunmuşlardır. Daha 1271 yılının Nisan ayında, Baybars'ın Trablusgarp Kontu'nu suikastla tehdit ettiği rivayet edilmiştir. 1272'deki İngiltere Prensi Edward'a yönelik suikast teşebbüsünün, muhtemelen de Montfort'lu Philip'in 1271'de Tir'de öldürülmesi hadisesinin ardındaki isim Baybars'tır. Daha ileriki tarihlerin vakanüvisleri de, Memlûk sultanlarının sorun çıkartan hasımlarının ortadan kaldırılmaları için Haşîşîlere başvurduklarına yer vermişler, 14. yüzyılın Mağribî seyyahı İbn Batûta'ysa, cinayetlerin tertibinin ayrıntılarına dek değinir.

> Sultan, içlerinden birini bir düşmanın öldürülmesi için yollamayı istediğinde, arkadaşlarına kanının parasını verir. Eğer katil görevini yerine getirdikten sonra kurtulmayı başarırsa para onun olur, yakalanacak olursa para çocuklarına kalır. Kurbanlarını vurmak için zehirli bıçaklar kullanırlar. Bazen planları boşa çıkar, bu sefer kendilerini öldürürler.[119]

Bu tür hikâyeler, ilerde Batı'da anlatılacak olan, ücreti karşılığında Dağın Şeyhi'nin Avrupalı prenslere yönelik cinayet planlarını konu alan masallarla benzeşen efsanelerin ve vehimlerin tohumlarını atmış olmalıdır. 13. yüzyıldan sonra Suriyeli Haşîşîlerin tarikat hesabına işlemiş oldukları tek bir suikastın izine rastlanmamaktadır. Böylece İran ve Suriye'de, politik bir ehemmiyeti kalmayan sapkın bir tarikat haline gelmiştir. 14. yüzyılda Nizarî imamları arasında bir bölünme yaşanmış, Suriye kanadıyla İran kanadı farklı taliplerin peşinden gitmişler ve aralarındaki irtibat giderek azalmaya başlamıştır.

---

119 İbn Battûta, *Voyages*, ed. ve Fr. çev. Ch. Defremery ve B.R. Sanguinetti, I, Paris, 1853, s. 166-167; karş. İng. çev. H.A.R. Gibb, *The Travels of Ibn Battuta*, I, Cambridge, 1958, s. 106.

16. yüzyılda Suriye'yi fethetmelerinin ardından ülkenin yeni hâkimleri olan Osmanlılar, ilk saha ve nüfus araştırmalarının ışığında, tuhaf bir tarikatın müritlerinin yaşadığı, aralarında Kadmüs ve Kehf gibi eski ve meşhur merkezlerin de bulunduğu, Hama'nın batısında yer alan civar köylerdeki kılâü'd-da've'yle –davet kaleleri– tanışmışlardır. Tek belirgin özellikleri, özel bir vergiye tâbi oluşlarıydı.[120] Hükümdarları, komşuları ve birbirleriyle girdikleri alışageldik bir çatışma içinde adlarının geçtiği 19. yüzyılın başlarına dek, tarih sayfalarında izlerine rastlayamamaktayız. Yüzyılın ortalarından bu yana merkezleri çölde tarıma elverişli hale getirmiş oldukları Selamiye olan yeni bir yerleşim yerinde, barışçıl bir kırsal topluluk olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Günümüzde nüfusları elli bin kadardır ve hepsi değilse de bir bölümü Ağa Han'ı imamları saymaktadır.

120 Hama bölgesindeki Masyaf ile Trablus bölgesinde *Kılâü'd-da've* (davet kaleleri) adıyla bilinen bir rup kaza hakkındaki kayıtlar. Bu kaleler Havâbî, Kehf, Uleyka, Kadmüs ve Menîka'yı içine almaktadır. Bu kayıtların incelenmesi devam etmektedir. Daha yakın tarih için bkz. N.N. Lewis, "The Isma'ilis of Syria Today", *RCASJ*, XXXIX, 1952, s. 69-77.

ARAÇLAR VE AMAÇLAR

Kaynakça:

İsmailîlerin yöntemleri, maksatları ve önemlerine dair tartışmalar için, bilhassa Hodgson ve Bertel'inkiler olmak üzere, adlarını halihazırda zikretmiş olduğumuz çalışmalara bakılabilir. Daha özet halindeki tanımlamalarsa, D.S. Margoliouth'un ("Assassins", *Hastings Encyclopaedia of Religion and Ethics*) ve daha yakın tarihli olan, R. Gelpke'nin ("Der Geheimbund von Alamut - Legende und Wirkilchkeit", *Antaios*, VIII, 1966, s. 269-293) makalelerinde bulunabilir. İsmaililiğin dinî evriminin önemli bir unsuru Henry Corbin tarafından irdelenmiştir: "De la Gnose Antique a la Gnose Ismaelienne", *Convegno di Scienze Morali Storiche e Filologiche 1956: Oriente ed Occidente nel Medio evo*, Roma, 1957, s. 105-46.

Müslümanların hükümet ve diktatörlük meselesi üzerine görüşleri, Ann K.S. Lambton ("The problem of the Unrighteous Ruler", *International Islamic Colloquium*, Lahore, 1960, s. 61-63; aynı yazar, "Quis Custodiet Custodes: Some Reflections on the Persian Theory of Government", *SI*, V, 1956, s. 125-48; VI, 1956, s. 125-146; "Justice in the Medieval Persian Theory of Kingship", *SI*, XVII, 1962, s. 91-119); H. A. R. Gibb (*Studies on the Civilization of Islam*, Londra, 1962, s. 141 vd.); ve G.E. von Grunebaum (*Islam: Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition*, Londra, 1955, s. 127-140; ve *Medieval Islam*, 2. baskı, Chicago, 1953, s. 142-169) tarafından irdelenmiştir.

Bu nevi suikast üzerine bir çalışmanın varlığına rastlanmasa da, 9. yüzyıldaki Bağdatlı bir yazar, önde gelen şahsiyetlerin cinayetlerinin ve suikastlarının bir tarihçesini (Muhammed İbn Habîb, *Esmâü'l-muğtâlîn mine'l-eşrâf*, ed. Abdüsselâm Harun, *Nevadirü'l-mahtûtât*, s. 6-7, Kahire, 1954-1955) kaleme almıştır. İslâm hukukunda *katl* meselesi –hem suç hem de ceza bağlamında–, J. Schacht tarafından "Katl", *EI(1)* maddesinde irdelenmiştir.

Müslümanlardaki Mehdîlik inancı üzerine en yakın tarihli değinme, Emanuel Sarkisyan'a aittir (*Russland und der Messianismus des Orients*, Tübingen, 1955, s. 223 vd.). Daha erken tarihli irdelemeler arasında: J. Darmesteter, *Le Mahdi*, Paris, 1885; E. Blochet, *Le Messianisme dans l'Heteredoxie Musulmane*, Paris, 1903; D.S. Margoliouth, "Mahdî", *Hastings Encyclopaedia of Religion and Ethics*; C. Snouck Hurgronje, "Der Mahdi", *Verspreide Geschriften*, I, Bonn, 1923, s. 147-181; D.B. MacDonald, "Al-Mahdî", *EI(1)* örnek gösterilebilir.

İslâm dünyasındaki cemiyetler –loncalar, ordular, dinî tarikatlar–, içlerinden, farklı unsurları ele alan birkaç örneğin çerçevesini çizmeye kâfi geleceği, geniş çaplı bir literatüre konu olmuşlardır: Cl. Cahen, "Mouvements Populaires et Autonomisme Urbain dans l'Asie Musulmane du Moyen Age", *Arabica*, V, 1958, s. 225-250; VI, 1959, s. 25-56, 223-265; H.J. Kissling, "Die Islamischen Derwischorden", *Zeitschrift für Religions - und Geistesgeschichte*, XII, 1960, s. 1-16; *EI(2)*, "Ayyâr" (F. Taeschner), "Darwîsh" (D.B. MacDonald) ve "Futuwwa" (C. Cahen ve F. Taeschner) maddeleri.

Suikast, İsmailî Haşîşîlerin keşfi değildi; onların yaptığı, işin adını koymaktan ibaretti. Bu nevi cinayetlerin insan ırkıyla yaşıt olduğu söylenebilir; cinayetin eskiliği, ilk katil ve maktulün, ilk erkek ve kadından doğma erkek kardeşler olarak karşımıza çıktıkları, Tevrat'ın Tekvin bahsinin dördüncü bölümünde çarpıcı bir biçimde sembolize edilmiştir. Siyasî cinayet kavramıysa, siyasî otoritenin ortaya çıkışıyla –iktidarın tek bir kişinin eline geçmesi ve bu kişinin ortadan kaldırılmasının siyasî değişime yön verebilmenin en seri ve en basit yolu olduğunun keşfiyle– yaşıttır. Bu nevi cinayetler genellikle ya şahsî ya da hizbî sebeplerden veya taht kavgaları hüviyetinde –iktidar gücünü ele geçirmek üzere bir kişinin, grubun veya bir ailenin yerini bir diğerinin alabilmesi için– işlenmiştir. Siyasî cinayetler, ister Doğu'da ister Batı'da olsun, otokratik krallıkların hepsinde sıklıkla karşımıza çıkan hadiselerdir.

Cinayet, kimi zaman –katiller kadar, başkaları tarafından da– bir vazife addedilmiş ve bu görüş, ideolojik gerekçelerle meşru kılınmıştır. Kurban, kimi zaman bir zorba, kimi zaman da bir hayduttur ve onu öldürmek cinayet değil bir fazilettir. Söz konusu ideolojik meşruiyet kazandırma çabaları siyaset veya din bağlamında gerçekleşebilir ki pek çok toplumda bu ikisi arasındaki fark yok denecek kadar azdır. Eski Yunan'da, Atinalı iki dost, Harmodius ve Aristogeiton, zalim Hippias'ı öldürmeyi kafaya koymuşlar. Fakat sadece kardeşini ve vekilini öldürmeyi başarabilmişler ve her ikisi de idam edilmiş Hippias'ın ölümünden sonra iki arkadaş, Atina'da halk kahramanı haline gelmişler, heykelleri dikilmiş, hatıralarına şarkılar yazılmış, torunları da bu sevgi ve saygının getirdiği ayrıcalıklardan nasiplenmişler. Zalimin öldürülmesi eyleminin bu denli idealize edilmesi, Eski Yunan'daki ve Roma İmparatorluğu'ndaki siyaset geleneğinin bir parçası haline gelmiş ve bilhassa Makedonyalı II. Philip, Tiberius Gracchus ve Julius Caesar gibi önde gelen şahsiyetlerin katledilmelerinde ifade bulmuştur. Benzer bir ideal, Ehud ve Yehu adlı iki karakter şahsında ve en dramatik biçimiyle, zalim Holofernes'in çadırına varıp uykudayken kafasını kesmiş olan güzel Yudit'in hikâyesiyle, Yahudiler arasında da karşımıza çıkmaktadır. Yudit'in kitabı, Helenizmin egemen olduğu dönemde kaleme alınmıştır ve sadece Yunanca bir nüshası günümüze ulaşabilmiştir; peşlerinden Protestanların geldiği Yahudiler, bu nüshayı, Tevrat'a ait olup kendisine İncil'de yer verilmemesi itibariyle, sonradan uydurulmuş sayıp reddetmektedirler. Halbuki Yudit'in kitabı, Roma Katolik Kilisesi'nin kitapları arasında yer aldığı gibi, pek çok Hıristiyan ressama ve heykeltıraşa esin kaynağı olmuştur. Her ne kadar Yudit, Yahudilerin dinî gelenekleri içerisinde

bir yere sahip değilse de, temsil ettiği dinibütün katil ideali, pekâlâ meşhur Sicarîlere, ya da hançercilere –Kudüs'ün düşüşü döneminde ortaya çıkıp Roma egemenliğine karşı mücadelelerinde kendilerine meydan okuyanları ve karşılarına çıkma cüreti gösterenleri bir bir ortadan kaldırmış olan bir grup Yahudi partizan– esin kaynağı olmuştur.

Hükümdar katli fiili –hem fiilen hem de bir ideal olarak– İslâmî siyaset tarihinin en başından itibaren aşinası olduğumuz bir kavramdır. Hz. Muhammed'in ardından başa geçmiş Hulefâyı Râşidîn arasından üçü cinayete kurban gitmiştir. İkinci halife Hz. Ömer, aralarındaki şahsî bir husumet neticesinde Hıristiyan bir köle tarafından bıçaklanmıştır. Halife, ölüm döşeğindeyken müminlerden biri tarafından öldürülmediği için Allah'a şükretmiştir. Her ikisi de Müslüman Araplar tarafından katledilmiş olan halife Hz. Osman'la halife Hz. Ali'ninse, böyle bir tesellileri dahi olmamıştır; Hz. Osman öfkeli bir isyancı güruhunun, halife Hz. Ali'yse dinci bir fanatiğin ellerinde can vermiştir. Her iki cinayette de failler, kendilerini, cemaati adaletsiz bir idarecinin elinden kurtaran hükümdar katilleri olarak savunmuşlardır; yine bu kimseler, kendileriyle aynı fikirde olan başka kimseleri yanlarında bulabilmişlerdir.

Hz. Osman'ın ölümüyle, Müslüman cemaatinin içine düşmüş olduğu iç savaş süreci, meselenin özünü daha da berraklaştırmıştır. Suriye valisi ve öldürülen halifenin akrabası olan Muaviye, hükümdar katillerinin hak ettikleri cezaya çarptırılmalarını talep etmiştir. Hz. Osman'ın yerini almış olan halife Hz. Ali, ya elinden gelmediğinden ya da niyeti olmadığından bu talebi yanıtsız bırakmış, taraftarları da halife Hz. Ali'nin bu edilgen tutumunu müdafa edercesine, ortada işlenmiş bir suçun bulunmadığını savunmuştur. Hz. Osman zalimin biri-

dir ve ölümü bir cinayet değil bilâkis adaletin yerini bulmasıdır.[121] Aynı gerekçe birkaç yıl sonra, bu kez halife Hz. Ali'nin katlinin ardından, aşırılıkçı bir Haricî tarikat tarafından yinelenmiştir.

İslâm geleneği, bir nebze de olsa, meşru başkaldırı ilkesine cevaz vermektedir. Bir yandan otokratik iktidar gücünü egemenin tasarrufuna devrederken, baştaki kimse günaha sapmışsa ve "Allah'a karşı çıkan bir varlığa itaat edilemez" buyruğu uyarınca, tebaanın itaat vazifesinin hükmü sona ermiş kabul edilir. Bir hükümdarın adaletliliğinin ya da günahkâr birine karşı gelme hakkını kullanmanın sınanabileceği herhangi bir kıstas bulunmadığından, vicdan sahibi bir tebaanın önünde duran yegâne seçenek, iktidar sahibine karşı başkaldırmak ve bu kimsenin iktidarına son vermek veya bu kimseyi tahttan indirmek üzere zora başvurmaktır. Bu süreci daha da hızlandıracak bir yöntem de suikasttır. Bu ilke, bilhassa da isyancı müritler tarafından, fiillerini meşru kılmak üzere sıklıkla dillendirilmiştir.

Şu bir gerçek ki, halife Hz. Ali'nin ölümünü takiben Emevîlerin başa geçmesiyle, hükümdar katli hadiselerinde gözle görülür bir azalma yaşanmıştır ve cinayetlerin devrimci özü yerini taht kavgalarına bırakmıştır. Şiîler ise, bunun aksine, Sünnî halifelerin kışkırtmalarıyla katledilenlerin kendi imamları ve Hz. Muhammed soyundan gelen diğerleri olduklarını iddia etmişlerdir; literatürlerinde, kanlarının yerde kalmayacağı çağrılarının yapıldığı, halife Hz. Ali'nin yandaşları olan uzunca bir şehitler listesi yer almaktadır.

---

121 İslâm'ın içine düşmüş olduğu ilk iç savaşa dair bu yorumu destekleyen bulgular için bkz. Laura Veccia Vaglieri, "Il Conflitto 'Alî-Ma'âwiya e la Secessione Kharigita...", *Annali dell' Istituto Universitario Orientale di Napoli*, basım yeri belli değil, IV, 1952, s. 1-94.

İsmailîler de, günahkârları ve dalkavuklarını öldürmeleri için ajanlarını yollarken, pekâlâ bu kadim İslâm geleneğine müracaat etmişlerdir. Bu gelenek, hâkim konuma erişemeyip muhalif ve aşırılıkçı tarikatların elinde varlığını sürdürmüştür.

Kadim bir ideal olan, zalimi öldürmek ve dünyayı günahkâr bir egemenin varlığından kurtarmanın dinî vecibesi, pekâlâ, İsmailîler tarafından benimsenip tatbik edilmiş olan suikast pratiğinin tohumlarını atmış olmalıdır. Fakat hadise bu kadar basit değildir. Bir Haşîşî'nin kurbanını öldürmesi, dindarca bir fiilden ibaret olmayıp, neredeyse dinî bir ayin hüviyetine bürünmüştür. Şurası dikkat çekicidir ki, gerek İran'da gerekse de Suriye'de işlenmiş olan cinayetlerin tümünde, Haşîşîler hançerden başka bir silaha el sürmemişlerdir; işlerini kolaylaştıracak ve canlarını kurtarabilmelerini sağlayabilecek olsa dahi, ne zehire[122] ne de oka asla tenezzül etmemişlerdir. Neredeyse tüm suikastlarda, suikastçı ölü ya da diri ele geçmiş ve kaçıp kurtulmak için herhangi bir girişimde bulunduklarına da rastlanmamıştır; öyle ki, bir görüşe göre, bir vazifeden sağ kurtulmuş olmak, utanç verici bir durumdur. 12. yüzyılda yaşayan bir yazara ait şu satırlar yeterince açıklayıcıdır: "Öyle ki, içlerinden biri hayatına bu yolda son vermeyi tercih ettiği vakit...[reis], tabir caizse, takdis etmiş olduğu bıçağı bizzat kendisi teslim eder..."[123]

İnsanın kendini feda etmesi ve ayinsel cinayet, ne İslâm hukukunda, ne İslâm geleneğinde ne de İslâm pratiğinde yeri olmayan kavramlardır. Lâkin her ikisi de, insan topluluklarına geçmişten miras kalan, kökenleri derinlerde olan

122 Açık bir istisna için bkz. Hodgson, s. 114, dipnot 43.

123 *a.g.e.*, s. 4.

gizemli kavramlardır ve hiç umulmadık zamanlarda ve mekânlarda tekrar tekrar karşımıza çıkabilmektedir. Tıpkı dervişlerin İslâm'ın kaba ritüllerine tepki olarak vecit halinde dans ettikleri ritüellerinde bir kez daha karşımıza çıkan antik çağlara ait dans kültleri gibi, kadim ölüm kültleri de İslâmi bağlam dahilinde kendisine yeni yeni ifadeler bulmuştur. Müslüman yazarlardan öğrendiğimiz üzere, 8. yüzyılın başlarında Kûfeli Ebu'l-Mansûr el-İclî adında biri kendini imam ilân etmiş ve şeriatın emir ve yasaklarının simgeselliğin ötesine geçmeyen bir mana taşıdıklarını ve kendilerine ille de harfi harfine uyulması gibi bir mecburiyetin bulunmadığını öğütlemiştir. Cennet ve cehennem, birbirlerinden ayrı varlıklar olmayıp bu dünyanın mutluluklarından ve talihsizliklerinden ibarettir. Müritleri, cinayeti dinî bir vazife bellemişlerdir. Benzer öğretiler –ve uygulamalar–, Ebu'l-Mansur'un çağdaşı ve kabiledaşı Muğire bin Saîd'e de atfolunmuştur. Her iki grup da iktidarın baskısı altında ezilmekteydiler. İnançları gereği, her iki grubun da, benimsemiş oldukları silahın dışında herhangi bir silaha el sürmemiş olmaları dikkat çekicidir. Bir grup, kurbanlarını urganla boğarken; diğer grup, kurbanlarını tahta sopayla dövüyordu. Ancak, Mehdî'nin gelişiyle, çelik sopa kullanmalarına izin çıkacaktı.[124] Her iki grup da, Şiîliğin en aşırı uçlarında yer almaktadır. Ahlâk karşıtlıkları ve silah kültleri bakımından, kendilerinden sonra tarih sahnesine çıkacak olan İsmailîlere esin kaynağı olmuş olmaları da dikkat çekicidir.

İsmailîler, sadece tarikata girmiş olanların bildiği derunî sırların bekçileri, imamın marifetiyle mutluluğun dağıtıcıla-

124 G. van Vloten, "Worgers in Islam", *Feestbundel van Taal-Letter-, Geschied- en Aardrijkskundige Bijdragen... aan Dr. P. J. Veth...* Leiden, 1894, s. 57-63; I. Friedlaender, "The Heteredoxies of the Shi'ites", *JAOS*, XXVIII, 1907, s. 62-64; XXIX, 1908, s. 92-95; Laoust, *Schismes*, s. 33-34.

rı, dünyanın meşakkatinden ve şeriatın boyunduruğundan kurtuluşu sağlayacak mehdîlik vaadinin taşıyıcıları olma hüviyetleriyle, kökeni ta İslâm'ın doğuşuna dek uzanan ve günümüze dek varlığını koruyabilmiş bir geleneğin –kurulu düzenin benimsediği yürürlükteki dinle taban tabana zıt, popüler, duygulara hitap eden kültlerden meydana gelen bir geleneğin– parçasıdırlar.

İsmailîler'den önce de benzeri tarikatlar bulunmaktaydı ama etkin ve uzun ömürlü bir örgütlenmeye sadece İsmailîler muvaffak olabilmiştir. Yoksulların ve iktidardan yoksun olanların geçmişteki örgütleri bölük pörçük ve tesirsiz kalmıştır ve pek azı, adlarını bir başına tarihçilerin zihinlerine nakşedecek kitabî bir tanınmışlık elde edebilmiştir. İleriki halifelik döneminin hücrelerine dek bölünmüş, güvensiz toplum yapısı içerisinde insanlar huzuru ve güveni, yeni ve daha sağlam birliktelik biçimlerinde aramışlardır ve bu tür birlikteliklerin sayısı ve yaygınlığı arttığı gibi, toplumun aşağı ve orta tabakalarından insanlar kadar üst tabakadan insanlara da ulaşmayı başarabilmişlerdir; en nihayet halife en-Nâsır, kendilerinden devlet aygıtının menfaatleri istikametinde faydalanma gayesiyle bunlardan bir tanesine törenle katılmıştır.

Söz konusu birliktelik biçimleri çeşitlilik arz etmiştir. Kimileri, şehirler veya semtler temelinde belediye, kolluk gücü ya da askerî hizmetleri icra eden, aslen mahallî birlikteliklerdi. Kimileriyse, zanaatların mahallî, etnik ya da dinî gruplar arasında iç içe geçtiği toplumlar bünyesinde, ilâveten ekonomik bir rol üstlenmişlerdir. Genellikle yeniyetmelerin ve genç erkeklerin, ergenliğe ve erkekliğe adım atmayla ilgili hiyerarşik unvanlara ve ritüellere sahip birliktelikleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Pek çoğu, kutsal şahsiyetlerin ve bunların kurucusu oldukları kültlerin müritleri olarak katıl-

dıkları din kardeşlikleridir. Ortak yönleri, popüler olan dine ait olup ortodoksinin kuşkuyla baktığı inançların ve fiillerin benimsenmesi, yoldaşlara sadakatle bağlılık ve liderlere adanmışlık, güçlü simgelerle ve ayinlerle destekli bir kabul ve hiyerarşik aşamalar sistemi olarak sıralanabilir. Belli belirsiz bir muhaliflik taşımışlarsa da, bu grupların büyük çoğunluğu siyaseten atıl kalmışlardır. İsmailîlerse, militanca taktikleri ve devrimci hedefleriyle, mevcut düzeni yıkıp yerine yenisini geçirecek güçlü bir hamlede bulunabilmek için bu örgütlenme biçiminden faydalanmışlardır. Aynı esnada da eski öğretilerinin felsefî inceliklerini adım adım terk etmek suretiyle, kardeşlikler arasında halihazırda kabul görmekte olan inanışlara daha yakın dinî biçimleri benimsemişlerdir. Bu bakımdan, İranlı tarihçilere göre İsmailîler, neredeyse münzevî bir yönetim biçimi geliştirmişlerdir; kalelerinin kumandanları, görev süreleri boyunca hiçbir kadınla birlikte olmamıştır.

Bir bakımdan, Haşîşîlerin tarihte bir eşi bulunmamaktadır; o da, terörün politik bir silah olarak uzun vadede planlı ve sistematik bir şekilde kullanılmasıdır. Iraklı cellâtlar ise, daha ziyade, Hindistan'da adam öldürüp soyan eşkıyalardan kurulu Thug tarikatıyla benzeşmekte, küçük çaplı ve rastgele eylemler yapmaktaydılar. Daha eski tarihlere ait siyasî cinayet hadiseleri, ne denli dramatik de olsalar, tek tek bireylerin, bilemediniz küçük entrikacı grupların tezgâhından çıkma, hedefi ve tesiri soyut bir eylem olmanın ötesine geçememektedir. Cinayet ve entrikadaki maharetleri bakımından, Haşîşîlerin sayısız selefleri mevcuttur; cinayetin bir sanat, bir ayin ve bir vazife olarak saflaştırılmasında dahi, kendilerinden önce davranmış, bu yönde arayış içinde olmuş olanlar çıkmıştır. Fakat Haşîşîler için, ilk teröristler diyebiliriz. İsmailî bir şair şöyle diyor:

> Kardeşler, her iki dünyanın talihi bizim yanımızda olup, zafer günü geldiğinde, tek bir piyademiz bile, yüz bin süvarisi olan bir kralı dahi terörün tufanında boğacaktır.[125]

Bu dizeler hiç de abartılı kaçmamıştır. Yüzyıllar boyunca Şia, imamları için, enerjisini ve kanını son damlasına kadar harcamıştır. Vecit halindeki küçük grupların kendilerini kurban etmelerinden, en ince ayrıntılarına kadar planlanmış askerî operasyonlara dek uzanan sayısız ayaklanma gerçekleştirilmiştir. Birkaçı haricinde tümü, yıkmaya güçlerinin yetmediği bir devletin ve nizamın silahlı güçleri tarafından bozguna uğratılmışlardır. Nadiren başarıya ulaşmış olanlar dahi, bastırılmış duyguların salıverilmesine yardımcı olmamışlardır. Aksine, galip gelmiş olanlar iktidarın zırhına bürünüp İslâm cemaatinin muhafızlığına soyundukları anda, bizzat kendi taraftarlarına sırtlarını dönmüş ve bu kimseleri ortadan kaldırmışlardır. Hasan Sabbah, öğretisinin, Sünnî İslâm'ın ortodoksisinde bir gedik açamayacağını –müritlerinin Selçuklu devletinin silahlı gücünü göğüsleyip mağlup edemeyeceklerini– görmüştür. Kendinden öncekiler öfkelerini, gelişigüzel şiddet eylemleriyle, bir sonuca ulaşamamış ayaklanmalarla ya da küskün bir edilgenlikle çarçur etmişlerdir. Hasan ise, disiplinli ve adanmış, mütevazı bir kuvvetle kendinden katbekat üstün güçte bir düşmana karşı, ses getirici darbeler indirebileceği yeni bir yol keşfetmiştir. "Terörizm" diyor günümüzün bir otoritesi, "sınırları dar tutulmuş bir örgüt eliyle, uğruna eyleme girişilecek büyük çaplı hedefleri gösteren bir programın telkiniyle hayata geçirilir."[126] Hasan'ın tercih ettiği yöntem –kendi icadı da diyebileceğimiz yöntem– buydu.

---

125 W. Ivanov, "An Ismaili Poem in Praise of Fidawis", *JBBRAS*, XIV, 1938, s. 71.

126 J.B.S. Hardman, "Terrorism", *Encyclopedia of the Social Sciences*.

Joinville, Suriyeli bir İsmailî lider hakkında konuşurken diyor ki:

> Dağın Şeyhi, Tapınak Şövalyelerine ve Hospitaller şövalyelerine vergi vermiştir, çünkü Haşîşîlerden zerre kadar korkmadıklarından, Tapınağın ya da Hospital'in efendisinin ölümünün bir getirisi olmayacağını biliyordu; yine pekalâ biliyordu ki, biri öldürüldüğü vakit yeri hemen doldurulacaktı, bu yüzden de Haşîşîleri sonu olmayan bir kördüğüm için feda etmeye yanaşmamıştır.[127]

Şövalyelik, kendisini suikast saldırılarından bağışık tutan kurumsal bir yapı arz eden, hiyerarşi ve sadakat gibi bütünlüklü iki dayanağa sahip olmuştur; bu iki unsurun yokluğunda, şahsî ve geçici bağlılıklara dayalı, merkezîleştirilmiş, otokratik bir iktidar yapısı, İslâm devletini hücrelerine dek parçalayıp her türlü tehlikeye açık hale getirmiştir.

Hasan Sabbah, eşsiz bir politik dehayla, İslâmi monarşilerin bu yumuşak karnının farkına varmıştır. Terörist saldırılarla bu gediği genişletirken takdire şayan bir idarî ve stratejik maharet sergilemiştir.

Bu nevi güçlü bir terörist kampanya için, iki unsura bilhassa gereksinim duyulmuştur: örgütlenme ve ideoloji. Öyle bir örgüt olmalıydı ki, hem saldırıya geçebilmeli hem de peşi sıra gelebilecek saldırıları savuşturabilmeliydi; –bulunduğu zaman ve mekân için tek varoluş biçimi din olan– öyle bir inanç sistemi olmalıydı ki, saldırganlara ölümün eşiğinde dahi esin ve güç verebilmeliydi.

Her iki unsurun da yeri doldurulmuştur. Tutku ve şehadet hislerini diri tutan hatıraları, ilâhî ve beşerî mükemmeliyet vaadiyle reforme edilmiş İsmailî mezhebi, müritlerine vakar

127 Joinville, Bölüm LXXXIX, s. 307.

ve cesaret aşılamış ve insanlık tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir adanmışlığa esin kaynağı olmuş bir davaydı. Efendileri için gözleri kapalı ölüme bile gidebilen Haşîşîlerin bu sadakati, Avrupalıların ilk görüşte dikkatini çektiği gibi, katil sözcüğünün eşanlamlısı olarak lügatlarda yerini alana dek adlarını, inanç ve kendini feda etme ile birlikte anılır hale getirmiştir.

Haşîşîlerin eylemlerinde, soğukkanlı bir planlama ve fanatikliğe varan bir coşku bir arada sergilenmiştir. Bu eylemlerde belli ilkeler öne çıkmaktadır. Zaptedilen kaleler –bir kısmı eski haydut çetelerinin mekânıydı– emniyetli üsler olarak hizmet vermişler; kadim takıyye öğretisinin bir uyarlaması olan gizlilik kaidesiyle ise, hem güvenlik hem de dayanışmayı sağlamışlardır. Teröristlerin eylemleri, hem dinî hem de siyasî eylemlerle desteklenmiştir. İsmailî dâîler, kırsal ve kentli nüfustan mürit devşirmişler; İsmailî elçiler de, korkuları veya hırslarıyla, geçici bir süreliğine de olsa davalarına müttefiklik edebilecek üst düzey Müslümanlarla temasa geçmişlerdir.

Bu nevi ittifaklar, Haşîşîlerle ilişkili önemli bir genel hususu gündeme getirmektedir. İran ve Suriye'de kayıtlara geçmiş onlarca cinayetin pek çoğu, buralardaki kaynaklardan edinilen bilgilere göre, üçüncü bir şahsın paraya veya diğer teşvik unsurlarına başvurarak azmettirmesiyle işlenmiş gözüküyor. Kimi zaman da hikâye, yakalanıp sorguya alınmış katillere isnat edilen itiraflara dayanmaktadır.

Şurası kesin olarak bilinmelidir ki, dinî bir davanın adanmış hizmetlileri olan Haşîşîler, ellerinde hançerleriyle, parayı bastıran için adam kesen bir katil güruhundan ibaret sayılamazlar. Önlerine gerçek imamlığın tesisi gibi siyasî bir hedef koymuşlar ve ne müritleri ne de liderleri, başkalarının şahsî ihtiraslarına alet olmamışlardır. Doğu'da Berkyaruk ve

Sencer, Batı'daysa Selahaddin ve Arslan Yürekli Richard gibi isimlerle birlikte anıldıkları, sıkça karşımıza çıkan suç ortaklığı hikâyeleriyse izahata muhtaçtır.

Söz konusu hikâyelerin bazıları, doğru olmaları sebebiyle hâlâ gündemdedir. Pek çok zaman ve mekânda, şiddet yanlısı aşırılıkçıları saflarına katmaya istekli olanlar çıkmıştır; inançlarını paylaşmaları ya da sempati duymaları dahi gerekmemiştir; tek düşünceleri, kendilerini kullanmak ve sıklıkla ters tepmiş bir umutla işlerini gördükten sonra bu tehlikeli müttefiklerini başlarından savmak olmuştur. Örnek olarak, Halepli bir Selçuklu meliki olan Rıdvan'ı verebiliriz. Sünnîliği bırakıp Fâtımîliğe geçmeye vicdanı el vermeyen Rıdvan, akrabalarına ve hükümdarına karşı kendisine destek olsunlar diye Haşîşîleri şehrine davet etmiştir. Isfahan ve Şam'daki entrikacı vezirler de, Haşîşîlerin gücünü ve terörünü şahsî emelleri için kullanmayı denemişlerdir. Zaman zaman itici güç olarak, hırsın yerini terör almıştır; örnek olarak, Nesevî'nin tasviriyle, onulmaz bir korkunun pençesine düşmüş Harezmşah veziri Celâleddin'i gösterebiliriz. Vezirler gibi askerler ve sultanlar da, korkunun tesiriyle dize getirilebilmişlerdir; öyle ki, Haşîşîlerin maharetleri ve cüretleri hakkında anlatılmış en dramatik hikâyelerin birkaçında, dindar bir Sünnî hanedanıyla İsmailî devrimciler arasında üstü kapalı bir duygudaşlığı var gösterme çabası sezilmektedir.

Sencer ve Selahaddin gibi kimselerin çıkış noktaları, bir nebze de olsa daha karmaşıktır. Her ikisi de işlerini Haşîşîlere gördürmüşlerdir; bu tercihlerinin ardında, salt bir korkunun ya da şahsî bir hırsın yattığını iddia etmek inandırıcı olmaz. Her ikisi de büyük hedefler peşinde koşmuşlardır; Sencer, Selçuklu sultanlığının gücünü tazeleyip İslâm'ı Doğu'dan gelen kâfir istilâcılardan korumak, Selahaddin de Sünnî bir-

liğini tazeleyip Batı'dan gelen Hıristiyan istilâcıları geri püskürtmek peşindeydi. Her ikisi de, işin doğrusunun –hayatları sona erdikten sonra saltanatlarının yıkılacağının ve planlarının boşa çıkacağının– farkına varmış olmalıydılar. Oysa onlar, kendilerini emniyete alıp bir sonraki adımda İslâm'ın restorasyonu ve müdafaası hedeflerine ulaşabilmek için, daha az tehlikeli sayılabilecek bir düşmana geçici bir süre için katlanmayı önemsememişlerdir.

Haşîşîlere dönecek olursak, onların hesabı oldukça basitti. Nihaî hedefleri, Sünnî nizamın önünü kesip yok etmekti; hele de Sünnî liderler arasından birileri kandırılarak veya terör yoluyla kendi saflarına çekilebilirse canlarına minnetti. Öfkelerinin en taze olduğu dönemlerde dahi, Haşîşî liderleri hariçten gelebilecek yardımları asla geri çevirmemişlerdir; ilerleyen tarihlerde, bölgesel iktidarlara kavuştukları vakit, politikalarını Müslüman dünyasının karmaşık ittifaklar ve düşmanlıklar mozaiğinin içine ustalıkla oturtmuşlardır.

Tüm bu verilerden yola çıkıp da, Haşîşîlerin parayı verenin emrine girmiş oldukları ya da her bir entrika hikâyesinin, itiraflarla desteklenmiş olsalar dahi gerçeğin ta kendisi olduğu gibi bir neticeye varılmamalıdır. Liderler gizli anlaşmalara girmiş olabilirler fakat bu, anlaşmaların en ince ayrıntısına kadar katillere aktarıldığı manasına gelmez. Büyük ihtimalle, bir misyona çıkan Haşîşî'ye, perde önündeki karaktere işaret eden, güncel tabirle "kılıf hikâye" denebilecek bir bilgi aktarılmıştır. Bu sayede, karşı tarafta güvensizlik ve kuşku tohumlarının atılması gibi ilâve bir üstünlük sağlanmıştır. Halife Müsterşid ve Haçlılardan Monferrat'lı Conrad'ın öldürülmeleri, bu noktada isabetli örneklerdir. Sencer ismi üzerinde İran'da, Richard ismi üzerinde Haçlılar arasında yaratılan soru işaretleri, zihinlerde kargaşaya yol açıp insanları birbirine düşürmüştür. Bir yandan da, kendi-

lerine isnat edilmiş ya da bizzat kendilerince üstlenilmiş olan bütün cinayetlerde Haşîşîlerin parmağı olduğu peşinen kabul edilmemelidir. Özel veya genel gerekçelerle olsun, cinayet normalde alenî bir fiildir ve Haşîşî ismi, ilişiklerinin olmadığı, ideolojik gerekçeden yoksun suikastlara "kılıf" görevi görmüş olmalıdır.

Haşîşîler, kurbanlarını seçerken ince eleyip sık dokumuşlardır. Kimi Sünnî yazarın zannınca ise, hedef gözetmeksizin Müslüman cemaatini bir bütün olarak karşılarına alan bir savaş yürütmüşlerdir. Hamdullah Müstevfî şöyle diyor:

> Şu pekalâ bilinmekte ve kabul görmektedir ki, Bâtınîler [İsmailîler de diyebilirsiniz] karşılığını aldıkları vakit, ne yolla olursa olsun Müslümanların canını yakmak için bir an bile tereddüt etmezler ve inanın, bunun için alacakları ücret son derece dolgundur. Ne cinayet işlemeyi ne de kurbanlarını zorla kendilerine itaat ettirmeyi günahtan saymazlar.[128]

1330 yılına ait olan bu satırlarda Hamdullah, ileriki tarihlere ait, halihazırdaki efsane ve menkıbelerle bezeli bir görüşü aktarmaktadır. Hem İran'daki hem de Suriye'deki kaynaklar, İsmailî terörünün belli maksatlarla belli şahsiyetlere yönelmiş olduğu ve bir elin parmaklarını geçmeyecek başıbozuk şiddet hadiseleri hariç tutulacak olursa Sünnî komşularıyla aralarının mümkün mertebe normal olduğu görüşündedirler. Bu durum, hem kasabalardaki İsmailî azınlıkların Sünnî halkla hem de İsmailî hükümdarlarının Sünnî hükümdarlarıyla ilişkilerinde geçerli gözükmektedir

Haşîşîlerin kurbanlarını iki ana grupta toplayabiliriz; birinci grupta prensler, subaylar ve vezirler, ikinci grupta da

---

128 Hamdullah Müstevfî, *Târîkh-i Guzîda*, ed. E.G. Browne, London-Leiden, 1910, s. 455-456; Fr. çev. Ch. Defremery, *JA*, 4. seri, XII, 1848, s. 275.

kadılar ve diğer din büyükleri bulunmaktadır. İki grup arasında bir yerde duran valiler de, yeri geldikçe terör rüzgârından paylarını almışlardır. Birkaç istisna dışında, kurbanları Sünnî Müslümanlar olmuştur. Haşîşîler, normal olarak, On İki İmam Şiîlerine ya da diğer Şiî gruplara saldırmadıkları gibi, yerli Hıristiyanlardan veya Yahudilerden hançerlerine hedef olan çıkmamıştır. Suriye'deki Haçlılara karşı saldırıları dahi nispeten azdır ve bunların çoğu da, Sinan'la Selahaddin arasındaki anlaşmanın ve Hasan ile halife arasındaki ittifakın birer ürünü gibi gözükmektedir.

İsmailîlerin esas düşmanı, –siyasî ve askerî, bürokratik ve dinî kademeleriyle– Sünnî nizamıydı. İşledikleri cinayetlerin hedefi, bu nizamın kademeleri içerisinde korkuya ve güç kaybına yol açmak ve nihaî olarak da Sünnî nizamını çöküntüye uğratmaktı. Bir kısmı ise, salt intikam ve uyarı maksatlı olup, kendilerine karşı sözlü ya da fiilî eylemlerde bulunmuş olan Sünnî dinî şahsiyetleri bizzat kendi camilerindeyken hedef almıştır. Geriye kalan kurbanlarsa, anlık ve belirli sebeplerle seçilmişlerdir; örneğin, İsmailîlere saldıran orduların kumandanları ya da ele geçirmek istedikleri kalelerin liderleri gibi. Büyük vezir Nizâmülmülk, iki tane halife ve Selahaddin gibi önde gelen isimlerin kurban seçilmelerinde ise, taktik ve propagandif niyetler rol oynamıştır.

İsmailîlere dönük desteğin tabiatını çözümlemek daha da güçtür. Çoğunluğu kırsal kesim kaynaklı olmalıdır. İsmailîlerin ana üsleri kaleler olmuştur; en büyük başarılarını ise, çevre köylerden maddî ve askerî güç desteği temin edebildikleri noktalarda ulaşmışlardır. Hem İran'da hem de Suriye'de İsmailî ajanları, dinden sapmaların köklü bir geleneğe sahip olduğu bölgelerde mevzilenmeye gayret etmişlerdir. Bu nevi gelenekler belirgin bir biçimde süreklilik arz etmiş olup, kimi

bölgelerde bugüne dek varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Yeni Davet'e ait dinî eserlerin bir kısmında, Fâtımî ilâhiyatının sofistike kentli entelektüellerinin tersi istikamette, köylü diniyle özdeş tutulan pek çok büyü unsuruna rastlanmaktadır.

İsmailîlere dönük desteğin en etkin biçimde harekete geçirilip idare edilebildiği mekânlar kırsal ve dağlık bölgeler olmuş ama buralarla da sınırlı kalmamıştır. Kasabalarda da İsmailî müritlerinin bulunduğu kesindir ve bu kimseler, kalelerde misyonlarını yürüten adamlara gerektiğinde gizliden destek vermişlerdir. Kimi zaman, Isfahan ve Şam gibi güçlerinin yettiği şehirlerde iktidar mücadelelerini açıktan yürütebilmişlerdir.

Sıklıkla, İsmailîlerin şehirlerdeki müritlerinin toplumun alt tabakalarından –esnaf ve zanaatkârlardan, onların da altında boşta gezen ayaktakımından– geldikleri varsayılmaktadır. Bu varsayımın altında, yeri geldikçe bu toplumsal kökenden gelen İsmailî eylemcilere atıfta bulunulmuş olması ve toplumun daha üst kademelerinde, hatta Selçuklu Sünnî nizamından zarar görenler arasında İsmailîlere dönük sempatiye dair delillerden yoksun olunması yatmaktadır. Oysa, tacir ve aydın kesimleri dahilinde Şiîliğe sempatiyle bakanların varlığını gösteren pek çok delil mevcuttur; lâkin bu kimseler, İsmailîlerin devrimci radikalliğinden ziyade, On İki İmam Şiîliğinin edilgin muhalefetine meyilli olmuşlardır.

Kaçınılmaz surette, İsmailî liderlerinin ve hocalarının çoğunluğu, eğitimli şehirliler arasından çıkmıştır. Hasan Sabbah, Reyliydi ve fıkıh eğitimi almıştı; Suriye'deki ilk Alamut ajanı olan İbn Attaş'sa hekimdi. Basra eşrafından bir ailenin erkek çocuğu olan Sinan, bir hocaydı. Lâkin Yeni Davet, daha önceki tarihlerde şairlerin, filozofların ve ilâhiyatçıların üzerinde yaratılmış olan entelektüel çekim

gücüne asla erişememiş gözükmektedir. 9. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar İsmailîlik, çeşitli biçimleriyle İslâm dünyasında entelektüel bir güç odağı haline gelmiş olup, müritlerinin kalplerine olduğu kadar zihinlerine de hitap edebilmiş ve dönemin zirvedeki bir filozofu ve bilim adamı olan İbn Sina (980-1037) gibi bir kimsenin dahi sempatisini kazanabilmiştir. 12. ve 13. yüzyıldaysa bu durumdan eser kalmamış, Nâsır-ı Hüsrev'in 1087 dolaylarında ölümünden sonra İsmailî ilâhiyatında hatırı sayılır bir entelektüel şahsiyet yetişmediği gibi, müritleri de gözden ırak mekânları mesken tutmuş köylülerden ve dağlılardan ibaret kalmıştır. Hasan Sabbah ve onu takip eden liderler zamanında Sünnî İslâm'ı tedirgin eden siyasî, askerî ve toplumsal çıkışlar yapan İsmailîler, artık entelektüel bir mücadeleye girişebilecek bir güçten yoksun hale gelmişler; yaşam gailelerini yitirmiş olanların tutundukları son dallar olan büyü ve hissî unsurlar, mesihçi, sefahatçi inanışlar, mezheplerini bir ur gibi sarmıştır. İsmailî ilâhiyatı, Müslüman şehirlerdeki entelektüel hayata egemen olan yeni ortodoksi karşısında ciddî bir seçenek sunmaktan uzaklaşmış ve bir daha da bu konuma erişememiş ise de, yine de İsmailî inanışının manevî kavram ve yaklaşımları, İran ve Türk tasavvufuna ve şiirine alttan alta, dolaylı yollardan tesir etmeyi sürdürdüğü gibi, 15. yüzyılda Türkler arasında patlak vermiş olan derviş isyanındaki, 19. yüzyılda İran'da patlak vermiş olan Bâbî ayaklanmasındaki devrimci mehdîlik çıkışlarında da İsmailîlikten esinlenmeler fark edilebilmektedir.

Çağdaş tarihçilerin zihnini kemiren bir soru işareti daha mevcuttur: Bütün bunlar ne anlama gelmektedir? Dinî bağlamda, İsmailîlerin Yeni Davet'i, İslâm'da kendini tekrar eden, başka dinî geleneklerle arasında paralellik –takipçilik– ilişkisi olan, belli sefahatçi, ahlâk karşıtı eğilimlerin yeniden hayat bulması olarak görülebilir. Fakat günümüz insanının,

hayat gailesi içerisinde dine bağlılığı azalmaya başladıkça, başka zamanlarda başka insanların bunu gerçek anlamda yapabildiğine olan inancı da zayıflamış ve çağdaş zihinlere hitap eden çekici ve güdülendirici unsurlara ulaşma hevesiyle geçmişin büyük dinî hareketlerini yeniden sorgulamaya başlamıştır.

İslâm'daki sapmaların "gerçek" anlamı üzerine ilk kusursuz kuram, modern ırkçılığın babası sayılan Kont de Gobineau'ya aittir. Ulusal mücadele ve ulusal özgürlük sorunlarının girdabına kapılmış 19. yüzyıl Avrupa'sı için bu nevi bir izahat, mantıklı ve gerçekten de aşikâr gözükmüştür. Şia, önce Arap, ardından da Türk egemenliğine karşı savaş vererek İran'ın simgesi olmuş; Haşîşîler, 19. yüzyılda İtalya'da ve Makedonya'da yaşayan gizli terörist topluluklara benzeyen, militan ve milliyetçi bir aşırılıkçılık biçiminin temsilcisi olmuştur.

Bir yandan ilmî ilerlemeler, öte yandan da Avrupa'nın içinde bulunduğu koşullardaki değişimler, 20. yüzyılda, bu ırkçı veya milliyetçi mücadele kuramında kimi değişikliklere gidilmesine yol açmıştır. Artan bilgiler, genelde Şiîliğin, özelde İsmaililiğin hiçbir surette İran'la sınırlı sayılamayacağını göstermiştir. Tarikat Irak'ta doğmuş; Fâtımî halifeliği en önemli başarılarını Arabistan'da, Kuzey Afrika'da ve Mısır'da elde etmiş; hele de, Hasan Sabbah'ın reforme ettiği İsmailiîik, İran'da İranlılar tarafından ilân edilmiş olmasına karşın, en yaygın kitleselliğe Suriyeli Araplar arasında ulaşmış, hatta Orta Asya'dan Orta Doğu'ya göç etmiş Türkmen boylarına dahi nüfuz edebilmiştir. Ve her halükârda milliyetçilik, tarihî bir hareketin büyüklüğünün takdirinde kâfi bir kıstas olmaktan çıkmıştır.

İlki 1911 tarihli olan bir dizi çalışmasında Rus âlimi V.V. Barthold, başka bir izahat ortaya koyar. Onun görüşüne göre,

Haşîşî hareketinin gerçek anlamı, kalelerin şehirlerle savaşıydı; kırsal İran aristokrasisinin İslâm'ın yeni, şehirli toplumsal nizamına karşı son ve en nihayetinde başarısızlığa uğramış bir mukavemet teşebbüsü. İslâm öncesi İran, şehirle tanışması İslâm'ın gelişine rastlamış olan, sipahilerin hâkim olduğu bir toplumdu. Ortaçağ Avrupa'sının baronları –haydut baronlar– gibi, İranlı toprak sahibi sipahiler, köylü nüfusun da desteğini arkalarına alarak, kalelerinden bu yabancı ve taciz edici yeni nizama savaş açarlar. Haşîşîler de bu savaşta kullandıkları bir silahtır.

Daha sonraki Rus âlimler, İsmaililiğe iktisadî bir izahat ilâve etmek suretiyle, Barthold'un görüşlerini düzeltip inceltirler. İsmailîler, söz konusu sipahiler gibi, şehirlerin kendisine değil, içinde kendi müritlerinin de yaşadığı şehirlerin egemen unsurlarına karşıdırlar - hükümdarlar, askerî ve sivil asilzadeler, yeni feodal beyler ve resmî yapının gözettiği ilâhi şahsiyetler. Dahası, İsmailîler, kaba bir hesapla, eskinin soylu tabakasıyla aynı kefeye konamazlar. Kaleleri kendilerine miras kalmamış, onları kendi güçleriyle zaptetmişler ve arkalarındaki desteği, halen mülklerini elinde tutanlardan ziyade, mülklerini yeni sahiplerine karşı kaybetmiş olanlardan –orta sınıf ve köylüler hesabına yeni hükümdarlardan toprak ve irat alan vergi toplayıcısı çiftçilerden, memurlardan ve subaylardan– almışlardır. Bir görüşe göre İsmailîlik, büyük nüfuzlu feodallerin, Sünnî İslâm'ın eşitlikçiliğine karşı kendi imtiyazlarını savunmak için tertiplemiş oldukları irticaî bir ideolojidir; bir diğeriyse, onu, vaziyete göre, Selçukluların yeni nizamının baskılarından mustarip farklı farklı grupların ihtiyaçlarına göre biçimlenen, bu noktada da hem devrik eski hükümdarları hem de şehirlerin hoşnutsuz yığınlarını bir arada kucaklayan bir tepki olarak görmektedir; bir başkası

da, lafı uzatmadan, zanaatkârlardan, şehirli yoksullardan ve dağlık bölgelerin köylü yığınlarından örülü bir "halk" hareketi olarak nitelemektedir. Bu son görüşe göre, Hasan'ın kıyamet ilânı "halk" güçlerinin bir zaferidir; hâlâ şeriata uymaya devam edenleri cezalandırma tehditleri, alttan alta İslâm ortodoksisine bağlılıklarını sürdüren ve toplumsal eşitliğe düşman olan İsmailî mülk sahipleri içerisindeki feodal unsurlara karşıdır.[129]

Önceki etnik izahat teşebbüsleri gibi bu iktisadî belirlenim kuramları da, araştırmaların yönünü yeni ve faydalı yönlere çekmek suretiyle İsmailîlik hakkındaki bilgilerimizi zenginleştirmişlerdir; ancak, önceki dinî yaklaşımlar gibi aşırı dogmatizmin etkisinde kalarak, dinî sosyolojiyi, buyruk ve cemiyet sosyolojisini ihmal etmiştir. İsmailîlikteki iktisadî unsurun ne denli önemli olduğunun ve bunun tam olarak ne olduğunun ayırdına varabilmemiz için, İslâm ve tarikatlarına dair bilgilerimizi geniş tutmaya ve araştırma yöntemlerimizi inceleştirmeye ihtiyacımız olacaktır. Yanı sıra, günümüzün olayları ve bilimsel gelişmeler, millî faktörleri iktisadî faktörlerden ya da psişik ve sosyal faktörlerden kurtarmanın hiç de kolay olmayacağını ve bizden bir öncekilerin son derece önem vermiş oldukları radikal sağ-radikal sol ayrışımının zaman zaman yanıltıcı olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır.

Hiçbir tekil, basit izahat, karmaşık İsmailîlik fenomenini Ortaçağ İslâm'ının karmaşık toplumu içerisindeki yeri bağ-

129 Bu farklı iktisadî yorumlar, A.E. Bertel'in *Nasir-i Khosrov i Ismailizm* adlı eserinde, özellikle de Rus edebiyatından alıntılara yer verildiği 142. sayfadan itibaren eleştirel bir incelemeye tâbi tutulmuştur. Daha yakın tarihli bir görüşe, Bayan Stroeya imzalı, yukarda bahis konusu ettiğimiz makalede rastlamaktayız. Barthold, Almanya'da yayımlanmış olan "Die Persische Şu'ûbîja und die Moderne Wissenchaft" (*Zeitschrift für Assyrologie*, XXVI, 1911, s. 249-266) adlı makalesinde görüşlerini kısaca özetlemiştir.

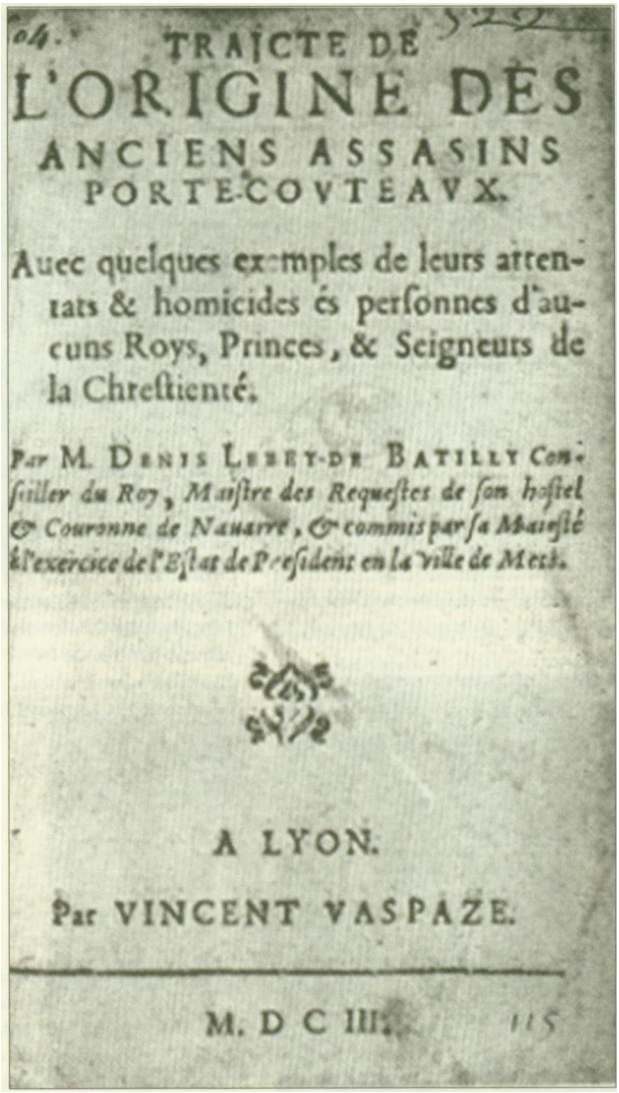
lamında aydınlatmaya kâfi gelmeyecektir. İsmailî mezhebi, uzunca bir süreç boyunca ve geniş bir coğrafya üzerinde evrilmiştir ve farklı zaman ve mekânlar dahilinde farklı şeyler ifade etmiştir; İsmailî devletleri, kendi iç farklılıklarını ve çatışmalarını bünyesinde barındıran mahallî emirlikler olarak hüküm sürmüşlerdir; İslâm imparatorluğunun sosyal ve iktisadî nizamı, diğer Ortaçağ toplumları gibi, farklı seçkinleri, ruhban sınıflarını ve sınıfları, farklı toplumsal, etnik ve dinî toplulukları bünyesinde barındıran –ve içinde hayat bulduğu dinin veya toplumun da henüz lâyıkıyla incelenememiş olduğu– girift ve değişken bir model sergilemiştir.

Diğer büyük tarihî inanç sistemleri ve hareketler gibi, İsmaililik de pek çok kaynaktan beslenmiş ve pek çok ihtiyaca cevap vermiştir. Kimileri için, ister eski nizamı tekrar hâkim kılmak isterse de yeni bir nizam getirmek amacıyla, lânetli bir hükümranlığa darbeyi indirmenin aracı olmuştur; kimileri içinse, Allah'ın dünya üzerindeki muradını gerçekleştirebilmenin yegâne yoludur. Farklı farklı hükümdarlar içinse, yabancıların müdahalelerine karşı yerel bağımsızlığı koruyup güçlendirmenin bir aracı ya da bir cihan imparatorluğuna giden yoldur; kasvetli, acılı hayatlara vakar ve mana aşılayan bir tutku ve vaat ya da kurtuluşun ve yıkımın müjdesidir; geçmişin doğrularına bir geri dönüş ve gelecek aydınlanmanın bir vaadidir.

İsmailîliğin İslâm tarihi içerisindeki yeri bağlamında, temkinli bir rahatlıkla dört şey söylenebilir. Birincisi, hareketleri, itici gücü her ne olursa olsun mevcut siyasî, sosyal ve dinî nizama esaslı bir tehdit teşkil etmiştir. İkincisi, münferit bir vakadan ibaret olmayıp, bir kez halka malolup izini kaybettirdiğinde, derinlerde kök salmış kuruntuların tetiklediği ve zaman içinde devrimci şiddet patlamalarıyla su yüzüne vurmuş, uzunca bir mehdîlik hareketleri silsilesidir. Üçüncüsü,

Hasan Sabbah ve müritleri, hoşnutsuz yığınların içindeki belli belirsiz arzuları, başıbozuk inanışları ve dizginsiz öfkeyi yeniden şekillendirip yeni bir mecraya sokarak, bu hengâmeden bir ideoloji, tarihte eşi benzeri görülmemiş bir uyum, disiplin ve maksatlı bir şiddet içeren bir örgütlenme çıkarmakta muvaffak olmuşlardır. Değinilmesi gereken dördüncü ve belki de en önemil noktaysa, nihaî ve topyekûn başarısızlıklarıdır. Mevcut düzeni yıkamamışlardır; en ufak bir şehri dahi ellerinde tutamamışlardır. Nüfuz sahaları olan kaleler dahi, zaman içerisinde fetihlere boyun eğmiş olan sıradan emirliklerden ibaret kalmış; müntesipleri ise, köylülerden ve tacirlerden meydana gelen küçük ve uysal cemaatlerden müteşekkil pek çok mezhep içinde azınlıkta kalmış bir tarikat haline gelmiştir.

Lâkin alttan alta kendilerini ateşlemiş olan mesihî umut ve devrimci şiddet cereyanı, kendine akacak mecra bulmuş ve ideallerinin ve usullerinin pek çok taklitçisi türemiştir. Bu kimseler için günümüzdeki muazzam değişimler, öfkelerini ateşleyecek yeni hedefler, yeni zafer hayalleri ve yeni saldırı araçları sunmaktadır.

04.
TRAICTE DE
L'ORIGINE DES
ANCIENS ASSASINS
PORTE-COVTEAVX.

Auec quelques exemples de leurs attentats & homicides és perſonnes d'aucuns Roys, Princes, & Seigneurs de la Chreſtienté.

Par M. DENIS LEBEY-DE BATILLY Conſeiller du Roy, Maiſtre des Requeſtes de ſon hoſtel & Couronne de Nauarre, & commis par ſa Maieſté à l'exercice de l'Eſtat de Preſident en la ville de Metz.

A LYON.

Par VINCENT VASPAZE.

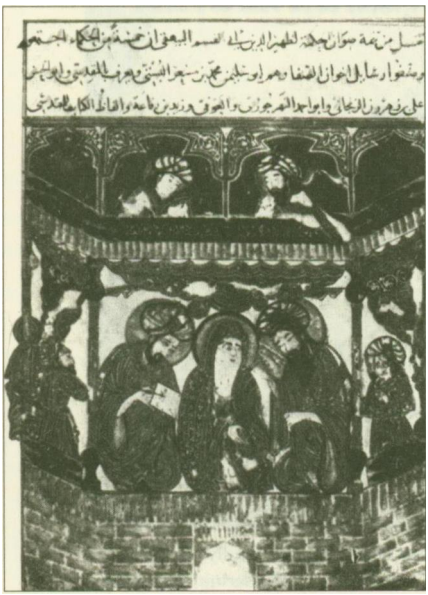
M. D C III.

115

1603 yılında Lyon'da yayımlanmış olan, Lebey de Batilly'nin *Traicté de l'Origine des Anciens Assasins Porte-Couteaux* adlı eserinin başsayfası.

Nizâmülmülk suikastı. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan, Reşîdüddin'in *Câmiü't-Tevârih* adlı eserinin Farsça elyazmasından. İstanbul, (Hazine 1653). 14. yüzyıl başı.

Kâtip ve refakatçilerle beraber yazarlar. İstanbul, Süleymaniye Camii kütüphanesinde bulunan, *Resail-i İhvanü's-Safa* adlı eserin Arapça elyazmasından. Bitiş tarihi MS 1287 (Esat Efendi 3638).

Hülâgü, 654/1256'da, İsmâilî kalelerini fethetmeye giderken. *Câmiü't-Tevârih* adlı eserin Kalküta, Royal Asiatic Society of Bengal'de bulunan Farsça elyazmasından; MS 1430.

Hülâgü. British Museum'da bulunan bir karakalem albümünden. (Ms. Add. 18803).

Suriye'deki Masyaf kalesinin surları üzerindeki, 13. yüzyıla ait bir kitabe.

Haşîşîlerin heybetli Kâin kalesinin kuşbakışı görünümü.

Kâin surlarının yakından görünümü.

Lemeser kalesi.

Doruklarında kalenin yükseldiği, Alamut kayalığı.

Haşîşîlerin Meymûndiz istihkâmı.

Vadi'nin Isfahan yakınlarındaki Bozi kalesinin görünümü.

Masyaf kalesi.

Halep hisarının girişi.

DİZİN

A

Abbasî halifeliği, 60, 61, 71, 129
Abbasîler, 50, 52, 57, 71, 114
Abbas (Rey valisi), 118
Abdülmelik İbn Attaş, 74, 89, 90, 91
Afganistan, 39, 42, 82, 118, 152
Afrika, 61
Ağa Han, 38, 39, 40, 152, 192
Ahmed İbn Attaş, 95, 97
Ahmed İbn Nizâmülmülk, 98, 99, 101
Ahmedil, Emir Kürd, 101
Akdeniz, 67
Akka, 24, 64, 188
Akru's-Sudan, 173
Alâeddin Muhammed (Celâleddin Hasan'ın oğlu), 136, 138, 142, 143, 144
Alamut, 25, 35, 36, 40, 42, 69, 70, 71, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 92, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 106, 109, 110, 112, 113, 114, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 129, 131, 132, 133, 136, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 151, 152, 156, 158, 159, 160, 161, 165, 169, 173, 174, 175, 176, 177, 185, 186, 187, 189, 193, 209
Alamut delegeleri, 185
Alamut kütüphanesi, 137
Alevîler, 80, 158
Alfonso (Yemen Kralı), 189
Ali İbn Mesud, Hâce, 174
Ali İbn Vefâ, 172
Ali Şiası, 46, 47
Ali Zeynelâbidin (Hz. Hüseyin'in oğlu), 49, 52
Almanya, 188, 213
Alparslan (Rıdvan'ın oğlu), 164
Aluh Amut (kartalın öğretisi), 80
Ambrosiana kütüphanesi, 41
Amu-Derya nehri, 41, 141, 145
Andic nehri, 99
Antakya, 20, 158, 159, 163
Arabistan, 41, 45, 61, 211
Aral gölü, 128
Ardistan, 85
Aristogeiton, 195
Arnold, Lübeck, 21, 22
Arnould, Sir Joseph, 39, 40
Arran, 132
Arslantaş, 85
Arz-ı Mukaddes, 24
Askalân, 104
assassini sözcüğü, 32
assassin sözcüğü, 19, 29
assissini sözcüğü, 32
Asya Müzesi, 41
Ata, 28
Atina, 195
Azaz, 166, 178
Azerbaycan, 76, 132

B

Babil, 188
Bağdat, 57, 61, 65, 66, 77, 94, 97, 101, 110, 113, 118, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 145, 164, 166, 177, 185
Banyas, 168, 169, 171

Barak İbn Cendel, 168
Barbarossa, Frederick (İmparator), 20, 28
Barthold, V.V., 211, 212, 213
başdâî, 56, 64, 65, 88, 89, 166, 172, 176, 185, 186, 188
Basra, 53, 59, 173, 174, 209
bâtınî tabirinin kökeni, 56
Baybars (Mısır Memlûk sultanı), 188, 189, 190, 191
Bayhan, 95
Bedehşan, 42
Bedreddin Ahmed, 139, 141
Bedreddin (Sincar kadısı), 187
Bedrü'l-Cemâlî (Akka askerî valisi), 64, 65, 76
Behram (Ebu Tahir es-Sâiğ'in halefi), 166, 167, 168, 171
Bekaa, 180
Belh, 145
Benjamin, Tudela, 177
Benû Münkız, 172
Benû Uleym, 165
Berdaa, 140
Berkyaruk (Selçuklu sultanı), 91, 92, 93, 94, 95, 101, 204
Beyhak, 111
Beyrut, 44, 70, 76, 98, 156
Bibliothèque Nationale, 31
Bibliothéque Orientale (Bartholomé d'Herbelot), 30
Bilbays, 105
Bobrinskoy, Kont Alexis, 41
Bohemond, IV., 186
Bohemond, VI., 190
Bohoralar, 67
Bombay, 38, 39, 40, 44
Bombay Adalet Yüce Divanı, 39
Bonaparte, 31
Böri (Tuğtegin'in oğlu ve halefi), 169
Brocardus, 18, 19
Buhara, 145
Büveyhîler, 57, 78
Buzâa, 179
Buzurg-Ümîd, Kiyâ, 82, 106, 110, 112, 114, 115, 122, 124

C-Ç

Cafer es-Sâdık (altıncı insan), 54
cannabis sativa (hintkeneviri), 32
Caprotti, G., 41
Cebel'ü-Bahrâ, 160, 161, 171
Cebel'ü-Ensâriye, 160
Cebelü's-Summak, 161, 165, 171, 175, 180
Cehennem (Inferno), 19
Celâleddin Hasan, 129, 130, 131, 132, 134, 136, 145, 156, 187
Celâleddin, Sultan, 138, 141
Cenâhü'd-devle (Humus hükümdarı), 160, 161
Cengiz Han, 25, 133, 144, 145, 146
cennet bahçeleri, 28, 33, 176
Cezire, 88
Cezr, 165
Chinon, 29
Cizvitler, 34, 135
Conrad, Montferat'lı (Kudüs Latin Krallığı kralı), 22, 177, 184, 185, 206
Cüveynî, Alâüddin Atâ Melik, 35, 70, 71, 72, 82, 85, 99, 100, 102, 109, 113, 115, 125, 130, 131, 134, 136, 138, 142, 144, 149, 152, 156

D

Dağın Şeyhi, 20, 23, 24, 28, 185, 191, 203
Dahhâk İbn Cendel, 168, 172
dâî (davet eden), 50
dâi'd-düât (başdâî), 64
Damgan, 79, 80, 90, 138, 141
Dante, 19
da've, 88
davet, 88
davet kaleleri, 192
davetü'l-cedîde (yeni davet), 107
Davud (Kral), 49
Davud (Selçuklu sultanı), 116
de Gobineau, Kondt A., 211
Demâvend, 148
Deylem, 121
Deylemîler, 78, 121

d'Herbelot, Bartholomé, 30
Dihdâr Ebu Ali, 85, 106
Dukak (Tutuş'un oğlu), 158
Dürzîler, 64, 158

E

Ebu Hamza, 83
Ebu Hâşim, 115
Ebu İbrahim Esedâbâdî, 94, 166
Ebu Kubeys, 178
Ebü'l-Feth, 161, 163, 172
Ebü'l-Hasan, 93
Ebu'l-Mansûr el-İclî, 199
Ebu Mansur, 174
Ebu Muhammed, 172, 174
Ebu Tahir Arranî, 86
Ebu Tahir es-Sâiğ, 161, 163, 164, 165, 166
Edward (İngiltere Prensi), 191
Efâmiye, 161, 163, 165
Ehud, 195
el-Âmir (Fâtımî halifesi), 66, 103, 104, 170, 171, 179
el-Bâb, 179
Elburz, 79, 90
el-Dergüzînî, Kıvâmüddin nâsır İbn Ali, 100
el-Efdal, 65, 66, 103, 104, 170
el-Ezher, 60
el-Haccac (Arap valisi), 78
el-Hacîra, 183
el-Hakîm el-Müneccim, 160, 161
el-Hâkim (Fâtımî halifesi), 63, 64
Elizabeth (İngiltere kraliçesi), 30
el-Melikü's-Salih, 183
el-Me'mûn, 104, 105
el-Mezdegâni, 167
el-Muiz (Fâtımî halifesi), 60, 63
el-Musta'lî (Nizar'ın küçük kardeşi), 65, 66, 67
el-Mustansır (Fâtımî halifesi), 64, 65, 67, 88, 89
el-Müsterşid (Bağdat halifesi), 113, 115
el-Râşid, 116
Emevî halifeliği, 49
Emevîler, 47, 50, 197
Emîre Zerrab, 73
en-Nâsır (Abbasî halifesi), 128, 129, 145, 200
Ermenistan, 18, 23, 145
Errecan, 83, 97, 98
eski davet, 67, 68, 142, 159

F

Fahreddin Râzi, 126, 127
Fahrülmülk (Nizâmülmülk'ün oğlu), 98
Fars, 58, 59, 83, 98
Fâtımî halifeliği, 65, 66, 108, 157, 211
Fâtımîler, 60, 61, 63, 66, 67, 158, 159, 179
fedaî, 87
Fehd, 174
Fenike, 21
Filistin, 60, 76, 186, 188
Fitzgerald, Edward (Rubâiyât çevirmeni), 74
Fırat nehri, 165, 166
Francesco da Buti, 19
Franklar, 169, 171, 177, 184, 186, 189, 190
Fransa, 17, 24, 30, 34, 35, 188
Fransız Devrimi, 31, 34
Fransız Millî Kongresi, 34
Fraser, J.B., 37
Frederick II. (İmparator), 186
Fustat, 60

G

Ganj, 37
Geylan, 77, 99, 132, 134, 141, 142
Girdkûh, 90, 98, 99, 102, 138, 147, 148, 150, 151
Gnostisizm, 51
Gucerat, 142
Gümüştegin, 178, 179, 183
Gürcistan, 116, 118, 145

H

Haçılar; 22, 23, 24, 28, 158, 163, 164, 167, 177, 206, 208
Halef İbn Mülâib, 161

Halep, 20, 35, 36, 77, 156, 158, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 173, 174, 175, 177, 178, 180, 183, 185, 186
Hâlincan, 92
Hama, 172, 180, 185, 192
Hamdullah Müstevfî, 109, 207
Hammer, Joseph von, 33, 34, 134
Hangay, 152
Harîbe, 172
Harmodius, 195
Hasan (alâ zikrihi's-selâm), 124, 174
Hasan (Kasranlı Âdem'in oğlu), 106
Hasan (Kiyâ Muhammed'in oğlu), 173
Hasan, Mâzenderânlı, 144
Hasan (Muhammed'in oğlu), 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 130, 131
Hasan Sabbah, 68, 69, 71, 72, 74, 75, 76, 79, 81, 82, 85, 86, 89, 90, 92, 98, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 116, 119, 120, 131, 152, 156, 160, 202, 203, 209, 210, 211, 215
Hasbiye, 168
Haşîşîler Tarihi (L'Histoire des Assassins), 33
haşîşî sözcüğü, 31, 32
haşîşiyyûn sözcüğü, 32
haşîş sözcüğü, 32
haşşâşîn sözcüğü, 32
haşşâş sözcüğü, 32
Havâbî, 172, 176, 186, 190, 192
Hazar, 77, 118
Hazar dağları, 25
Hazar denizi, 25
Helenizm, 195
Hemedan, 101, 113, 116, 128, 147
Henry, Champagne'li Kont, 23, 184
Henry, III. (Fransa kralı), 30
heyssessini sözcüğü, 20
heyssisini sözcüğü, 32
Hicaz, 61
Himyer, 72
Hindistan, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 60, 67, 142, 201
Hintli Thuglar, 53
Hippias, 195
Hocalar, 38, 39, 40
Holofernes, 195
Horasan, 90, 92, 93, 115, 118, 128, 146
Hospitaller, 23
Hospitaller Şövalyeleri, 187, 188, 189, 203
hücce (delil), 88, 107
hüccet (delil), 88, 124
Hülâgü (Cengiz Han'ın torunu), 145, 147, 148, 149, 150
Hulefâyı Râşidîn, 196
Humus, 160, 185
Hüseyin Kâinî, 82, 107
Hüseyin (Kiyâ Muhammed'in oğlu), 173
Huzistan, 77, 83, 98
Hz. Ali (dördüncü halife), 30, 46, 47, 49, 50, 52, 54, 56, 57, 78, 196, 197
Hz. Ebu Bekir (ilk halife), 46
Hz. Fâtıma (Hz. Muhamed'in kızı), 30, 49, 52, 56, 60, 61
Hz. Hasan (Hz. Ali'nin oğlu), 52
Hz. Hüseyin (Hz. Ali'nin oğlu), 49, 52
Hz. Muhammed, 26, 27, 30, 40, 45, 196, 197
Hz. Ömer (ikinci halife), 196
Hz. Osman (üçüncü halife), 47, 196

I-İ

Inferno (Dante), 19
Institut de France, 31
Irak, 49, 53, 72, 74, 78, 94, 98, 116, 129, 130, 132, 157, 179, 211
Isfahan, 37, 76, 77, 84, 91, 92, 94, 95, 97, 100, 112, 114, 116, 205, 209
İbn Batûta, 191
İbn Bedî, 164, 166
İbn Sina, 210
İbnü'l-Esîr, 76, 84, 94, 112, 184
İbnü'l-Kalânisî, 167, 168
İbn Vâsıl, 187
İlgazi, 167, 168
İllüminati, 34
İmâdüddin, 28, 180, 185
İmam, 55

İmam İsmail, 40
İnab, 172
İndus, 37
İngiltere, 30, 39, 184, 191
İran, 24, 25, 27, 28, 29, 34, 36, 38, 39, 40, 51, 55, 59, 61, 65, 72, 74, 77, 78, 82, 83, 89, 90, 91, 94, 109, 114, 116, 121, 128, 132, 138, 142, 145, 146, 147, 152, 156, 157, 158, 159, 160, 172, 175, 191, 198, 204, 206, 207, 208, 210, 211
İskenderiye, 65, 76, 89
İsmail b. Cafer, 30
İsmailîler 146
İsmailîler, 27, 30, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 45, 53, 55, 56, 59, 62, 64, 65, 66, 69, 70, 72, 73, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 119, 126, 127, 129, 133, 135, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 156, 157, 159, 161, 164, 166, 169, 171, 173, 175, 176, 179, 193, 198, 199, 200, 201, 207, 208, 209, 210, 212
İsnâ Aşeriyye (On İki İmam Şiası), 54
İspanya, 30, 59
İsrail, 63
İtalya, 211

J

James, Vitry'li (Akka piskoposu), 24
Joinville, 24, 188, 203
Julius Caesar, 195

K

Kadmüs, 171, 172, 190, 192
Kahire, 44, 60, 61, 66, 72, 74, 76, 88, 103, 105, 106, 107, 108, 161, 170, 171, 179, 185, 190, 194
Kâhistan, 116
kâim, 124
Kâin, 83
Kalküta, 39, 44
Karakurum, 25, 147, 151
Karmatîler, 59, 63
Kâşânî, Ebü'l-Kasım, 71, 87
Kazvin, 79, 80, 84, 112, 114, 118, 131, 134, 142, 144, 150, 151
Kehf, 171, 172, 174, 190, 192
Kehk, 37
Kemâleddin İbnü'l-Adîm, 165, 166
Kerbelâ, 49, 52
Kerrâmiyye, 95
Kirman, 77, 84
Kiyâ Ebu Cafer, 106
Kiyâ Muhammed, 173
kılâü'd-da've, 192
kıyamet, 124, 130, 136
Kızıldeniz, 61
Konya, 187
Kudüs, 23, 159, 178, 184, 196
Kudüs Latin Krallığı, 22, 167
Kûfe, 49, 72
Kûh-i Bara, 85
Kûhistan, 82, 83, 84, 93, 94, 98, 101, 111, 112, 118, 122, 133, 138, 146, 147, 148, 150
Kuleya, 172
Kum, 37, 38, 72, 84, 102
Kürdistan, 27
Kuzey Afrika, 60, 61, 63, 76, 211
Kuzistan, 79

L

Lâzkiye, 158
Lebey de Batilly, 29
Lemeser, 82, 100, 106, 125, 148, 151
Lübnan, 63
Lübnan dağı, 158
Lyon, 29

M

Maarratü-Mısrîn, 180
Mahallât, 38
Mahmud (Selçuklu sultanı), 112, 113, 118
Mahmud (Sultan Muhammed'in halefi), 100
Makedonya, 211

Maniheizm, 51
Marco Polo, 25, 27, 28, 33
Mardin, 166
Masonlar, 34
Masyaf, 35, 172, 177, 180, 181, 185, 187, 190
Matthew, Paris'li, 24
Mâzenderân, 77, 79, 90, 116, 118
Mecdüddin, 186, 187
Medine, 52, 61
Mehdî, 50, 51, 54, 60, 80, 89, 124, 199
Mekke, 50, 52, 61, 121, 122, 131
melâhide, 25
Melikşah (Büyük Selçuklu emiri), 69, 71, 84, 85, 92, 128, 158
Menîka, 172
Merâga, 113, 114
Merv, 72, 145
Mesud, Sultan, 113, 118
Mevdûd (Musul Selçuklu emiri), 164, 173
Meymûndiz, 112, 143, 148, 149
Mezopotamya, 76, 145
Milano, 28, 41, 45
Minhâc-i Siraç Cüzcânî, 146
Mısır, 20, 31, 40, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 73, 74, 75, 76, 83, 89, 104, 105, 108, 145, 156, 157, 170, 179, 188, 190, 211
Moğolistan, 147
Moğollar, 24, 141, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 188, 189
Monteith, W. (Albay), 36
Muaviye (Emevî hanedanlığının kurucusu), 47, 196
Müfarric İbnü'l-Hasan İbnü'l-Sûfî, 168
Muğire bin Saîd, 199
Muhammed b. İsmail ed-Dürüzî (Dürzîliğin kurucusu), 64
Muhammed (Buzurg-Ümîd'in oğlu), 115
Muhammed İbn Hanefiyye (Hz. Ali'nin oğlu), 49, 50
Muhammed, II. (Hasan'ın oğlu), 125
Muhammed Tapar, 92, 95, 101
Muhtar, 49, 50
Muîneddin Kâşî, 111
mülhit, 25
muliech, 25
mulihet, 25
Müminâbad, 122
Musa Kâzım (Cafer'in kardeşi), 54
Musta'lîciler, 67
müstecip (davete cevap veren), 88
Müsterşid (halife), 206
Musul, 116, 164, 166, 172, 174, 177, 194
Muzaffer, 90

N

Nâsır-ı Hüsrev, 45, 61, 122, 210
Nâsırüddin Tûsî, 138, 149
Nasr, 185
Necmeddin, 189, 190
Nesevî, 138, 140, 141, 205
Nev-müslim, 130
Nev-müslim Celâleddin, 130
Nihâvend, 86
Nil, 60
Nişapur, 95, 98, 101, 111, 145
Nizâmülmülk, 71, 74, 75, 86, 92, 98, 208
Nizar (el-Muntansır'ın oğlu), 65, 66, 89, 104, 124, 125, 170
Nizarîler, 66, 67, 89, 103, 171, 179
Nübüviyye, 179
Nureddin İbn Zengî, 173, 183
Nusayrîler, 158

O-Ö

Odoric, Pordenone'li, 28
On İki İmam Şiası, 54, 57, 72, 73, 104, 129, 138, 158, 161, 208, 209
Orhan, 138, 139
Osmanlılar, 192
Ömer Hayyam, 74, 75

P

Pamir, 41
Paris, 18, 22, 24, 31, 36, 45, 109, 194
Pekin, 145
Philip, II. (Makedonyalı), 195

Philip, Montfort'lu, 191
Philip, VI. (Fransa kralı), 17
pîr, 28, 88
Polovtsev, A., 41
Porsukî (Musul valisi), 166, 167, 173

R

Radvâ, 50
Rakka, 174
Râşidüddin (Sinan İbn Selmân İbn Muhammed, 173
Raymond, Antakyalı, 172, 173, 186
Raymond, II. (Trablusgarp Kontu), 172
refik (yoldaş), 73, 88
Resail-i İhvânü's-Safa, 59
Reşîdüddin, 35, 70, 71, 72, 81, 86, 87, 109, 124, 125
Rey, 72, 74, 75, 76, 79, 84, 85, 118, 126, 128, 138
Richard (Arslan Yürekli), 28, 29, 184, 185, 205, 206
Rıdvan, 158, 160, 161, 164, 168, 205
Roma Katolik Kilisesi, 195
Rönesans, 29
Rousseau (Fransa'nın Halep konsolosu), 35, 36
Rubâiyât, 74
Rudbar, 81, 82, 83, 84, 98, 99, 100, 112, 114, 118, 121, 133, 143, 147, 148, 149, 150, 151, 152
Rükneddin Hürşah (Alâeddin Muhammed'in oğlu), 142, 147
Rusâfe, 172, 176, 190
Rusya, 41

S-Ş

Saoşyans, 49
Sahne, 86
Sarrasinler, 21, 26
Sasanîler, 77
Sâve, 84
segnors de montana, 20
Selahaddin, 140
Selahaddin (Eyyubî), 66, 156, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 205, 208
Selçuklular, 67, 69, 71, 78, 84, 90, 97, 101, 110, 116, 127, 129, 156, 158, 164, 212
Semerkant, 145
Semyonov, A.A., 41
SencerSencer, Sultan, 102
Sencer, Sultan, 92, 93, 94, 98, 101, 102, 110, 112, 113, 116, 118, 205, 206
Sheil, Sir Justin (Yarbay), 36
Sicarîler, 196
Sicilya, 60, 61
Silvan, 76
Silvestre de Sacy, 31, 32, 33, 35
Sina, 60
Sinan, 208, 209
Sinan İbn Selmân İbn Muhammed, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185
Sina yarımadası, 157
Sincar, 187
Sind, 39
Sistan, 112, 146
Sır-Derya, 133, 144, 145
Sovyet Bilimler Akademisi, 41
St. Louis, 24, 188
Stuttgart, 21, 33
suikastçı sözcüğü, 23
Suriye, 20, 24, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 36, 41, 42, 51, 59, 61, 63, 76, 77, 95, 116, 122, 133, 143, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 180, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 196, 198, 204, 207, 208, 209
Sûr, 21, 184
Şahdiz, 91, 97
Şah Halîlullah, 37, 38
Şahinşah, 148, 149
Şah-rûd, 81, 82
Şam, 20, 27, 44, 76, 98, 158, 160, 164, 166, 167, 169, 170, 185, 186, 205, 209
Sârimüddin Mübarek, 190
Şehâbeddin İbnü'l-Acemî, 183
Şemseddin, 190

Şerefü'l-mülk (Harezmşah vezirir), 139, 140
Şerefü'l-Şerefü'l-mülk (Harezmşah vezirir), mülk 139
Sermin, 161, 165, 180
Şeyh sözcüğü, 21, 88
şeyhü'l-Cebel (Dağın Şeyhi), 20, 28, 155, 156, 185
Şeyzer, 165
Şia, 46, 49, 52
Şîrgîr, Anuştegin, 100, 101
Şugnan, 41

T

Taberiye, 158
Tabes, 83, 93, 97, 110
Taceddin, 187
Tahir (idam edilen ilk İsmailî), 84
Tahran, 36, 37, 69, 70, 71, 72, 110, 111, 140
takdirülâhî kavramı, 53
takıyye, 53, 135, 138, 151, 204
Tâlikan, 85, 112
talim, 107
Tancred, 163
Tapınak Şövalyeleri, 23, 34, 188, 203
Tarim, 142
Tartus, 21, 186
Tarz, 111
Tayyib (el-Âmir'in oğlu), 66
Tebriz, 71, 114, 116
Tekiş, Harezmşah, 128, 129
Tekrit, 98
tenasüh, 51
tevilü'l-bâtın, 56
Tiberius Gracchus, 195
Tiflis, 116
Toros dağları, 157
Trablusgarp, 159, 172, 177, 191
Tuğrul, II., 128, 129
Tuğtegin (Şam'ın Türk hükümdarı), 167, 168, 169
Tûn, 83
Tunus, 60
Turaysis, 111
Türkler, 62, 67, 68, 127, 128, 160, 170, 210
Tutuş (Melikşah'ın kardeşi), 158

U-Ü

Ubeydullah el-Hatib, 101
Uleyka, 176, 190, 192
Urfa, 159
Ürdün vadisi, 158
üstâd-ı âzam unvanı, 135
Üstüvand, 99

V

Vâdi't-Teym, 168
Vatikan, 135
Villani, Giovanni, 19

W

William, Nassau'lu, 30
William, Rubruck'lu, 25
William (Tyre başpiskoposu), 21, 23

Y

Yarankuş, 114
Yasavur Noyan, 147
Yehu, 195
Yemen, 41, 60, 61, 67, 72, 189
yeni davet, 68, 107, 142, 156, 209, 210
yeni-Eflâtuncu düşünce, 55
Yezd, 37, 77
Yudit, 195
Yusuf İbn Fîruz, 169
Yves the Breton, 24, 188

Z

Zarubin, I.I., 41
Zengîler, 173, 177, 178
Zengî (Musul hükümdarı), 116, 172
Zerdüşt, 49
Zerdüştîler, 49
Zevzen, 83
Zuvara, 85

Bernard Lewis

Haşhaşîler

İslâm'da Radikal Bir Tarikat

Suikast, İsmailî Haşhaşîlerin keşfi değildi; onların yaptığı, işin adını koymaktan ibaretti. Burası kesin olarak bilinmelidir ki, dinî bir davanın adanmış hizmetlileri olan Haşhaşîler, ellerinde hançerleriyle, parayı bastıran için adam kesen bir katil güruhundan ibaret sayılamazlar. Önlerine gerçek imamlığın tesisi gibi siyasî bir hedef koymuşlar ve ne müritleri ne de liderleri, başkalarının şahsî ihtiraslarına alet olmuşlardır. Nihaî hedefleri, Sünnî nizamın önünü kesip yok etmekti. Hasan Sabbah ve müritleri, hoşnutsuz yığınların içindeki belli belirsiz arzuları, başıbozuk inanışları ve dizginsiz öfkeyi yeniden şekillendirip yeni bir mecraya sokarak, bu hengâmeden bir ideoloji, tarihte eşi benzeri görülmemiş bir uyum, disiplin ve maksatlı bir şiddet içeren bir örgütlenme çıkarmakta muvaffak olmuşlardır.

Bernard Lewis, bu kitabında, Şia mezhebi içerisinde yer alan Haşhaşîler tarikatının köklerinin izini sürmekle kalmayıp, hem tarikatın öğretilerinin hem de gizemli önderi *Dağın Şeyhi (Şeyhü'l-Cebel)* Hasan Sabbah'ın efsanevî yaşamının güncesini tutuyor. *Haşhaşîler: İslâm'da Radikal Bir Tarikat*, tarihin bu ilk teröristlerine dair en kapsamlı, en anlaşılır ve en yetkin çalışmadır.

kapı

kapı no: 49
araştırma-inceleme: 6

ISBN: 978-605-5107-41-3